

NIETZSCHE-IRODALOM.

A folyó évi augusztus 25-ike, a mikor Nietzsche Frigyes Weimarban örök nyugalomra tért, a lapokban egész áradatát indította meg a nekrológoknak. A ki tudja, s talán szem- és fültanuja volt annak, mennyire uralkodik az elhunyt szelleme a legifjabb Németországon, mily teljesen az ő eszme- és érzelmevilágában mozog az egész német neo-romantika, stílus tekintetében pedig a tárcza- és folyóirat-, valamint az u. n. népszerű bölcsészeti irodalom,* egész természetesen fogja találni az elbúcsúztatók nagy számát.

A parentálók egy része gyász helyett győzedelmi himnust zeng, a mi az ellentáborban ép oly túlzott gyűlölködést kelt. A dicsőítők közt Kurt *Breysig* vezet, a ravatalnál elmondott, s a *Zukunft* 49. számában lenyomatott beszédével. »Nietzsche — úgymond — az emberiség egy új jövőjének útmutatója; csak Buddha, Zarathustra, Jézus akartak és értek el egyenlő nagyot.«

A halottszidást pedig azon melegiben a *Neue Freie Presse* Stein Lajos és Nordau Miksa végezték a lehangosabban. Amaz triumphust ül, hogy Nietzsche »nem mint győztes halt meg, mint egykor remélte, hanem mint legyőzött. — Győztes a normálember maradt, az »üdvtelen-közepes«, a »természet gyári árúja«; a nietzschei ár ma már apálylyá kezd lenni, ha nem teljes elsekélyesedéssé.« Nordau pedig, a szellemes, de gőgös képremből, így ír: »Nietzsche paraphrasiáját (»mellébeszélés« — sok elmebetegség jól ismert jele) mint nagyszerű nyelvalkotást magasztalják. Belsőleg összefüggéstelen szóbuborékai a »gondolatlyra« pompás nevét kapta. A sub-akut és akut mániában szenvedőnek gondolatáradata auguroktól hivatásos komolysággal philosophiájának hívatik, ünnepélyesen előadatik, megbíráltatik, helyeseltetik vagy megczáfoltatik. S a mennyiben elbódító szókeresésének van valami felismerhető értelme, csak azt ámithatja el, a ki a jelenségeket nem szemléli összefüggésükben, s

* Legújában még valami vallási község is alakult Németországban eszméit terjeszteni. Alapítói ismert írók: Heinrich és Julius Hart.

azokat a fejlemények sorában nem tudja megillető helyükre sorozni. A ki ellenben a szellem történetének nagyobb területeit tekintni át, megismeri, hogy Nietzsche csak egyetlen hang, egy betegen fokozott, túlhangos szó annak a két világnézetnek ősrégi vitájában, a melyeket legrövidebben individualismusnak és solidarismusnak lehetne nevezni, mert ezeket a szavakat találóbbaknak tartom, mint a szokásos »egoismus- és altruismus-t«.

A helyes középutat követők várnak végleges ítéletükkel. Igen jól teszik, hogy »siratják a lángszellem tragikus sorsát, elismerik egyéniségének szintisztaságát, magas törekvéseit, s egyhangúlag dicsérik csillogó, csengő-bongó ércszavát.« (*Das litt. Echo* 24. sz.), de az idő kritikájára, s a csendes tudományos búvárlatra bízzák annak a kérdésnek a megoldását: maradandó becsü, s monumentális hatású vezérlő-szellem volt-e, új kultúra, új vallás alapítója, vagy csupán egy múló és beteges divat bálvány, s maga is csak egy rég a semmiségbe hanyatlott kultúrkorszak késői átkos ivadéka?

Annyi bizonyos, hogy mindenkinek, a ki modern eszmeáramlatok iránt egyáltalában érdeklődik, illik tudomást szerezni róla. Reánk magyarokra is áll ez, bárha az idegen eszmebehozattal szemben higgadt konservativismus védvamos politikáját követjük. A tárczanekrológoknál alkalmasabb, komoly Nietzscheirodalom is áll rendelkezésre, Nietzsche művein kívül, a melyek természetesen a tanulmány legeredetibb forrásai. — A régiebb Nietzsche-iratok közül elsősorban Brandes szép tanulmánya említendő a *Menschen und Werke* cz. essai kötetben, a mely a költő-bölcselelnek a szerzőhöz intézett egynéhány nagyon jellemző levelét is közli. — E mellett Andreas-Salomé asszony, valamint Förster-Nietzsche Erzsébetnek, Nietzsche önfeláldozó nővéreinek életírásai (ez utóbbi két kötetben) Riehl Alajos, Grimm Ede, Achelis Tivadar és Stein Lajos, magyarban pedig Szász Zoltán tanulmányai érdemelnek figyelmet. Bár e nevek közt mind a két tábor képviselve van, legméltányosabb, legsikerültebb jellemrajzának maguk a németek is egy külföldi művét tartják. Értem Henri *Lichtenbergernek* Alcannál 1899-ben megjelent munkáját, a melynek német fordítása kevéssel több került piacra: »Die Philosophie Fr. Nietzsche's« czimmel, Reissner drezdai kiadásában.

Itt népszerűen, de azért mélyrehatóan, gyöngéd megértéssel, de nem kritikátlanul fejtegeti Nietzsche főszméit a nancy-i egyetemi tanár, akit mellelleg mondva legújabbán Wagner Richárdról szóló művéért a francia akadémia megkoszorúzott. A francia közön-

ség különben most már magához Nietzsche műveihez is könnyebben hozzáférhet, mert ezek legjava ugyancsak Lichtenberger szerkesztésében, s Alcan kiadásában az imént jelent meg. Ehhez az anthológiához Lichtenberger nagyon szép előszót írt, mintegy kivonatát fentidézett művének, a melyet siettek németre fordítani: »*Fr. Nietzsche Ein Abriss seines Lebens und seiner Lehre von Henri Lichtenberger. Deutsch von Friedrich von Oppeln-Bronikowski. Dresden n. Leipzig Carl Reissner 1900.*«

Ha már nem kívánunk e helyt az ócsárlás és istenítés közt imbolygó kiváló szellemmel behatóan, kritikailag, önállóan foglalkozni, a mibe csak mélyebb tanulmány szélesebb alapján merénénk bocsátkozni, nem állhatjuk meg, hogy ebből a legutóbb említett kis műből egy pár adatot, egy pár szemelvényt ki ne jegyezzünk, gondolatmenetét nyomon követvén.

A ki Nietzsche bölcsészetét érteni és élvezni akarja, annak — szerző szerint — nem általános, tudományos vagy socialis értékét kell kutatnia, hanem mindenekelőtt egyszerűen úgy kell vennie, mint egy vallomást, naplót. Mert Nietzscheben az ember, az egyéniség, a költő kiválóbb, mint a bölcsész, s egy logikus, befejezett teoriarendszer alkotója. — Nem ép szükséges minden ideáját aláírni, az immoralistákhoz szegődni, s arisztokrata radikalizmusra esküdni, hogy a szerző erkölcsi »nemességét, s Zarathustrájának egész lyrai szépségét felfogjuk.

Nincs békésebb, egyhangúbb valami, mint Nietzsche ifjúsága. Öt éves kora óta (szül. 1844. október 15-én Röckenben, Lützen mellett) elveszti atyját, a ki protestáns pap volt. Anyja neveli gyöngéd szeretettel. Naumburgban tanul, egyetemet Bonnban és Lipcsében jár, katonáskodik mint önkéntes, lebukik a lóról és súlyos sérüléseket szenved. 1869-ben a doktorátusra készültében éri Basel egyetemi tanácsának meghívása, tanárának Ritschlnek ajánlatára. Hat évig ad elő classica-philológiát, már a mennyire gyenge egészsége megengedi, s szenvedélylyel dolgozik első irodalmi és bölcsészeti munkáin. Természetszeretete már ekkor megnyilvánul; ha csak teheti, kirándul a berni alpesekbe s a felső-italiai tavakhoz. Az 1870/71-iki háborúban, mint önkéntes betegápoló vesz részt, de oly heves gyomor- és fejbajt kap, hogy haza kellett sietnie. Ez a kór, a mely nem akart szünni, 1879-ben katedrójáról való lemondásra kényszeríté.

Kezdő férfikorának jelleme teljes összhangban van csendes életével; cseppet sem felforgató és forradalmi. Gyermekségétől fogva komoly, szelíd, magabazárkózott, mélyen vallásos és szept-

lőtlen becsületességű, roppant érzékeny lelkű, de nagyon erős akaratú embernek látjuk, a ki veleszületett arisztokratikus szeretetet táplál minden szép iránt, s ösztönszerűleg irtózik minden physikai és morális aljasságtól. Anyagi gondokkal sohasem kellett küzdenie, szabadon fejlődhetett s fejleszthette hajlamait, a melyek egyetemes műveltség, zene s költészet felé vonzották. Vihartól megkímélt boldogságban megelégszik anyja, nővére és egy pár meghitt barát társaságával. Körükben megnyílik szíve, a mely különösen a gyöngéd női érzelmek dédelgetését szomjuhozta. Ép oly kevésbé elfajult és neurotikus, mint forradalmi lélek. Családjában az erős testalkat és hosszú élet örökletes volt, s az ő hatalmas struktúráját külső okok, balesetek, rossz higiena stb. támadhatták meg. Psychologiai tekintetben is egységesnek, egészségesnek tűnik fel. Nyoma sincs benne az ösztönök anarchiájának, a mi világos dekadentia-tünet, ha csak annak nem veszünk olyan változásokat, a melyeken más ifjú is keresztül megy. — Lassankint elveszti keresztény hitét s elpártol »nevelőtől«, Schopenhauer- és Wagnertől. Ez csak fejlődésének a jele. Esze s szíve, művészi ösztönei nem vívnak csatát, mint Heineben, s evolúciója következetes, mindaddig, míg értelme éjbe borul.

Két látszólag ellentétes, de valójában egybekapcsolódó irányzat mutatható ki egész életében: a pozitív, a melylyel az élet-ösztönre igent mond, a melylyel szeret, csodál, tisztel s a negatív, a melylyel minden ellen, a mi ideáljaira vész hozhat, hevesen és keményen harcol. A tisztelet érzete nemcsak szíve legmélyének gyöngye, hanem sarkerénye úri moráljának is. A nemes szív önmagát tiszteli, ha minden valódi felebbvaló tehetség és nagyságot szeret és csodál. A demokrata, a kinek nem kell se Isten, se úr, a kinek engedelmeskedjék, a tolakodó, a kinek nincs érzéke a »distanzia« iránt, s különösen az irigy, a ki minden nagyot ösztönszerűleg gyűlöl, már egyedül a tisztelettudás hiányánál fogva a rabszolgalelkekhez tartoznak. Ő ezekkel ellentétben nemcsak rokonait idealizálja, hanem tanárait s barátait is, a kiket ennél fogva sokszor túlzottan értékeli. Mindazonáltal a kritikai érzék is megvolt benne, ez heroikus vonása, ezzel keresi lázasan az igazságot. S a mikor lelke arra a subjectív meggyőződésre jut, hogy tiszteletének s bálványozásának egykori tárgyai ideáljának tulajdonkép megrontói és ellenségei, habozás nélkül száll ellenük táborba.

Írói pályája kezdetén egészen a tisztelet jegyében áll: lelkesedik a hellén kultúráért, Schopenhauerért, a kinek a műveire

véletlenül bukkan 1865-ben egy ódonkönyvkereskedőnél, Wagnerért, a kit gyakorta látogat, s Burckhardt Jakabért, a baseli műtörténészért, a ki a román kultúrával s első sorban az olasz renaissanceszal való ismeretségét segíti elő. Ez a társaság, s lelke eredeti dispositiója elvonják a philologia aprólékos részlet-kutatásaitól, átfolyóbb művekre buzdúl, s »Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik« (1872.) »Schopenhauer als Erzieher« (1874) és »Richard Wagner in Bayreuth« (1876.) című munkáiban nagy vonásokban iparkodik megjelölni a modern kultúra céljait, a mely szerinte három elem, tudnilik a görög tragédia, Schopenhauer bölcsészete s a wagneri zenedráma synthesisén alapul.

Schopenhauerrel egyezik abban, hogy a világ lényege az akarat, a mely minden lénynél igent mond; örök, fájdalmas, szomjas törekvés, harc a végső bukás biztossága ellen. A világ rossz; az értelem megismeri, hogy minden lét több szenvedést okoz, mint örömet, s hogy csak az akarat feltétlen megtagadása vethet véget a világ szenvedésének, ennek a fájdalmas álomnak, a melyet az individuatio principiumában megtévedt emberiség álmod. Itt már elválík a két bölcselő útja, mert Nietzsche a pessimista nihilismust gyakorlatilag lehetetlennek tartja. Ha a világ, a *valóság* rossz: teremtsünk szép és csábító, az életet előmozdító *illusiokat*, a melyek az életet kimaradhatatlan fájdalmai ellenére is újra érdemessé teszik arra, hogy végigéljük.

Nietzsche szerint két illusio ilyen: az apollói s dionysosi. Egyrészt fel lehet fogni a világot mint műreket, a melynek látványa végtelen aesthetikai élvezetet ad; oly képet nyújt, a melyet méltó álmodni. Másrészt pedig az ember nemcsak rövid-életű, az individuatio principiumától eltelt lény, hanem egyszerű részben az örök és végtelen akaratnak, az *ósi egynek*, s mint ilyen örökre elpusztíthatatlan. Az extasis, a mámor állapotában az ember tudatára ébred, hogy lényege egy minden teremtménnyel, s hogy azonos az egész természettel. Ez a dionysosi illusio, a melynek uralma alatt az ember a szenvedés, a pusztulás és halál borzasztó látványánál nem esik búskomorságba, hanem legyőzi a pessimismust, mert megismeri az akarat örök voltát a jelenségek folyásában, s azt mondja: »Akarlak, mert az örök élet vagy.«

Ez a két illusio adja a »tragikus bölcsesség«-et, a melynek halhatatlan emléke a görög tragédia. A görögök előbb, a homerosi korban, a pessimismust az apollói illusio által küzdötték le, s megteremtették az olimposi istenek fénylő visióját. Utóbb megismerkedtek a dionysosi mámorral. Satyrkaraikból, a melyeket

megihletett a mindenséggel való egységük érzete, kifejlődött a tragédia, a mennyiben a lelkesedés nem nyilvánult már a merő érzelem tiszta formájában a zenében, hanem apollói visióban; ennek plasticus képei abból a lelkiállapotból eredtek, a melybe a tragikus költő minket is akar helyezni.

A »tragikus bölcsesség«-nek ma már azonban útját állja a tudományos Optimismus eltompító tévedése. Azt hiszszük, hogy a világ megismerhető, hogy az egyéni és társadalmi élet a természettudományok alapján szervezhető s hogy az életre elég ösztönt ad a tudomány, a melyen a lehető legnagyobb számú embernek lehető legnagyobb boldogságát megadó világrend is felépülhet. Mindez egy pseudokulturát teremtett, a melynek nevetséges és megvetendő képviselője a »Bildungsphilister«. Ámde fordul a kor: Wagner, a görög tragédia felélesztője zenedrámaiban, és Schopenhauer, a ki a tudományos optimismust örökre tönkreczáfolta, mutatják a helyesebb utat. Így majd kifejlődik a »magasabb ember«, a ki az »értelem pessimista«-ja lesz, a ki tudni fogja, hogy a természet borzasztó, sokszor átkos hatalom, hogy a történelem brutális és értelmetlen, hogy az ember szenvedésre van kárhoztatva, s pessimismusa még sem fogja resignatióba s halálvágyba üzni, hanem heroismust fog neki adni. Ezentúl nem azt fogja jónak látni, a mi e világon a szenvedések összegét apasztja, hanem azt, a mi az életnek több életerőt, értéket, szépséget kölcsönöz; nem a gyenge segítségét fogja feladatának vallani, hanem a magasabbnak, a geniusnak a közép-szerűség tömegéből való kiemelését. A lét célja egyáltalában csak a genius teremtése, s ha ez csak szenvedések árán lehetséges, úgy a modern felvilágosodott, szellemnek tudnia kell szenvedni is, s el kell tűrnie, hogy körülötte mások is szenvedjenek. 1876. körül átalakul a külső s belső Nietzsche. Gondolkodásában előtérbe lép a *decadence* kérdése. A pessimismus jó ellenszere ugyan a nyárspolgári quietismusnak, de másrészt hanyatlási tünet s a ki őszinte híve, annak életenergiája megcsappan, az a halál felé halad. Schopenhauer most már — szerinte — *decadens*, mert erkölcstana a tehetetlen száналmon alapul s mert a nirvánát tűzi ki az emberiség legfelső céljául; Wagner is *decadens*, mert különösen új keresztény-misztikus Parsifal-jában a lemondást teszi újjászületési tanának közép-pontjává. Tanítóitól most már menekülni törekszik, valamint a kathedrától is, a mely énjének tudatára ébredt egyéniségét sok tekintetben korlátok közé szorította. E mellett súlyos, közeli fel-

oszlással rémítő bajok támadják meg szervezetét. Heves migrain-rohamai, hányási ingerei, gyomor- és szemfájdalmai nőttön-nőnek és sem Itália, sem a Svájc nem ad enyhületet. 1879-ben, a mikor nyugalmazzák, 118 súlyos rohamnapot számlál s napról-napra várja a »megváltó agyszélhűdést«. Három évig küzd az életért s 1882-től csakugyan javul az állapota. Genua, Nizza s az Engadin-völgyben egy Sils-Maria nevű kis falu lesznek kedvenc lakóhelyei a magányos, kóbor hontalannak.

Betegsége még jobban gondolkozóba ejti s különös bölcsészeti következtetésekre vezet. Csak az élettanilag elfajultakat teszi a betegség vakká az iránt, mit kell tenniök, mitől kell óvakodniok, hogy meggyógyuljanak. A cukorbetegség és neurotikusok pervers ösztöneiknél fogva egyenest a halál torkába rohannak. Az életerős emberre ellenben ösztönzőleg hat a betegség; az életműködések a túlságig fokozza, kiválasztja ekkép a kóros alkatrészeket és mérgeket, s idő-óra múlva meghozza a gyógyulást. A testi állapotnak megvan a szellemi velejárója. A pessimismus és formái — keresztény askesis, az emberi szenvedés és szánalom vallása, szocialista egyenlősítés — csak a fizikai elfajulás pszichikai kísérője s híveinél a vitalitás kiapadására vall. S a mint az elfajult akaratlanul is oly tápszerekhez nyúl, a melyek állapotát súlyosbítják, épúgy a pessimista oly szellemi tápszerekkel él, a melyek még jobban elidegenítik a világtól: Schopenhauerrel vagy Wagnerrel. Az egészséges ember ellenben, mint a mérget kiválasztja testéből a pessimismust.

Innen fogva vad energiával akarja kiválasztani magából mindazt, a mit mestereiből beszívott. Egyszersmind ellene fordul a pessimistikus életfelfogás minden kifolyásának, például a túlvilágban való hitnek. Személyes és tehetetlenség, kimerülés teremteték az isteneket, a hátsó világokat, de Isten meghalt s az ember szeresse a földet. Ép ily vakok azok, a kik az »igazság« legfőbb ideáljában hisznek, mert az ember nincs arra teremtvé, hogy csak a jót akarja s az isteni igazságra törekedjék. Az illusio, a hazugság, a gonosz az életet épp úgy előmozdítják, mint a jó és igaz. Végre végcélját is kereste az ember a létnek, ki akarta találni az élet értelmét s ehhez szabni magatartását. De N. szerint a világ merő értelmetlenség, a melynek csak az ember ad értelmet s önhatalmúlag határozza meg értékmutató tábláit. Ily nihilista érzelmekben pörölylyel philosophál, az emberiség ideáljainak »bálványalkonyat«-ot készít s romba zúzza őket, nem nézve, hogy papok-e, avagy szocialisták, anarchisták,

demokraták, altruisták vagy a szájalom apostolai, Schopenhauer és Wagner vagy végre az igazság és tudomány törhetlen hívei állították fel azokat. (Menschliches Allzumenschliches, Vermischte Meinungen und Sprüche. Der Wanderer und sein Schatten című műveiben.)

Tövestül kitép minden köteléket lelkéből, gyanakvó kritikussává lesz mindennek. Zarathustra nemcsak vallásalapító s lelkesedéstől ihletett bölcs, a kinek tiszta lelke »igent mond, mint a nyílt ég«, borzasztó romboló is, a ki »nemet mond, mint a vihar«, megvetője mindennek, a mit a jók és igazságosak tisztelnek; istentelen, a ki mindenütt isten halálát hirdeti; a kinek »haragja sírokat bontott, határköveket elmozdított, ódon táblákat összetörve meredek mélységbe gurított«, a kinek gúnykaczaja »szétmállott szavakat elfűtt«. Seprőhöz hasonlítja magát, a mely a keresztes pókot kisépri, tisztító szélhez, a mely »vén megdohosodott sírkamrákba« fű.

De ugyanakkor, a mikor tanácsolja, hogy legyünk keményekké, mint a gyémánt, mint a képfaragó vésője, a mikor a rabszolgaság szükségét, a háború szépségét hirdeti: nem köszívűség, a gyengék és szenvedők arisztokratikus megvetése vagy a fájdalom rútságától elforduló aesthetikai dilettantismus hajtja, hanem a szájalom túlságos mértéke, a mely szinte megöli a szánakozót.

E paradox állítás támogatására idézi Lichtenberger Zarathustra IV. könyvében az »utolsó bünt«, a »kísértés«-t, mint egy szeretettől túlradó és szájalomtól szétmarczangolt szív megkapó bizonyosságát.

Istentelensége is csak látszólagos. Mindig mély rokonszenvvel van a »homines religiosi« iránt; harcol az erkölcstelenség mellett, az igazság ellen, de szívét valósággal megemészti a kötelességérzet s az igazság szomja; magasztalja a francia kultúrát s a németet lealacsonyítja s mégis kitör helyenkint lelkéből hazájának szenvedélyes szeretete, a hazáé, a mely őt készakarva félreismeri s agyonhallgatja; ellenségeit s az ideákat, a melyek ellen hadra kél, valósággal szereti s ezek a vonások teszik őt még ellenségeinek táborában is rokonszenvessé.

Életének utolsó korszakában újra előtérbe lép szellemének positiv iránya, a mely 1876 óta a háttérbe szorult. A »Morgenröte« jelzi a fordulatot. A harci harsonába s a keserű gúnydalokba vidámabb hangok is vegyülnek. Az új határozatlan jövő pirkadásának fénye nő a »Fröhliche Wissenschaft«-ban s leírhatatlan lelkesedés teljessége tör át a »Zarathustra«-ban. Az egész könyv fényben fürdő triumphusa az életnek s uralja azt a felfogást, a mely első műveiben nyilatkozott meg. Az »Über-

mensch« s az »örök visszatéréséről« szóló tanokban fel lehet ismerni az ifjú világnézetét, hogy a világ üdve a dionysosi szellem és a tragikus bölcsesség újra feléledésében áll.

A modern ember főismertető jele életerejének hiánya. Sze-
szélyes, szétzülött az »én«-je, s »kis értelme«, a mikor a kereszt-
ténység, humanizmus és a megismerés hitébe ringatja, ezt az
életet siralom völgyének nyilvánítja, s eltölti vágygyal a túlvilág
után. A kis értelem az »én«-en túl valami abszolútumot, magasabbat
vesz fel, a melyet istennek, ideálnak, jónak, igazságnak hí, sezt
táblájának tetejére teszi, mint legfőbb értéket. De az »én«-nek
ezt a betegségét le kell küzdeni: az embernek meg kell gyó-
gyulnia, s új, mind erősebb és nemesebb sarjakat hajtania. Ez
csak akkor történik, ha a kis értelem megváltozik minden értékek
átszámítása, ha az értékek, a melyek ma legfelől állnak tábláján, le-
töröltetnek; megismeri, hogy az ember a dolgok mértéke, s hogy
az életnek nincs más értéke, mint a melyet az ember ad neki.
»Értékteremtő lesz« egy »önmagából guruló kerék« egy vakmerő
»kísértő«, »a ki koczkát vet a véletlennel életért vagy halálért,
hogy e világon nagy nyereséget üssön meg, s vidáman teszi
majd életét és szerencsését is« koczkára, hogy nyerjen. A földhöz
hű optimista válik belőle, annyira szereti életét, hogy örömmel
fogadja ennek az életnek örök visszatértét. A világ folyása ugyanis
nem végtelen egyenes vonal, hanem roppant kör, egy láncz, a
melyben egyéni lét egy szükségszerű szemet képez. Életünket
legkisebb részletéig már végtelenül sokszor éltük, s ugyanannyi-
szor fogjuk még élni. Ha a lét eme legfelső törvényének az ember
vidáman, ellenmondás nélkül tudatára ébredt, akkor már ember-
fölötti emberré lett önmegsemités folytán. Az emberfölötti ember
tehát nem egyéb, mint egy úgy erkölcsileg mint physikailag
magasabb rendű, virulóbb egészségű ember. Mennél jobban szenved,
mennél tovább megy előre a dekadentiában, annál közelebb üt az
óra, a melyben ereje úgy megnő, hogy önmagából kinőhet, s
a megvetés, szeretet és lelkesedés utolsó emelkedett, ihletett
erőfeszítésével az emberfölötti emberben megsemmisülhet.

A magányban, mely idők során a bölcselő körül támadt,
visiói egyre élénkebbek lettek. Barátai, megijedvén szelleme szédítő
szárnyalásától, lassankint elhagyják; nővére férjét Délamerikába
követi. 1884-ben Rohde Erwinnek ezt írja: »Kedves öreg barátom,
a mikor utolsó leveledet olvastam, úgy éreztem, mintha meg-
szorítottad volna kezemet s bánattal néztél volna reám; bánat-
tosan, mintha azt akarnád mondani: Hogy is lehet az, hogy oly

kevés van még közöttünk közös, s hogy mintegy más és más világokban élünk! S egykor! . . .« S így vagyok, barátom, minden emberrel, a ki előttem kedves: mindennek vége; múlt, kímélet; még látjuk egymást, beszélünk, hogy ne hallgassunk — leveleket is írunk, hogy ne hallgassunk. Ámde az igazat a szempillantás mondja meg, s ez azt mondja nekem (elég jól hallom): »Nietzsche barátom, te most már *egészen egyedül vagy*.« Három évvel később panaszkodik nővérének: »Egek, mily magános vagyok! Nincs többé senkim, a kivel nevetethnék, a ki velem theát innék, s engem szeretettel vigasztalna.« Honfitársai ellenséges indulata is elkiseríti, idegenben legalább egy pár válogatott intelligentia kezdi érteni: Burckhardt a Svájcban, Taine Franciaországban, Brandes Kopenhágában. Németországban »abszurd hallgatás« öli meg. Ekkép mindjobban álmovilágába húzódik, s szeme elveszti mértékét. A szemlélődő ember, a kinek agyában az emberélet vezérlőeszméi képződnek, toronymagasságban áll az emberiség fölött, s kormányozza a tett embereit, kik álmait megvalósítják. Ilyen volt Jézus is, az első átértékelő, s Nietzsche hovatovább úgy tekintette magát, mint a nagy »hebreus« folytatóját, jobban mondva »legjobb ellenségét«. Mert meggyőződése, hogy Krisztus túlságosan hamar halt meg; különben megtanult volna élni, a földet szeretni, nevetni, s visszavonta volna tanát, a mely könnyből és búskomorságból áll. Ő is, az antikrisztus, megismerte a magányt, a szenvedést, a jók és igazak gyűlöletét, s még számtalan nemzetségnek végzetévé leend, mert általa megy majd végbe a kereszténység önmegsemmisítése, egy magasabb hitbe olvadása. Öntudatos életének utolsó idejében Jézussal való szellemi rokonságának érzete mind fokozottabbá válik. Geniusa elalvásának pillanatában még egyszer valóban természetfölötti fényvel lobog fel, szentség aureolájával, mielőtt örök éjbe borul. Boldogan, könnyedén lebeg a szelleme. Két évezreden át nyújtja kezét elődjének, a kinek művét — úgy hiszi — folytatja, a mikor felváltja. »*Ecce homo*« 1888-iki önéletrajzának címe, s utolsó levelét, a melyet az örület küszöbén Brandeshez intéz, így írja alá: »A keresztrefeszített.« Hirtelen, elemi erővel, 1889. első napjaiban Turinban tör ki rajta az örület, a mely tizenegy éven túl emészti, s alig hoz egy-két bágyadtan derült pillanatot. A szívszorító fotográfia, a melyet Lichtenberger művecskéje végén a beteg állapotáról ritka finomsággal papírra vet, immár szintén a múltba tartozik, mint annak az élete és szenvedése, a kiről írták. Eszméi azonban annál inkább a jelenéi. Vajjon a jövőéi is? *Kisujfahusi.*

AZ ÖZVEGYI JOG. *

Az özvegyi jog¹ intézményének *fentartása* a magyar ált. polg. törvénykönyv tervezetét előkészítő állandó bizottság állásfoglalása következtében ma már biztosítottnak látszik, még sem tartjuk feleslegesnek: felhozni korábbi codificatióink álláspontját, a mely az özvegyi jog eltörlését czélozta;² és megösmertetni azokat az érveket, a melyek az özvegyi jog ellen és az eltörlés mellett felhozattak, valamint ez érveknek és álláspontnak tőlünk már egy korábbi munkánkban eszközölt megczáfolását.³ Helyén valónak tartjuk ez eljárást annál inkább, mert ezzel elő is segítjük az egész intézmény helyes felfogását.

Az első érv, a mely különben már a Teleszky-féle tervezet megelőzött némely íróinknál is, feltalálható, a *származás* (eredet) kérdésére vonatkozik; és e tekintetben messze századokból eredő jogforrásaink daczára is többen állítják, hogy az *özvegyi jog nem magyar, hanem idegen eredetű*.

Így nevezetesen: Vavrik Béla⁴ az ősiség intézményével kapcsolatosnak és valószínűen *német* eredetűnek állítja özvegyi jogunkat: „A magyar özvegyi jognak analogonját Németországban is feltaláljuk, mely ott ősidők óta lévén ismeretes, valószínű, hogy onnan ültettetett át hazai jogunkba”

Vida⁵ ellenben, széttagolván az özvegyi jogban foglalt egyes jogosítványokat, az egész intézményt — sajátszerűen — részint a *hűbéri* viszonyok maradványának, részint a *német* jogból eredőnek, sőt a *római dotalis* jogra emlékeztetőnek tekinti.

* *Mutatvány szerző most megjeleni »A Magyar házassági és házastársi öröklési jog« című nagy munkájából.*

¹ L. tkcbj. IV. füz. 226. 1.

² L. az 1. jegyz. a. id. Teleszky-főle »Tervezet« Ind. 34 és köv. 1. és az ezen felépült 3. sz. »Törvényjavaslat.«

³ L. Jancsó 67⁷⁸ a. id. m. 5—34. 1.

⁴ L. 1. jegyz. a. id. ért. 70. 1.

⁵ L. 1. jegyz. a. id. ért. 55. 1.

Teleszky pedig, habár minden megokolás nélkül, határozot-
tan nem magyar intézménynek mondja az özvegyi jogot: »Ámde
ettől eltekintve sem tartható fenn az özvegyi jog, mely épen úgy
nem eredeti magyar intézmény, hanem a külföldi hasonló jog-
szabályoknak utánzása, mint a családi örökösödés.«¹ (L. Teleszky
Terv. Ind. 34. 1.) Bárha Teleszky nyíltan nem mondja, mégis,
— minthogy az ági öröklés intézményére utal, — valószínűen
szintén *germán* eredetűnek véli az özvegyi jogot.

Dell'Adami Rezső, a ki különben, úgyszólván, az egész
hármaskönyvet Justinian jogából átvettnek igyekeznek feltüntetni,
római eredetűnek látszik az özvegyi jogot vitatni; mert a hk.-nek
az özvegyi jogot szabályozó címeit, azonosaknak nyilvánítja a
római jog idézett forráshelyeivel: »A hármaskönyvben ily nem-
zeties családjogra már nem találunk. Az oroszánrészt, a házasa-
ság szabályozását, természetesen, mint mindenütt, az egyház
vonta kizárólagos hatalma körébe és saját kánoni jogának
uralma alá. E mellett a germán és római jog befolyását észleljük,
mely utóbbira nézve ítéletünk igazolásául a következő mutat-
ványokat közöljük: Trip. I. t. 29., 30./67., 98., 1. 11. D. 5. 17." Szertintünk a római jogban az özvegyi joggal azonos intézmény
nem létezett. Dell'Adami azonban más művében:² már hűbérjogi
intézmények maradványát látja az özvegyi jogban.

Ellenben Kelemen (733. 1.), Hajnik (297.1.), Wenzel (1. jegyz.
a. id. ért. 100. 1.), Basch (id. ez. 173. 1. 1. jegyz.), sőt maga
Vavrik is (id. h.) Szt.-István II. k. 24. fejezetében látják először
— és pedig nem alaptalanul — az özvegyi jogot szabályozva;
bárha ennek az intézménynek e névvel (*jus viduale*) való meg-
jelölése régi törvényeinkben és a hk.-ben elő nem fordul, hanem
a *plan.* döntvényeiben.

Ugyanaz ismétlődik az özvegyi jognál, mint egyéb eltörölni
szándékolt jogintézményeinknél: hogy magyar voltát megtagadják
és idegennek állítják. Eme, rendszerint igen gyengén támogatott
és be éppen nem bizonyított állítás arra mutat, hogy milyen
nagy horderőt tulajdonítanak általában valamely jogintézmény
nemzeties voltának. De míg egyéb, eltörölni nem célzott jog-
intézményeinknek, p. o. kötelmi jogunk legnagyobb részének,
római vagy egyéb eredetét nem használják fel ezek eltörlésére
kiinduló alapel, addig több halálra szánt család- és öröklési jog

¹ L. Teleszky-féle terv. ind. 34. 1.

² »Az anyagi m. magánjog codificatiója« Budapest 1877. cz. m. 97. 1.

³ »Magánjogi codificatióink és régi jogunk« III. 172. 1.

intézményünk eltörlése mellett, az *idegen származás* szokott az első érv lenni. Megvalljuk, a mint ezt már máskor is tettük,¹ hogy jogintézményeink eredetének jogtörténeti biztos megállapítására, ha az egyáltalán lehetséges volna is, nem fektetünk valami túlságos nagy súlyt; mert bármiféle származásnál döntőbb horderejű az, hogy mióta él velük a nemzet? A századokra menő használás — a mely tekintetben pedig az özvegyi jog szép múltra tekinthet vissza — még az idegen eredetű intézményt is hazaivá teszi.

Figyelemre méltóbbak a többi érvek, a melyeket az özvegyi jog *eltörlése mellett* Teleszky² felhoz; a melyeket azonban sokkal alaposabban lehet a Teleszky-féle terv és az ezen felépült 3. számú »Törvényjavaslat« ellen fordítani, mint a könnyen reformálható özvegyi jog ellen felhozni.

A mióta az 1873. évi jogászgyűlésen a többség, mélyebbre ható vizsgálódás nélkül, könnyű szerrel sutba dobta az özvegyi jog intézményét is, azóta egész a polg. törvénykönyvet előkészítő bizottságig codifikáló tényezőink nem tanúsítottak elég érzéket az eltörölni tervezett özvegyi jog intézményének akár változatlan, akár reformált fentartása iránt.

Pedig az özvegyi jognak, vagy helyesebben szólva: a mai jogunkban e néven ösmert *öröklési módnak* az eltörlése jóformán a lehetetlenségek számába megy; ha mindjárt az intézmény mai elnevezését elejtjük és magát az intézményt másként szabályozzuk is. Lehetetlen az özvegyi jog intézményét, lényegében véve eltörölni mindaddig, míg a túlélő házastárs öröklési jogát a meghalt házastárs hagyatékára nézve elismerjük; mert hisz az özvegyi jog nem egyéb, mint az özvegy nő öröklése elhunyt férje hagyatékában.

Igaz, hogy az özvegyi jogban nyilvánuló házastársi törvényes öröklés csak az *egyik* házastársat: a *feleséget* illeti meg s való az is, hogy ez az intézmény, a mi jogunkban, nem kizárólagos öröklési forrása az özvegyül maradt asszonynak, hanem olyan, a melylyel versenyez az özvegyi és a hitvestársi öröklés (121., 122. §§.) is. De az egész intézmény, ha egyoldalú és csonka is, mégsem egyéb, mint az özvegy asszony törvényi öröklési módjainak egyike.

A túlélő házastárs törvényi öröklését azonban a Teleszky-féle törvénytervezet sem ejti el, a mint hogy azt nem is teheti,

¹ L. Jancsó 108² a. id. m. 123. 1.

² L. Terv. ind. 34. s. köv. 1.

hanem csak *másként szabályozza*, mint a ma érvényes jogunk. De — a mint látni fogjuk — az alapeszmének: a túlélő házastárs öröklési joga elismerésének érintetlenül hagyása mellett, ez a másként való szabályozás módja sincs diametralis ellentétben az özvegyi jog intézményében megtestesített szabályozás módjával.

Codificatiónk tehát, úgy látszik, nem éppen következetes vagy meggondolt; mert különben nem nyilvánította volna azt az öröklési intézményt (t. i. az özvegyi jogot) eltörlendőnek, a mit maga sem töröl el, csak részben másként visz keresztül.

Lássuk már most közelebbről az özvegyi jog eltörlése mellett felhozott érveket; mert az özvegyi jognak kérdése, voltaképp az egész *törvényi öröklés* intézményének két elsőrangú kérdését foglalja magába.

Azt nevezetesen, hogy a törvény rendelkezése alapján öröklők *mit* és továbbá azt, hogy *miként* kapnak; úgy hogy voltaképpen még csak egy fontos alapkérdése van az egész törvényi öröklés nagy horderejű intézményének, a mely az özvegyi jogtól, ha nem is teljesen, de legalább jó részben, függetlenül oldható meg: t. i. az, hogy a törvény erejénél fogva kik részesüljenek az elhunyt házastárs hagyatékában, vagyis kik legyenek a *törvényi örökösök*? S hogy az özvegyi jognak kérdése a törvényi öröklés egész intézményére, sőt a házassági vagyonjogra is kihat és nemcsak a túlélő házastársat, de *valamennyi törvényi örökös*t is épp olyan közelről érdeklí, az kitűnik abból, hogy a különböző alapon álló, de egymással versenyző törvényi örökösök (özvegy és szemben a leszármazók vagy felmenők és oldalrokonok) öröklése esetében egyik törvényi örökös örökrészének miként való megállapításától függ a többi örökösök örökrésze. Minél többet örököl a hátramaradt özvegy, annál kevesebbet fognak a többi törvényi örökösök kapni; továbbá minél nagyobb törvényi örökrészt juttatunk az özvegynek az öröklési jogban, annál szűkebben bánhatunk vele a családi jogban, — és megfordítva. Az özvegyi jog kérdését csak a családjogi, különösen pedig a házassági vagyonjogi (89—118. §§.) intézményekkel kapcsolatosan lehet helyesen megoldani. Egyiknek szabályozása a másikra való tekintet nélkül, könnyen túlzásokra vezet. A kérdés nagy hordereje tehát — úgy hisszük — nyilvánvaló.

A mi már most az özvegyi jog *eltörlése mellett* felhozott érveket illeti, fontosságára nézve legelső helyen áll ezek között a *nemzetgazdasági szempontra* fektetett eltörlési ok.

Nem kell messze keresni ez eltörlési ok czáfolatát. Maga az özvegyi jog eltörlését indítványozó »Tervezet« szolgáltatja a legerősebb, bár — beismerjük — inkább csak *alaki*, semmint *anyagi* alapra fektethető czáfolatot.

A »Tervezet« 31. §-a szerint ugyanis a túlélő házastárs (akár a férj, akár a feleség), az örökhagyónak öröklési joggal bíró leszármazóival szemben, az elhunyt házastárs hágyatékából egy *gyermekrészt* s illetve $\frac{1}{4}$ rész hágyatékot kap *holtiglani haszonélvezetül*.

A »Tervezet« tehát nem *teljes* öröklési, vagy más szóval: öröklés útján való *tulajdoni*, — hanem csak *haszonélvező* jogot ad a túlélő házastársnak az elhunyt házastárs hágyatéká bizonyos hányadára.

Már most, ha alapos Teleszkynek az az állítása, hogy nemzetgazdászati szempontból káros a tulajdonjogban foglalt jogosítványoknak habár csak bizonyos időre is korlátolt olyképpen való *megosztása*, miszerint az özvegyet a haszonélvező jog, a többi törvényi örökösöket pedig a pusztá tulajdonjog illesse meg, akkor érthetetlen, hogy az ilyen felfogástól vezérelt »Tervezet«, sőt az azon felépült »Törvényjavaslat« is, a lemenő örökösökkel szemben miért állapítja meg *haszonélvező jogban* és nem *tulajdonjogban* a túlélő házastárs törvényi örökösét?

A mint a fentírottakból látszik, ugy a »Tervezet«, mint a »Törvényjavaslat« a *pusztá tulajdonjognak* és a *haszonélvező jognak a szétválasztásából* merített *nemzetgazdászati kárról*, a melyet annyira előtérbe tolnak és pedig nem minden alap nélkül a mai özvegyi jog ellen, — *megfelelkezik* a házastársak törvényi öröklésének a szabályozásánál; mert a tulajdonban rejülő jogosítványok *megosztását maguk is beviszik* a törvénykönyv tervezetébe. Pedig a »Tervezettnek erről annál kevésbbé lett volna szabad a »nemzetgazdászati« érv megszerkesztésekor megfeleledkezni; mert ha jól szemügyre vesszük, hát voltaképp úgy áll a dolog, hogy a »Tervezet«, bizonyos tekintetben, messzebb viszi a hágyatékra vonatkozó jogosítványoknak a megosztását, mint az özvegyi jog intézménye.

Míg ugyanis mai özvegyi jogunk mellett, a férj hágyatékára vonatkozó örökösödési jogosítványoknak a megosztása a leszármazók öröklésekor, tehát a leggyakrabban előjövő öröklési esetekben *megszűnik*, mihelyest a korlátozásra jogosult leszármazó örökösök, vagy egyikük teljeskorúakká lesznek és a megszorító joggal élnek, úgy hogy ha tekintetbe vesszük, miszerint az öz-

vegy anya rendszerint gyámjoga alapján is haszonélvezhette volna, gyermekei kiskorúságáig, ezek apai örökségét: ilyen esetekben alig lehet voltaképen az özvegyi jognak terhére írni a jogosítvány-megosztást; addig a »Tervezet« szerint a megosztottság tart a túlélő *házastárs haláláig*.

Továbbá, míg ma az özvegyi jog és ezzel együtt az állítólag annyira káros jogosítvány-megosztás is megszűnik, ha az özvegy nő *férjhez megy*: addig a »Tervezet«-en e tekintetben túlmenő »Törvényjavaslat« — szinte érthetetlenül — az *újból férjhez ment özvegy nőt is haláláig* megajándékozza, habár csak felerészben, a hagyaték haszonélvező jogával; holott már új férje, tehát új kenyérkeresője van.

Ezekhez járul még — *a mi* az új szabályozásnál különben egész természetes — hogy a »Tervezet« *viszonossá* tevén a házastársak törvényi öröklési jogát, a *férjnek is holtig* tartó haszonélvező jogot ad a leszármazókkal szemben, elhunyt felesége hagyatékának $\frac{1}{4}$ részére és ezzel, mai jogunkkal szemben *megkészezi* a »nemzetgazdászati« megkárosodás eseteit.

Ha már most egybevetjük jogunk mai állását a javasolt új jogállapottal, akkor kiderül, hogy a »Törvényjavaslat« *mindég és életfogytig* tartóan keresztül viszi az elhunyt házastárs hagyatékára vonatkozó örököségi jogosítványoknak a megosztása elvét, ha a túlélő házastárs *lemenoőkkel* együtt örököl; holott a jogosítvány-megosztás, ilyen esetekben, mai jogunk szerint csak *esetleges* és *időhöz* kötött, mert csak akkor áll be, ha a *feleség éli túl* férjét és ez esetben is az csak az *újból férjhezmenésig* vagy addig tart, a míg a korlátozásra jogosult leszármazók a megszorítást *nem kérik*.

A midőn tehát a »Törvényjavaslat« a *férjre* is kiterjeszti a haszonélvező jogot; a feleség eme jogát pedig, még *újból férjhezmenés* esetén is, *életfogytig tartóvá* teszi: akkor a kárhozott jogszabvány (jogosítvány-megosztás) alkalmazásában messze túlhaladja mai jogunkat.

A most felhozottakban nem azt akartuk kimutatni, hogy helytelen a »Törvényjavaslat« ama intézkedése, a mely nem tulajdont, hanem csak haszonélvező jogot ad, a lemenoőkkel szemben, a túlélő házastársnak; hanem csak azt akartuk bebizonyítani, hogy *hamis* a nemzetgazdászati károsodásra fektetett érv, a melyet az özvegyi jog ellen harczba visz.

És pedig hamis a nemzetgazdászati érv nemcsak *alakilag* azért, mert az özvegyi jog intézményének ostromolt alapelvét

maga a »Tervezet« is és pedig nagy mérvben alkalmazza; de hamis az *anyagilag*, vagyis a dolog érdemét illetően is azért, mert téves és a mindennapi hazai jogélet tapasztalataival ellentézik a nemzetgazdasági érv indokául felhozott az az állítás, hogy »az özvegy bizonytalan tartamú haszonélvezete miatt hasznos beruházásokat és javításokat tenni nem foghat; sőt igyekezni fog a jelent lehetőségig felhasználni, a jövővel pedig mit sem gondolk.«

Téves ebben a megokolásban az, hogy az özvegyi jog *bizonytalan* tartamú haszonélvezet. Egy cseppet sem bizonytalanabb tartamú, mint akár mely más jog. Mert az özvegyi haszonélvező jogot mi tehetné bizonytalanná? Az, ha az özvegyi jog olyan okokból szűnnék meg, a melyek *előre nem láthatók* és *ki nem kerülhetők*; a dolog természeténél fogva a bizonytalan-ságot csak ilyen események idézhetik elő.

Már most az özvegyi jognak megszűnési esetei a következők: a halál, az újból férjhezmenés és házasságfelbontás. (13. §.)

Az első ok: a halál, igaz, hogy bizonytalan, de e megszüntető ok egyaránt fenforog minden jogra nézve.

A másik két megszüntető ok (újabb férjhezmenés, házasságfelbontás) pedig egy cseppet sem előre nem látható és ki nem kerülhető s következően eme okok az özvegyi jog tartamát sem tehetik bizonytalanná; mert hisz ezeknek a megszüntető okoknak a be vagy be nem következése tisztán az özvegy nő *akaratótól függ*.

A nemzetgazdasági érvelésnek azt a további okát pedig, hogy az özvegy igyekezni fog a jelent lehetőségig felhasználni, a jövővel pedig mit sem gondol, a mi más szavakkal annyit jelent, hogy rablógazdaságot fog üzni a kezén levő hagyatéki javakban, megczáfolja a mindennapi tapasztalás, főleg midőn az özvegy saját leszármazóival áll szemben. És megczáfolja az e tapasztaláson nyugvó ama törvényi intézkedés is, a mely szerint az anya, mint természetes és törvényes gyám, kiskorú gyermekeinek vagyonát rendszerint számadás nélkül kezeli (1877: 20. t-cikk 35. §.); a mely jogot nem bízta volna az anyákra e legújabb kori törvényünk, ha a tervezetbeli vád terhelné a magyar özvegy anyákat.¹

¹ A miként Zsögöd kimutatja (M. I. 24. k. 326. 1.), a »Tervezet« megengedi a jogosítvány-megosztást *végrendelet* útján is, a midőn érvényesnek nyilvánítja (168. §.) a végrendeletben foglalt olyan feltételt, a mely szerint valamely haszonélvezet özvegy férfinak, vagy özvegy nőnek özvegyisége tartamára rendeltetik.

szerint, megvalósítani nem szabad. S ezt ma és hova tovább, annál kevésbé, mert az éhező tömegek már is erősen *aláaknáz-
zák* az uralkodó jogot; úgy tüntetvén azt fel, mint a mely csak a vagyonosok érdekeit védi. De tiltja ezt a morál követelménye és a nemzet jól felfogott érdeke is, főleg akkor, a midőn a gyakran sok durva erőszakot és milliók szenvedését fedő u. n. »köz-
tekintetek« a gyöngék életérdekeinek az aláadását nem kívánják meg.

Azonnal rámutatunk, hogy a »Tervezet« és a »Törvény-
javaslat« intézkedése a szegénysorsú özvegyeknek az életérdekét sújtja, a nélkül, hogy a többi, főleg a hagyatékhöz első sorban igénynyel bró leszármazó örökösöknek a javát előmozdítaná.

Mi ugyanis úgy véljük — és igénytelen nézetünk szerint, ez az egész kérdés *döntő* szempontja, — hogy a *kis hagyatékok-
nál* előnyösebb a hátramaradt házastársra, ha részére a lakást, tartást és ruházást, szóval az életfentartó feltétlen szükségleteket biztosítjuk és e végből, a mennyiben a hagyatéka jövedelme a most irt szükségletekre felmegy, ha őt meghagyjuk az elhunyt házafél egész hagyatékának a haszonélvezetében és ezzel rendszerint egyúttal a megszokott régi életmódjában, sem mintha elveszünk tőle a hagyatéknak $\frac{1}{4}$ — $\frac{3}{4}$ részét; ha mindjárt tulajdonjoggal adjuk is neki a tőle el nem vett részt.

A dolog ugyanis a mi felfogásunk szerint úgy áll, hogy egy kicsiny, p. o. 1000 forint értékű hagyatéknak a hábár megmunkálás folytán előálló jövedelemből az özvegy még meg tud élni; mert hiszen az elhunyt házastársnak az életében is abból éltek, ha csak a meghalt házastárs nem pusztán *egyéni* munkájával tartotta fenn családját. Kétlem azonban, hogy ha a jelzett hagyatéka felét, vagy háromnegyed részét elveszünk, akkor is meg fog-e élni az özvegy a hagyatéknak, hábár tulajdonjoggal nála hagyott részéből? Van bizonyos életfentartási *minimum* és ez végvonalba minden rendűre és rangúra nézve egyenlő, a melyen alul a megélhetés vagy egyáltalán lehetetlen, vagy pedig csak nagy nyomorgás mellett lehetséges. E minimumot tehát *leszállítani*, a különben is csekély hagyatéknak tetemes részét elvenni: annyit tesz, mint az arra rászorultaknak az életérdeke ellen cselekedni. A nélkülözhetetlen életfentartási szükséglet szempontjából tehát úgy látszik nekünk, hogy mulhatatlanul szükségesebb és fontosabb *olyan vagyontömegnek a jövedelmét húzni*, a melyből, hábár munka mellett a legnélkülözhetlenebb életfentartás még kikerül, semmint olyan vagyontömeget *tulajdonú*

Ámde, ha ez az összehasonlítás ma érvényes jogunknak a hátrányára ütne is ki, akkor sem volnának hajlandók az özvegy jogot, vagy helyesebben az ennek eredetileg is kiinduló pontul szolgáló alapeszmét: *a hátramaradt özvegy megélhetésénél a lehet?) biztosítását* jogunkból kiküszöbölni.

Nem főleg akkor, ha a rendi és osztálykülömbésre nem tekintő *egységes* codificatió alapelveül azt tartjuk szem előtt, hogy a *rendszerint előjövő* eseteknek és *nem a kivételeknek* a szabálya codifikálandó; hogy a *nagy tömegeknek*, az állam támogatására szoruló *ügyefogyottaknak és gyengéknek* életérdeke, nem pedig a felső tízezernek kényelmi vagy hatalmi érdeke tartandó első sorban szem előtt; — ha már az ellentétes érdekek a törvényhozói bölcsességgel ki nem egyenlíthetők.

Ilyen kiegyenlíthetlen ellentétek a szegény és gazdag érdeke között nem forognak fenn az özvegyi jog szabályozásánál.

Mi is igen nagy, szinte *döntő* súlyt helyezünk a magánjognak, mint első sorban a *vagyonmegosztás* szabályozásának a terén, a helyesen felfogott *nemzetgazdasági*, mondhatnák: *socialis* tekintetekre és követelményekre s ebből kifolyóan — hogy a *vagyon arányos* és pedig *lefelé* is: a *szegény néposztályok* között arányos áramlása és megosztása elvét ne is említsük — arra a fontos legislatorius szempontra is, hogy a magánjogi törvényhozás a *nemzet vagyonosodását* lehetően előmozdítsa; hogy a *vagyon* ne maradjon az elaggott keresőképteleneknek a kezeihez lánczolva, hanem menjen az át a tevékeny, a létező vagyont jövedelmezni tudó *fiatal* nemzedék kezébe.¹

E törvényhozói helyes célzatot azonban életérdekek árán, vagy éppen a szegények és gyengék rovására, szerény nézetünk

¹ Plósz (tkcbj. III. füz. 158. 1.) és Vavrik is (tkcbj. II. füz. 10. i., III. füz. 145. 1.) kiemeli a szövegben írt nemzetgazdasági szempont fontosságát.

Elégé sajtószzerű, bár nálunk, a hol inkább szokták a külföldit, mint a hazait ösmerni, éppenséggel nem meglepő, hogy legújabban dr. Kiss Albert, mint valami merőben új dolgot, ajánlja (»Sociologia és magánjog« ez. »Huszadik század« társadalomtudományi havi szemle 1900. május havi 5. sz.), miszerint »a magánjog igazán termékeny művelésének lehetségesítése végett szükséges e jogi szakot az általános sociologia, s közelebbről a nemzetgazdaságtan alapjaira helyezni« és utal megnevezett külföldi jog példájára; holott mi a magyar magánjog ilyenén művelésének a szükségességét már évtizedet meghaladó idő óta nemcsak elvben valljuk, hanem azt az egész házassági vagyonjog, úgyszintén az özvegyi jog területén részletes intézkedésekben legjobb tudomásunk szerint keresztül is vittük. (V. ö. Jancsó 108², 1⁸, 67⁷⁸ a. id. m. es e mű 89—139. §-ai.) Ha e mindenesetre felette fontos tárgy felett elmélkedő nem a külföldi, hanem a közelebb eső hazai talajt búvárolja: nem tört volna be nyitott kaput.

szerint, megvalósítani nem szabad. S ezt ma és hova tovább, annál kevésbé, mert az éhező tömegek már is erősen *aláaknáz-
zák* az uralkodó jogot; úgy tüntetvén azt fel, mint a mely csak a vagyonosok érdekeit védi. De tiltja ezt a morál követelménye és a nemzet jól felfogott érdeke is, főleg akkor, a midőn a gyakran sok durva erőszakot és milliók szenvedését fedő u. n. »köz-
tekintetek« a gyöngék életérdekeinek az aláadását nem kívánják meg.

Azonnal rámutatunk, hogy a »Tervezet« és a »Törvény-
javaslat« intézkedése a szegénysorsú özvegyeknek az életérdekét sújtja, a nélkül, hogy a többi, főleg a hagyatékhöz első sorban igénynyel bíró leszármazó örökösöknek a javát előmozdítaná.

Mi ugyanis úgy véljük — és igénytelen nézetünk szerint, ez az egész kérdés *döntő* szempontja, — hogy a *kis hagyatékok-
nál* előnyösebb a hátramaradt házastársra, ha részére a lakást, tartást és ruházást, szóval az életfentartó feltétlen szükségleteket biztosítjuk és e végből, a mennyiben a hagyaték jövedelme a most irt szükségletekre felmegy, ha őt meghagyjuk az elhunyt házasság egész hagyatékának a hasznélvezetében és ezzel rendszerint egyúttal a megszokott régi életmódjában, sem mintha elveszünk tőle a hagyatéknak $\frac{1}{4}$ — $\frac{3}{4}$ részét; ha mindjárt tulajdonjoggal adjuk is neki a tőle el nem vett részt.

A dolog ugyanis a mi felfogásunk szerint úgy áll, hogy egy kicsiny, p. o. 1000 forint értékű hagyatéknak a, habár megmunkálás folytán előálló jövedelemből az özvegy még meg tud élni; mert hiszen az elhunyt házastársnak az életében is abból éltek, ha csak a meghalt házastárs nem pusztán *egyéni* munkájával tartotta fenn családját. Kétlem azonban, hogy ha a jelzett hagyaték felét, vagy háromnegyed részét elveszünk, akkor is meg fog-e élni az özvegy a hagyatéknak, habár tulajdonjoggal nála hagyott részéből? Van bizonyos életfentartási *minimum* és ez végvonalba minden rendűre és rangúra nézve egyenlő, a melyen alul a megélhetés vagy egyáltalán lehetetlen, vagy pedig csak nagy nyomorgás mellett lehetséges. E minimumot tehát *leszállítani*, a különben is csekély hagyatéknak tetemes részét elvenni: annyit tesz, mint az arra rászorultaknak az életérdeke ellen cselekedni. A nélkülözhetetlen életfentartási szükséglet szempontjából tehát úgy látszik nekünk, hogy multhatatlanul szükségesebb és fontosabb *olyan vagyontömegnek a jövedelmét húzni*, a melyből, habár munka mellett a legnélkülözhetlenebb életfentartás még kikerül, semmint olyan vagyontömeget *tulajdonú*

kapni, a melynek jövedelméből megélni nem lehet; mert utóbbi esetben maga az állag is előbb-utóbb felemésződik. S a dolog természetéből szükségszerűen folyó eme *állagfelemésztest* és ezzel a koldusbotra jutást nálunk még elősegíti népünknek a szabad vagyonával való könnyű költekezésre hajló természete is; a mely szempont pedig talán szintén nem volna egészen figyelmen kívül hagyandó egy törvénykönyv megalkotásánál. A tulajdonul jutott hagyatéki rész előreláthatóan, a legtöbb esetben fel fog emészteni és szegényül maradt házastárs koldusbotra jut; holott mai jogunk szerint az özvegy, mint haszonélvező az állaghoz nem nyúlhat és így részére, ha kényszerűen is, fenn van tartva és megőrizve a *megélhetés*; az özvegyi jog korlátozása esetében pedig: a lakás, tartás, ruházás és az esetleges kiházásítás, ha bármilyen szegényes is sok esetben.

Ha már most figyelembe vesszük, hogy nálunk főleg a szegényebb felvidéken és az erdélyi részekben — tapasztalásunk szerint, bárha e tekintetben nem állanak rendelkezésünkre statisztikai adatok — az esetek túlnyomó számában a hagyatékok nagysága nem haladja meg az értékhatárt, mondjuk 2000—4000 koronát, a melynél a hagyatékok bizonyos részének az elvonása a hátramaradt házastársat életfentartásában veszélyezteti: akkor úgy látszik nekünk, hogy a »Törvényjavaslat« a nép nagy rétegeinél sokkal *hátrányosabb* helyzetet teremtené a saját vagyonnal nem bíró szegény sorsú özvegyekre nézve, mint a minő a mai állapot.

Míg ugyanis ma az özvegyi jog első sorban az egész hagyatékok haszonélvezését jelenti, sőt még a leszármazó örökösök által való korlátozás esetében is biztosítja az özvegynek legalább az életfentartás legszükségesebbjeit: a lakást, tartást és ruházatot, esetleg a kiházásítást is; addig a »Törvényjavaslat« (33. §-a) csak a hagyatéknak felét, illetőleg egynegyed részét adja *haszonélvezetül* az özvegynek.

Kézen fekszik, hogy a kis hagyatékoknál a $\frac{1}{2}$ és illetve $\frac{1}{4}$ -i résznyi hagyatékok haszonélvezetéből az özvegy meg nem él; hogy részére a korlátozott özvegyi jogban rejlő lakás, tartás stb. többet ér a felerész hagyatékok haszonélvezésénél. — Ugyanez áll, a fent mondottak szerint, kis hagyatékoknál azokban az esetekben is, a midőn a *felmenők és az oldalrokonok* (Tj. 45. §.) hivatvák az özvegygyel való együttöröklésre, bárha itt a hagyatékok felére s illetve $\frac{3}{4}$ részére tulajdont nyert is a túlélő házastárs; holott ma, ilyen esetekben, nagy hagyatékoknál a célon

túl is löve, az örökösök által korlátozhatatlanul az egész hagyaték *haszonélvezetét* kapja az özvegy.

Megengedjük, hogy a mi felfogásunk ellen, látszólag, fel lehet hozni, miszerint mi *egyoldalú* szempontból, t. i. a hátramaradt *házastárs érdeke* szempontjából mérlegeljük a kérdést. Ámde eltekintve attól, hogy a mi nézetünk, — miként lentebb kifejtendjük — a messze századokból eredő jogunk talaján áll, a »Törvényjavaslat« intézkedése ellen épp olyan alapossággal fel lehet hozni az egyoldalúság vádját. Azt nevezetesen, hogy a »Törvényjavaslat« még a lemenő, sőt a felmenő és oldalágas örökösöket is pártfogolja a hátramaradt házastárs rovására; mert a hagyaték *felének* a haszonélvezetét nemcsak a gyermekek és unokák, de az örökhagyó *szülői*, sőt ezek *leszármazói* is a végtelenbe, tehát a hátramaradt házastárs *oldalágas*-, esetleg másod-, harmad-, sőt további ízű sógorai elvonják a hátramaradt házastárstól. Az, hogy ugyanilyen elvonó joggal *ruházza* fel a »Törvényjavaslat« az örökhagyó *nagyszüleit* és az *ezektől leszármazó oldalrokonokat*, sőt a nagyszülőkön *túl* levő felmenőket is (Tj. 35. §.), bárha csak a hagyaték $\frac{1}{2}$ részére nézve: a »Törvényjavaslat« félszegségét csak még kirívóbbá teszi.

A »Törvényjavaslat« szerint az elhunyt házastársnak - mondhatni — *minden ága* és a rendszerint előfordulni szokott minden *ízű* rokona meg fogja nehezíthetni vagy éppen lehetetlenné tenni a hátramaradt özvegynek az életfentartását. S e kiáltó igazságtalanságot csak tetézi a »Törvényjavaslat« azzal az intézkedésével, hogy a *közszerzeményi vagyonnak* az elhunyt házastársat illető *felerészt*, feltétlenül kiveszi az özvegy haszonélvező joga alól. (Tj. 33. §.)

Eme, a törvényelőkészítő bizottságban leszavazott, de azért úgy a 3. számú, valamint az igazságügyi bizottságnál átdolgozott törvényjavaslatba bevett,¹ szinte érthetetlen és népünk szegénysorsú nagy osztálya életviszonyainak nem ismeréséről tanúskodó intézkedés egymaga elégséges arra, hogy a szegénysorsú özvegyek a legtöbb esetben nyomorba jussanak.

A ki a mindennapi életből tudja azt, hogy a szegénysorsú házastársaknál nem öröklött, hanem a házasság tartama alatt szerzett vagyon, az u. n. közszerzemény szokott a vagyon legtetemesebb, igen gyakran az egyedüli alkotó része lenni és alkalmazza már most erre a tényre a »Törvényjavaslatéban felállított öröklési jogszabályt, az előtt nem lehet titok, hogy a »Törvény-

javaslat« egyenesen koldusbotra juttatja a szegény és főleg a keresetképtelen özvegyeket.

Vegyük csak fel azt az esetet — és bármilyen sajnós, de mi úgy tudjuk, miszerint ez nem a keresve keresett ritka, hanem a nagyon is gyakori esetek közé tartozik, hogy a házastársak összes vagyona 500 frt tiszta értékű közszerzeményből áll. Ha az egyik házastárs meghal, a túlélő asszony haszonélvezetül kap eme együtt szerzett vagyomból 250 frtot, vagyis mai jogunk szemüvegén át nézve a dolgot: nem örököl semmit, mert hisz e felerész a közszerzemény fogalmából kifolyóan, úgyis a túlélő házastárs tulajdona volt már az elhalt házastárs életében; a túlélő férj pedig még tulajdonából is veszít, mert ő csak 175 frtot ($\frac{1}{4}$ részt) kap haszonélvezetül, a többit pedig egyszerűen elvihetik — nem is csak a gyermekek (Tj. 33. §.), mert ha ezek az örökösök, akkor az özvegy még jól jár, minthogy gyámjoga alapján, legalább gyermekei nagykorúságáig, bent maradhat az egész vagyonban, — hanem elviszik az elhunyt házastárs szülei és az ezektől leszármazó oldalrokonok. (Tj. 35. §. a) pont.)

Vegyük még hozzá, hogy a szegénysorsú embereknel nem annyira *kézpénzből*, hanem inkább *ingatlanból*, s e közt főleg egy kis házacskából vagy kunyhóból is szokott állani a vagyon és nagyon világos lesz előttünk, hogy, mert a »Törvényjavaslat« *lakásjogot* nem biztosít az özvegy részére és mert a hagyaték-nak a felét és illetve $\frac{1}{3}$ részét (Tj. 35. §.) feltétlenül előöröklük a felmenők és az ezektől leszármazó oldalrokonok, hogy ezek a rokonok egy szép napon majd megveretik a dobot az özvegy feje felett és kiteszik, mint hajléktalant, az utcára. Kiteszik a mai közszerzeményi jog fogalmából kifolyóan, a felerészben minden esetre általa is, de lehet, hogy sok esetben *egyedül általa* szerzett vagyomból, és pedig kiteszik a vagyon megszerzésében semmi érdemmel nem bíró, sőt talán soha nem is látott oldalrokonok.

Mi az illetén kitelepítést nemcsak a felmenők és oldalrokonok javára, de még a *lemenők* részére sem véljük megadhatónak, hanem ragaszkodunk e tekintetben is mai jogunkhoz, a mely ezt nem engedi meg. Oszadjuk ugyan mi is azt az öröklési jogi alapelvet, hogy az örökség első sorban leszáll; de a midőn nem arról van szó, hogy ki jusson *ingyenes módon* vagyonhoz, hanem arról, hogy az öröklési jog miként szervezésében rejlő *vagyonszétosztás kinek teszi lehetetlenné az életfentar-*

tást? akkor mégis *úgy* hisszük, hogy a családot alapító, vagyont szerző vagy megtartó szülők életfentartását kell első sorban lehetővé tenni s csak a rendszerint elaggott és keresetképtelenné vált szülők biztosítása után jöhetnek számba a *felnevelt* és keresetképes gyermekek.

A kiskorú gyermekek életfentartása ugyanis nem forog kockán mai jogunk mellett sem; mert a szülők feltétlenül kötelezvék az ő *eltartásukról és neveltetésükről* gondoskodni s ennél fogva az a tény, hogy az özvegyi jog intézménye a leszármazók kiskorúságáig a túlélő özvegy anya kezében tartja meg az egész férji vagyont, a mint teszi ezt a gyámságról szóló törvény is, a kiskorúaknak létérdekébe nemcsak hogy nem ütközik, sőt inkább javukra válik; minthogy az özvegy így jobban képes gyermekeit eltartani és neveltetni, mint akkor, ha a meghalt férj hagyatéka szétforgácsoltatik közte és gyermekei között. Ha pedig a gyermekek teljes korúak és e szerint az önfentartásra képesek és az a kérdés, hogy a férj kis hagyatékából a gyermekek kapjanak-e örökség képében pár száz forintot, vagy ezek töredékeit, avagy pedig az özvegy megélhetését tegyük-e lehetővé? akkor előttünk nem kétséges, hogy csak az utóbbi eljárás lehet egy humánus és bölcs törvényhozóhoz illő. A törvényjavaslatba foglalt ellenkező rendszabály tönkre teszi a szegény özvegyeket, a nélkül, hogy a felnőtt gyermekeken lényegesen segítene. S ennek az intézkedésnek mai jogunkkal merőben ellentétes szigora csak fokozódik a hátra maradt özvegyre nézve akkor, ha a meghalt férjnek nem lemenő, hanem *felmenő* vagy *oldalági rokonai* hivatvák a vele való együtt öröklésre; mert ilyenkor az a gyakran előjövő eset is ki van zárva, hogy az özvegy, legalább mint kiskorú gyermekei gyámja, maradhasson bent egy ideig férje hagyatékában.

Hogy a »Törvényjavaslat« intézkedései végzetesek a szegénysorsú özvegyekre, annak igazolására számos példát lehetne felhozni egészen addig a *határig*, a hol a hagyaték már olyan *tetemes*, hogy abból az özvegy még abban az esetben is megélhet, ha elhunyt házastársa után a »Törvényjavaslat«-ban megállapított mérvben és módon örököl.

Nagyobb hagyatékoknál ugyanis másként áll a dolog, mint a kicsinyeknél; mert mihelyest a hagyaték felének, vagy kisebb részének is akár a haszonélvezéséből, akár a tulajdonából az özvegy megélhet: eselik a *létfentartási minimum* biztosításának szüksége. Eme vezérlő szempont és alapfelfogás veszélyen kívül

lévén, a nagyobb hagyatékoknál mi is hódolunk és pedig miként lentebb ki fogjuk mutatni, sokkal hatékonyabban, mint a »Törvényjavaslat,« — főleg ama gazdasági szempontnak, hogy a meghalt vagyona szálljon át a fiatal, a productiv generációkra, különösen a gyermekekre és az unokákra.

Ez a cél azonban, a megszorító jog kiterjesztése mellett, teljesen elérhető mai özvegyi jogunk keretében is.

A »Tervezet«-tol az özvegyi jog ellen felhozott többi érvek alárendeltebb jelentőségűek.

Ilyen érv az, hogy az özvegyi jog a *kölcsönösség* elvébe ütközik.¹

Semmi sem akadályoz abban és magunk is óhajtjuk, hogy az özvegyi jogot *kölcsönössé* tegyünk, épp úgy, a mint teszi azt, hitvestársi öröklés alakjában, a »Törvényjavaslat« is. A túlélő férj éppen úgy rászorulhat a meghalt felesége hagyatékának hasznélvezetére, mint ez az övére.

S e kölcsönössé tételt nemcsak a férj és feleség közötti *egyenjogúság* követelménye; továbbá nemcsak az a törvényből folyó szükség kívánja meg, hogy a túlélő férj is köteles gyermekeit, esetleg szüleit eltartani, a minélfogva a tartási alapra ő is rá lehet szorulva; hanem megköveteli azt a »Törvényjavaslat« ama intézkedése is, hogy az elhalt feleség vagyonát, legyen az akár öröklött, akár szerzett, nemcsak a lemenők, de legalább felét és illetve $\frac{1}{3}$ részét a felmenő örökösök és ezek leszármazol is előöröklik a túlélő férjtől. — Eme öröklési rend mellett a túlélő férjek helyzete, a szegénysorsú és rendszerint inkább csak szerzett vagyonnal bíró házastársaknál határozottan rosszabbra válnék mai helyzetüknél, a midőn a szerzett vagyon öröklésében a túlélő férj is megelőzi az elhunyt feleségnek felmenő örökösait és ezek leszármazóit.²

¹ Teleszky-féle terv. Ind. 34. 1.: »Nem tarthatók fenn általánosságban régi jogunknak azon intézkedései . . . sem, melyek az *özvegyi jogot* szabályozták. — A hitvestársi örökösödésnek, mintegy kiegészítő részét képező ezen intézkedések a *kölcsönösség* követelményébe ütköznek, mennyiben a férj hagyatékában a nőnek oly jogokat biztosítanak, melyekkel viszont a férj a nő hagyatékára vonatkozólag nem bír.«

² Az özvegyi jognak a *kölcsönössé tételére* és tehát a *túlélő férj javára is való kiterjesztésére* irányuló fentírt nézetünket, — a melynek okadatoltsága azonos a férjtartás intézményével (1. 89. §. III.) — a tkeb.-ban az igazságügyi minister sajnálatunkra elejtette. L. tkebj. IV. füzet 226. 1. Pazar 1. jegyzet a. id. ez.

Egy másik érv az özvegyi jog ellen az, hogy *érdekellenesekké teszi a sógorokat*.¹

Ez a kifogás épp ilyen, sőt még nagyobb mértékben felhozható *minden* törvényi öröklési rend és mód ellen. Ennélfogva, ha az érdekellentét a közelebbi és távolabbi rokonsági fokon és izén álló és egymást az öröklésből kizáró örökösök között nem ok a törvényi öröklés nagy horderejű intézményének egyáltalán való eltörlésére, akkor nem lehet az özvegyi jog tekintetében sem.

A »Törvényjavaslat« szerint is a lemenők előöröklik a hagyatékot az örökagyó felmenő rokonai és illetve az ezektől leszármazó oldalrokonok elől s ezek között ismét, bizonyos fokig, a közelebbi izen lévők a távolabb állóktól; sőt előöröklik a gyermekek az életben maradt édes szülőjüktől.

Ha tehát való a »Tervezet«-nek az özvegyi jog ellenében annyira kihegyezett érve, hogy az özvegyi jog *gyűlölséget* szül a sógorokban a hátramaradt özvegy ellen, a mit sok esetben kétségbe vonni mi sem akarunk: akkor sokkal súlyosabban esik latba ez az érv a törvényi öröklés minden többi esetében, a hol a közelebbi izen álló rokon teljesen előöröklí a hagyatékot a távolabb *izen* lévő rokontól. E szerint tehát a törvényi öröklés intézménye nemcsak a rokonsági viszonyban nem levő sógorok, de a legszorosabb kapcsolattal egybekötött vérrokonok között szüli és szítja a hírvágyból eredő gyűlölség aljas szenvedélyét. És pedig szüli és szítja ezt a gyűlölködést a vérrokonok között annál inkább; mert a vérrokonok között létező, sőt a »Törvényjavaslat« szerint még az özvegy és a felmenők és az ezek leszármazói között is megállapított törvényi előöröklés, sokkal hatékonyabb az özvegyi jogban megnyilatkozó öröklésnél. Az özvegyi jog szerint ugyanis az özvegy nem tulajdont, hanem csak *haszonélvező* jogot nyervén a hagyatékra, a többi törvényi örökösöknek még mindig van és pedig ki nem játszható biztos reményük, hogy az özvegy meghaltával, vagy férjhez menésével, az áhított vagyont meg fogják kapni. A »Törvényjavaslat« szerint megállapított törvényi öröklésnél ellenben, eltekintve a leszármazók

¹ L. Teleszky-féle terv. Ind. 34. I.: »E mellett figyelembe veendő, hogy az özvegyi jog intézménye azokat, a kiket kölcsönös szeretetnek kellene egymáshoz lánczolni, a legközelebbi sógorsági összekötetésben állókat, érdekellenesekké teszi s mert az érdek a társadalomban kiváló rugóként jelentkezik, ellenséget teremt azokból, a kik egymás kölcsönös támogatására lennének utalva. Az örökagyó testvére sógornőjében megszokja jogainak bitorlóját tekinteni s alig várja, hogy utóbbinak halála az ő reménybeli jogait ténylegesítse«.

öröklésétől, az özvegy *tulajdonul* kapja örökrészét s következve az e részből kizárt örökösök nem csak *időlegesen* (a haszonélvezet tartamára), hanem véglegesen elesnek az óhajtott örökségtől. Nem nehéz belátni, hogy ha az örökösöknek egymás ellen való gyűlölsége előidézéséről van szó, a »Törvényjavaslat« ezt inkább fölkelte, semmint az özvegyi jog. A félig kielégített birvágy rendszerint sokkal engesztelhetlenebb az olyan akadály ellen, amely a teljes kielégítésre törő vágyakozásnak végkép útját állja, semmint az ellen, a mely a kielégítést csak elhalasztja. Maga a »Tervezet« is szigorúbbnak tartja a hivatott örökösre nézve, az özvegynak tulajdonjoggal váló öröklését, a haszonélvező jogban való részesítésénél s épp ezt adja okául annak, hogy, leszármazókkal szemben nem tulajdonjogban, hanem haszonélvezésben részesíti az özvegyet.

A dolog különben az érv tekintetében úgy áll, hogy még senkinek sem sikerült olyan öröklési rendszert kitalálni, a mely útját állaná a kizárt örökösök gyűlölködő hajlama felkeltésének és legkevésbé sikerült az a »Törvényjavaslaténak. Gyűlölködő reménybeli örökösök mindég voltak és lesznek is mindaddig, a míg az öröklés intézménye fennáll. És mi elvégre is azt hisszük, hogy állami és társadalmi szempontból egyaránt kisebb baj az, ha az örökség átvételében egy ideig gátolt sógorok gyűlölik nagykorú, tehát védekezni képes sógorukat vagy sógornőjüket, semmint ha a különben Örökségükül jutandott vagyontól eleső *szülők* vagy *nagyszülők* gyűlölik, ugyanebből az okból, kiskorú gyermekeiket vagy unokáikat. Pedig a törvényi öröklés intézménye általában ezt sem akadályozhatja meg, a mint nem állja ennek útját a »Törvényjavaslat«-ban megállapított öröklési rendszer sem.

A megszorító jognak a felmenő és oldalági rokonokra is kiterjesztése mellett pedig, még látszólagos helyességgel sem lehet a fentirt érvet felhozni.

Vége, a »Tervezet«-nek az özvegyi jog ellen felhozott utolsó érve a morál talaján áll.

A mi morálunk más. Ali szerintünk az olyan özvegy, a ki azt latolgatja, hogy a kilátásban lévő új férj-jelölt képvisel-e *több vagyon*, mint a férjhezmenés által elveszendő özvegyi jog: jobb, ha férjhez sem megy. Vagy talál az özvegy olyan férfit, a ki szeret és a ki képes őt eltartani s ekkor az özvegyi jog, bizony, nem fogja megakadályozni a házasságot; vagy nem talál

ilyet, — s ekkor jobb, ha özvegy marad. Legalább sem magát, sem leendő férjét nem fogja boldogtalanná tenni.

Egyébként, eme érv tekintetében is a mindennapi élet szemlélése nyújtja a legdöntőbb czáfolatot. S ez *nem* mutatja azt, hogy nálunk az özvegyek *kevésbé erkölcsösök* és hogy aránylag többen maradnak özvegyi fátyolban, mint az olyan államokban, a hol özvegyi jog nincsen.

Ha pedig a »Tervezet« csak sejtette volna is azt a genialis kiségitőt, a melyet a »Törvényjavaslat« tesz, t. i., hogy az özvegy nő, ha újból férjhez megy is, kapja meg a férjhez nem ment özvegy jogának a felét, vagyis a hagyatékna, lemenőkkel szemben $\frac{1}{4}$ részét és hogy tehát ezen expediens kivezet a »Tervezetétől sajnált özvegyeségből, akkor bizonyára nem állt volna elő a morálra fektetett érvel.

Különben már Zsögöd¹ helyesen jegyzé meg, hogy a morálra fektetett házasság-akadályozó, de általán a »Tervezet«-től felhozott többi érv is, nem állhat meg akkor, ha *leszármazó* örökösök állanak az özvegygyel szemben; mert hisz ezek, korlátoló joguknál fogva elvonhatják az özvegytől a hagyaték haszonélvezetét s következtetve a speculans özvegy házasság-gátló akadályát. Ha pedig a megszorító jogot a felmenőkre és ezek ágára is kiterjesztjük, akkor az állítólagos házassági akadályt teljesen megszüntetjük; mert a nőtartásra köteles férj, elvben kell, hogy nyújtson annyit, mint a mennyit a megszorító özvegyi jog ad.

Van végül még egy érv, melyet az özvegyi jog ellen nem ugyan a »Tervezet«, hanem az igazságügyi bizottság jelentése hoz fel s a mely úgy látszik, döntő volt e bizottságban az özvegyi jog mellett történt felszólalásokkal szemben.

Ez érv az, hogy az özvegyi jog *perre ad okot*.

Eme érvet Zsögöd is alaposan megczáfolta s megmondottuk már korábban mi is más helyütt, hogy mit tartunk a magánjogi intézmények ellen felhozható eme érvről. Itt csak azt emeljük ki, hogy a gyakorlati jogélet mutatása szerint nemcsak hogy nem minden egyes esetben perrel állapítják meg az érdekeltek az özvegyi jog mérvét és tartalmát, miként azt a jelentés állítja, hanem ellenkezőleg, a legtöbb esetben egyezséggel; úgy, hogy az özvegyi jog megállapítása iránt folyó perek, éppen nem gyakoribbak, mint az egyéb törvényi öröklésből eredők. De ha

¹ M. I. 24. k. 326. l.

elejtjük is az özvegyi jogot és e helyett változatlan hányadokban állapítjuk is meg a túlélő házastárs örökségét, ezzel a perek indíthatásának útját nem vágjuk; mert ha az örökösök meg-egyezni nem akarnak, éppen csak úgy perrel kell azt a kérdést eldönteni, hogy a törvény által megszabott hányadrész, öszszerű esetben, a hagyaték mely javaival tekintessék egyenlőnek és átadásuk által kielégítettnek? mint az özvegyi jog intézményénél a lakás, tartás stb. kérdését. Nem az eszmei örökjog, hanem a törvényben megállapított eszmei hányadrészeknek az előjövő esetben való tetteges kiszabása, concretizálása az, a mi legtöbb esetben perre ad okot. Czáfolatlan bizonyítékot nyújtanak erre a nagy számban előjövő osztályperek is, a melyekben pedig a tulajdonjog és ennek a követelő felet megillető eszmei hányadrésze is, rendszerint vitán kívül áll s a per csak a körül forog, hogy mi felel meg tényleg a kétségen kívül álló jognak? A törvényjavaslat tehát nemcsak apasztani nem fogja a perek számát, de sőt mai özvegyi jogunknál több perre fog okot adni; mert ma csak a leszármazók követelhetvén az özvegyi jog korlátozását, a felmenőkkel és ezek leszármazóival szemben nem is merülhet fel az özvegyi jog mérve megállapításának szüksége, minthogy ily esetben az özvegyi jog az egész hagyaték hasznélvezésére kiterjed. A törvényjavaslat szerint az özvegy részére kiszabott hányadrészeknek tetteges megállapítására ellenben szükséges lesz a most irt örököstársakkal szemben is.

Úgy hisszük, kitűnik ezekből, hogy ha »az elvi alapokon nyugvó törvényhozásnak feladatát« a per apasztásában látjuk, miként ezt az igazságügyi bizottság jelentése teszi, akkor e nagy előnyre nem tarthat igényt a »Törvényjavaslat«, — szemben az özvegyi joggal. De mi nem is ebben, hanem abban látjuk az *elvi* törvényhozást, ha a törvény nem eseteket codifikál, ha az nem casuistikus, hanem *általános* elveket állit fel és támpontokat nyújt, a melyek segítségével aztán a bíró az általános elvet az öszszerű esetre, ennek sajátszerűségeihez képest, az anyagi igazságnak legmegfelelőbb módon alkalmazni képes. E szempontból pedig az özvegyi jog intézménye mai jogunkban is (140: VIII. t. cz. 16. §.) helyesen van megkodifikálva; de adhatunk annak olyan szerkezetet is, a mely e jogintézményt valóban elvi alapon és mégis minden öszszerű esethez simuló olyan hajlékonysággal reformálhatjuk, a melyhez fogható szerencsés szerkezetű más jogintézményt jogunkban nem könnyen találunk.

Levonva már most fejtegetéseink eredményét: mi arra a meggyőződésre jutottunk, hogy az özvegyi jog intézménye, ha reformálva is, de feltétlenül fentartandó. Fentartandó pedig nagy socialis érdekből: a szegénysorsú özvegyek életfentartásának a biztosítása céljából: a mi az özvegyi jog intézményének eredeti rendeltetése is volt.

Hogy miként módosítsuk az özvegyi jognak mai szervezetét, erre a kérdésre nézve, a feladatunkhoz nem tartozó részletes szabályozás mellőzésével, röviden a következőkben körvonalozzuk nézetünket.

Óhajtjuk, hogy a fentírt okokból, *kölcsönössé* tétessék az özvegyi jog, vagyis, hogy az az özvegyül maradt férjjet is megillesse felesége hagyatékából.

Helyesnek véljük, hogy a megszorító, korlátozó jog ne csak a leszármazó, hanem a *felmenő* és az *oldalágas örökösökre is kiterjesztessék*, vagyis, hogy e tekintetben állítsuk helyre régi jogunkat.

A megszorító jognak, híven régi jogunkhoz, nem egyébben, hanem csak a kötelesrész módjára biztosítandó illő lakásban, tartásban, ruházásban és az esetleges kiházásításban, tehát nem a hagyaték bizonyos *hányadrésében* vetnénk gátat. Viszont azonban a kötelesrészt sem vennők ki az özvegyi jog alul, ha egyrészt az özvegynek saját vagyontalansága, másrészt pedig a férj hagyatékának kicsiny volta következtében, az özvegyi jog kielégítésére a hagyaték legnagyobb része, vagy egész szükséges. E tekintetben kivételt egyedül a *mostoha* anyjára nézve tennénk az esetre, ha őt a mostoha gyermekei tartása és nevelése tekintetében, az édes szülővel azonos kötelezettségek nem terhelnék.

Ha a mai özvegyi jogot a most irt vezérlő szempontok szerint módosítjuk, akkor úgy véljük, hogy egyfelől helyre állítjuk e jogintézménynek eredeti rendeltetését, a mely az özvegy életfentartásának lehetővé tételében és nem meggazdagodásának előmozdításában áll; másfelől pedig elejét vesszük mindazoknak a kifogásoknak, a melyek e jogintézmény ellen, akár a nemzetgazdasági, akár ethikai vagy más szempontból felhozhatók. Az özvegyek megélhetése, és pedig a jogegyenlőség következményéhez képest, *nemi különbség nélkül* biztosítva lesz, — feltéve természetesen, hogy erre a hagyaték elégséges. A vagyontháramlást pedig a productiv fiatal nemzedékekre és pedig nemcsak a leszármazókra, hanem, ha figyelembe vesszük, hogy a korosabb felmenők az öröklésnél úgyis rendszerint kiesnek és helyükbe leszármazóik lépnek, az oldalágas rokonokra is sokkal hatályosab-

ban elősegéljük, mint ha a »Törvényjavaslat« módjára az özvegyeket a hagyatékna bizonyos hányadában, akár tulajdonjoggal, akár haszonélvezéssel részesítjük.

A mi tervezetünk mellett az örökösök, és pedig kivétel nélkül, nem esnek el a hagyaték semmi részétől, miként az özvegyet a hagyaték tetemes részében tulajdonjoggal részesítő »Törvényjavaslat« szerint és mégis teljesen biztosítjuk e jogintézmény alap gondolatának a keresztülvitelét; az özvegyek létfontosságát. Ezen az állásponton semmit sem változtat az a körülmény, hogy az özvegyi jog első sorban, vagyis addig, a míg a hivatott örökösök a megszorított joggal nem élnek, — jövőre is a meghalt házastárs egész hagyatékára kiterjedő haszonélvezést jelentene, mert a hivatott örökösöknek tetszésétől függ, hogy a megszorító jogot a *törvényes időben*, bármikor igénybe vegyék. Ha ezzel nem élnek, senkinek sem lehet panasza.

A törvényes idő alul azonban kivennők azt az időtartamot, a meddig az özvegynek a hivatott örökösökre a *törvény erejénél fogva kiterjedő atyai tilalma, vagy gyámsági joga tart*, vagyis más szavakkal: ez időtartamra és ilyen örökösökkel szemben, *kizárnák a megszorító jog igénybevehetését*; mert ilyen esetekben az özvegy, atyai hatalma vagy gyámjoga alapján, úgyis rendszerint számadás nélkül kezeli gyámoltja vagyonát s ennél fogva visszásnak látszik az, hogy az egyik jog (a megszorító jog) alapján elvegyük az özvegytől azt, a mit a másik jog (a gyámjog) alapján visszaadunk.

Egyéb örökösökkel szemben, *a gyászévre vélnők a megszorító jog gyakorolhatását kizárandónak*.

Hogy mi történjék, ha az özvegy az atyai hatalom, vagy a gyámság gyakorlásából kizáratik; vagy ha eme jogok a hivatott több örököstársnak csak egyikére vagy másikára nézve (p. o. a teljes kor elérése következtében) szűnnek meg, eme és a még felmerülhető több más kérdésnek az eldöntése nem ide tartozik. (V. ö. 126. §.)

Jól tudjuk, hogy tervezetünk ellen felhozható, miszerint a megszorító jognak a *kiterjesztése* által, sokkal szűkebbre szabjuk az özvegyi jogot, mint a ma érvényes jogunk.

Ha azonban figyelembe vesszük, hogy mi a ma fennálló házassági vagyoni jogi intézményeinket és ezek között főleg a közszerzeményi jogot fentartandóknak vitatjuk, akkor úgy hisszük, hogy eme házassági és öröklési jogintézmények együttes kombinációja mellett, hazai jogunk szellemének megfelelően tervezzük a magyar jog reformálását.

Dr. Jancsó György,

A MAGYAR PARASZTOSZTÁLY EMELÉSE.

— Ötödik befejező közlemény. —

A közvetett adók tekintetében azok leszállítására aligha lehet gondolni, minthogy az az államszükségletek szemmeltartásával csakis az egyenes adók egyidejű felemelése mellett volna keresztülvihető, másrészt minthogy a fogyasztási adók formája, a mely csak az élvezeti cikkeknek terheli, igazságosabbnak látszik, mint a vagyonra vagy keresetre egyenlő mérvben nehezedő egyenes adóké. Hanem a már említett szempontok figyelembe vételével a fogyasztási adók egyes nemeinél az adóláb mérséklése — a bevételek csökkenése nélkül is — a fogyasztó képesség egyidejűlegi emelésével volna foganatosítható, e mellett a közvetett adók reformja igazságos elosztásukra és kezelésükre kell, hogy szorítkozzék. Haladásnak lehetett nevezni már, hogy 1899-ben a fogyasztási adó s a termelési adó egyesítették, minek következtében a fogyasztási adók s az italmérési jog kezelése a községi igazgatástól elvonatott, s a kincstárra ruháztatott át, s csak a város és egyes községeknek hagyatott meg a jog, pótlékokat kivetni bor-, szesz- és húsfogyasztási adók után. A kis ember érdekei azonban csak a progressiv adólábnak a fogyasztási adók terén is, alkalmas formában való behozatala által (pld. a cukoradónál az adótárgy minőségének s felhasználási módjának tekintetbe vételével) óvhatók meg.

Az adókérdésnek ily értelemben való igazságos szabályozása a falusi lakosságnak nemcsak anyagi viszonyait javítaná, hanem az államrend és államtekintély iránt való bizalmukat is emelné. Sajnos, hogy az évek óta előkészített s legközelebb parlamenti tárgyalás alá kerülő adóreform javarészt csak a kivéteisi és behajtási módokat javítására vonatkozhat, mert az adóügy mélyebbre nyúló szabályozását meg kellene előznie az adóigazgatás államosításának a közigazgatás általános államosításával való kapcsolatban.

Mennél nehezebbé válnak a létviszonyok, s mennél súlyosabban nyomják az állami terhek a földművelést, annál szükségesebbnek mutatkozik a kis ember *biztosítása*, hogy ő és családja előre nem látott eshetőségek s az élet nyomora ellen meg legye-

nek óva. Ámde mennél sürgetőbbekké mutatkoznak a mindennemű biztosítások költségei, annál aktuálisabba válik államra és társadalomra a kötelesség, hogy a biztosítási ügy legcézirányosabb megoldásával foglalkozzék. A társadalom által a kölcsönös szövetkezeti elvnek a biztosításügybe való bevezetése sürgettetik, a mi abban áll, hogy a biztosítási szövetkezet tagjai a megtérítendő károkat a kárt szenvedő vagyron arányában közösen viselik. Ezen elv mellett szól anyagi tekintetben az ügynökök illetményeinek és a részvényesek nyereségosztalékainak megtakarítása, a mi által a díjak leszállíthatók s más kedvezmények adhatók; etikai szempontból mellette szól a sokszor tisztességtelen spekuláció helyettesítése a kölcsönös bizalommal, erkölcsi szolidaritással; nemzeti szempontból pedig az idegen társulatok nagyrészt külföldre vándorló jelentékeny tisztajövedelmének megtartása. Mindezek ellenére Magyarországon a biztosított értékeknek csak 1% van szövetkezetiileg biztosítva, míg Németországban 65%-uk, Franciaországban 32%-uk, Ausztriában 17%-uk. Csak 1900-ban, különösen a gazdasági egyesületek szövetségének fáradozása folytán, oly célból, hogy a mezőgazdaközönség a nagy biztosító részvénytársaságok kartellje ellen megóvassanak, alapítottott a »mezőgazdak biztosítószövetkezete« tűz és jégkárok ellen, a mely, tekintettel a közhasznú vállalkozásra úgy a földmívelésügyi minister, mint a megyei közigazgatási hatóságok által támogatásban részesült. Ha az intézet a ksigazdáknak kezdetben akkor is megengedi a biztosítást, ha nem tagok, s erre a célra megszabott, alacsony díjtételeket stipulál, ha a biztosított értékek hamis bevallását megakadályozza, valamint ha a becsléseket igazságosan viszi keresztül, s gyorsan fizeti ki a kárösszeget, akkor a parasztlakosság hamar fel fogja ismerni a biztosítás hasznát; egy, az egész országban elágazó fiókhálózat és az alapszabályoknak s felvételi feltételeknek az évenkinti vándorelőadási ciklusokon leendő elterjesztése rá fogja bírni a parasztnépet a belépésre; a helyes szervezésé és agitáció a kezdet nehézségeit s a részvénytársaságok ellenkedését le fogja küzdeni s az elv célrehatósága és igazságossága Magyarországon is győzelemre fog vezetni, mint a hogy külföldön győzött.

De nemcsak a jég- és tűzkárbiztosításnak, hanem az élet-, rokkant-, özvegy-, árva-, baleseti- és állatbiztosításnak is szövetkezeti alapon kell megalósulnia. A biztosítási ügy mindezen ágai a dolog természetéhez és a hazai viszonyokhoz illő szervezetet igényelnek, a földmívelésügyi minister által törvényesen

behozott munkásbiztosítás példájára, mi közben megfontolás alá kell venni a kényszer vagy fakultatív biztosítás és az állami támogatás és ellenőrzés módjait.

A jelenlegi biztosítási törvény közeli kilátásba helyezett *revisiója* határozmányai által gátat fog vetni a biztosítási ügynökök tizeiméinek; nyomában fog járni a biztosítási feltételek világos és igazságos stipulálása, s az intézettől anyagi biztosíték követelése által az elvállalt kötelezettségek teljesítése fog eléretni, s a mennyiben a törvény az elvileg jótékony intézmény kinövéseit lenyirbálja, a közönség bizalmát erősíteni, a biztosítás-ügy természetes fejlődését előmozdítani fogja, s hozzájárul majd az egészséges alapon működő szövetkezeti biztosítóintézetek felvirágzásához. Csak évek multán, ha a mindennemű biztosítás szüksége, annak kifogástalan kezelése s igénybevétele teljesen átmegy a közönségbe, lehet majd komoly fejtegetés tárgyává tenni *a biztosítás-ügy államosításának* fontos kérdését.

Jó és jutányos *munkaerőnek* kellő mennyiségben rendelkezésre állása az észszerű gazdálkodás egyik legfőbb szükséglete. Ezért mindama állami vagy társadalmi rendszabályok, a melyek a munkaerők szaporítását, a munkáskereslet és kínálat kiegyenlítését, a munkásosztályban értelmiség és szakügyesség emelését, helyzetének javítását czélozzák, a mezőgazdasági munkaadók érdekeit is fogja szolgálni. Ezeknek a rendszabályoknak úgy a cselédség jogi, anyagi és társadalmi viszonyaira, mint a mezőgazdasági napszámosok sok tekintetben sanyarú helyzetére ki kell terjedniök. Hogy a földbirtoknak a szükséges munkaerő biztosítottassék, alapított a munkaközvetítés már említett intézménye, s hozattak a munkakeresők és munkaadók közti jogviszonyról szóló eredménydús törvények. Reméljük, hogy a kilátásba helyezett *cselédttörvény* hasonló módon csökkenteni fogja a cselédek és gazdák közt felmerülő differenciákat, s a felmerülő vitás esetekben való törvényes eljárást mindkét fél érdekeit kielégítőleg fogja szabályozni. A munkaerő biztosításával összefügg az eddig nem teljesült kívánság, hogy aratás idején a tényleges katonaság szabadságotlássák s a tartalékos katonaság be ne hívassék. A nevelés terén sok teendő kínálkozik. Nagy súlyt kell helyezni az elemi oktatásra, hogy a nép felvilágosítottassék és hozzászoktattassék értelmes és okos gondolkozásmódhoz. Ezzel kapcsolatban áll az alsófokú mezőgazdasági oktatás alább ecsetelt fejlődése, a szellemi szórakozásra vonatkozó szükségletének kielégítése, a jó és hű szolgálatok jutalmazása s az ezekre vo-

natkozó fentemlített állami rendelkezések. A régi etikus, patriarchális kapocs munkaadók és munkások közt, a mely az emberséges bánásmódot előmozdítja s a bizalmat erősíti, parasztgazdaságainkban még ma is megvan. A lakásviszonyok tekintetében utalunk a munkás- és cselédlakásokról szóló fejtegetéseinkre. A létviszonyok rosszabbodása követeli az emberbaráti intézmények behozatalát, hogy a gyengék és elhagyottak egyenes segítségben és támogatásban részesüljenek. Ide számítandók a mezőgazdasági munkások és cselédek országos segélypénztárának már említett intézménye, a munkáslakosság hitelszükségletének kielégítésére vonatkozó társadalmi rendszabályok, a kórházak, kiseddévők stb. felállítása. Csak akkor, ha a szegény-osztályok érzik, hogy a társadalom és állam sorsukat szívükön viselik, fog visszatérni a munkáshonba a jó szellem és elégtelenség. Pedig egy derekas és megelégedett munkásozttály a mezőgazdaság számára mindenestre a legolcsóbb munkaerő.

A mezőgazdasági ismeretek emelése és általános elterjedése a falusi lakosság körében a tőkének hozzáférhetővé tétele mellett a gazdasági népjólétnek egyik alaposzlopa. A szakértelem fokozza a szellemi képességet, a gondolkodás önállóságát, az ítéleterő helyességét és a munka céltudatoságát, előmozdítja a haladás iránt való fogékonyságot és a régi rossz szokásoktól és chablon-szerű utánzástól való szabadulást. A szakértelem ezek szerint megkönnyíti a mezőgazdasági reformok keresztülvitelét és a termelés emelésének, úgyszintén a földműveléssel foglalkozók között okszerűbb és belterjesebb gazdálkodási módok elterjedésének egyik legfontosabb eszköze. A hagyományos állítás, hogy a kis gazda tanulni nem akar, a melylyel eddig a mezőgazdasági ismeretek csekély elterjedésében rejltő nagy bajt mentegetni akarták, inkább károsnak bizonyult, mint valónak. Hisz a nagy érdeklődés, melyet a magyar paraszt a legújabban rendszerezített mezőgazdasági tanfolyamok és előadások iránt tanúsított, úgyszintén az elért gyakorlati edményük, tudásvágyának és könnyű felfogásának egyaránt bizonyítékait szolgáltatják. A hasznos újításoktól való félelem a gazdasági berendezkedésben és termelési eszközökben, a jó tanácsokkal szemben való bizalmatlankodás, a túlnagy konzervativizmus stb. nem a magyar földművelő nép alaptermészetének folyománya, csak úgy nevelődtek ezek belé, csak azon elhanyagoltságnak tünetei ezek, melyek úgy itt,

mint a magyar parasztosztály gazdasági életének minden ágában szembe ötlenek. Még vezető körökben is kevésre becsülték a mezőgazdasági ismereteket és a parasztosztály oktatására nem nyújtottak alkalmat. S ez az oka, hogy a kisgazda a műveltség és tudás alacsony fokán maradván sem szellemi, sem anyagi eszközökkel nem rendelkezett, hogy magának ismereteket szerezhetett és gazdaságában korszerű javításokat eszközölhetett volna.

Ezek szerint agrárpolitikánk alapvető gondolata és az állam és társadalom egyik kiválóan fontos feladata: oda törekedni, hogy tudás és felvilágosodás a mezőgazdasági ismeretekkel kapcsolatban a népnek mind szélesebb rétegeiben elterjedjenek. A társadalmi elemek közreműködésének tág tér nyílik itt eredményteljes munkálkodásra, különösen lelkészek és tanítók, földbirtokosok és mezőgazdasági hivatalnokok számára, a kik a helyi viszonyokat ismerve, a falusi lakossággal állandó érintkezésben azoknak bizalmát könnyebben megnyerhetik. Mégis a fejtegetéseink elején említett okoknál fogva e társadalmi tevékenység sokkal lassúbb és gyengébb, semhogy a kisgazdáknak hatékonyabb segílyt volna képes nyújtani a mezőgazdasági ismeretek elsajátításában. S így e téren is majd az egész teher az állam vállaira nehezedik.

A legújabb időkhöz a kormánykörök nem értették meg az e téren reájok váró feladatokat. Hisz 1895-ig az alsó gazdasági oktatás nyújtására összesen 8 állami és 4 magán földművelőiskola állott rendelkezésre s ez is hiányosan szervezve és gyéren látogatva, Csak *Darányi* ismerte fel, mily nagy horderejű a szakismereteknek terjesztése és ő kezdeményezte széles alapon a nép mezőgazdasági kiképzésének czéltudatos fejlesztését. Nemcsak a *tulajdonképen alsó fokú szakoktatás* emelését eszközözi a földművelő- és mezőgazdasági téli iskolák szaporítása és a parasztosztály igényeinek megfelelő szervezése által, valamint a mezőgazdasági ismeretek terjesztése a mezőgazdasági ismétlő iskolákban nyújtott népnevelés által, hanem *felntetteknek elméleti és gyakorlati kiképzéséről* is gondoskodik tanfolyamok és vándorelőadások útján, parasztgazdák tanulmányi kirándulásainak szervezése és mintagazdaságok berendezése által a *megfigyelésre alkalmas és buzdító példát is nyújt*, és végül az *önképzés eszközeit* is szolgáltatja, a mennyiben a népszerű szakirodalmat fejleszti, mezőgazdasági füzeteket és újságokat terjeszt és népkönyvtárakat alapít.

Ez idő szerint Magyarországon (Horvát- és Szlavónországot is beleértve) 42 *alsó fokú mezőgazdasági tanintézet* van és pedig 22

állami vagy állami kezelés alatt álló földműves-iskola, 1 mezőgazdasági polgári iskola, 12 vinczellériskola és 4 tejgazdasági iskola és mindezekben évenként körülbelül 1000 növendék nyeri szakszerű kiképzését. A hallgatók ezen csekély száma abban leli magyarázatát, hogy a kisközségek között még mindig általános az iskolalátogatástól és az ez által a parasztfiúknak három évi katonai szolgálat által még hosszabbított munka és idővesztéstől való félelem, a mi is a gazdasági ismereteknek kevesebb időtartamú iskolalátogatás mellett való terjesztésének eszközlését időszerűvé teszi. Ennek alapján 1898-ban a földműves-iskolákkal kapcsolatban *téli tanfolyamok* rendszeresítettek, melyeknek célja, hogy kisközségek fiainak, ha a mezei munka szünetel, rendszeres kiképzést nyújtson úgy a földművelésben, mint az állattenyésztésben, megismertessen a szövetkezeti ügy és a mezőgazdasági törvényhozás alapfogalmaival és gyakorlati oktatást nyújtson a mezőgazdasági háziipar különböző ágaiban. A tanfolyamok, kedvező eredményt érve el, a tanítóképezdén működő mezőgazdasági tantervek igénybevételével szaporították, úgy, hogy 1899-ben már 55 rendszeres mezőgazdasági tanfolyam működött. Mégis *a földműves-iskolák* szaporítását és helyes elosztását is, és pedig a különböző gazdálkodási módok és nemzetiségi viszonyok figyelembe vételével és a törvényhatóságok, mezőgazdasági testületek és nagybirtokosok anyagi támogatásával úgy kell eszközölni, hogy minden egyöntetű viszonyokkal bíró gazdasági terület külön oktatási központtal bírjon, mely vidékének lakóival benső érintkezésben vezetése és oktatása által a kisközségek szakértelmének emelésére működjék. Mert sokféle a feladata Magyarországon a földműves-iskolának: ezen tanintézetekben nemcsak a földművelők fiai és a nyári szünet tartama alatt a mezőgazdasági jellegű ismétlő népiskolák tanítói nyernek kiképzést, hanem a tanfolyamokon felnőttek is gazdasági oktatásban és szakszerű tanácsokban részesülnek; az iskolával összeköttetésben lévő gazdaság pedig a növendékeknek a tanultak gyakorlati megvilágítására, a környék kisközségei számára észszerű gazdálkodás mintájául szolgál s az ezek számára kiszolgáltató jobbminőségű vetőmag és a községek rendelkezésére bocsátandó jobb tenyészállatok nagy része szintén innen kerül ki. A földműves-iskolák szervezete egyforma, az oktatás ingyenes, a tanfolyam tartama két év, az oktatás a helyi viszonyokhoz alkalmazkodik és főleg gyakorlati, míg az elméleti oktatás csak a nélkülözhetetlen alapismeretekre szorítkozik, hogy ily módon az intézmény feladata — szakismerettel bíró, de szerényigényű munka-

erők képzése — elérhető legyen. Ez okból a növendékek népies jellegén a nevelés nem változtat és a földműves-iskolákkal kapcsolatos internatusokban sem tér el a növendékek ellátása azon életmódtól, melyhez az intézetbe lépés előtt szokva voltak. A végzett munka szerény díjazása a munkakedv fokozását czélozza. Azonban végzett hallgatók számára a kétévi tényleges katonai szolgálat kedvezményének megadása ezen intézetek látogatottságát jelentékenyen növelné. A földműves-iskolákon kívül végül nagyobb figyelmet kellene fordítani az *alsóbb szakiskolák* szaporítására és helyes szervezésére, a parasztosztály szempontjából, különösen a leányoknak nem kevésbé fontos kiképzésére szolgáló tejjgazdasági és háztartási iskolákra.

Már az 1868: XXXVIII. t.-cikkben találunk rendelkezést, hogy az elemi iskolákban az oktatás a mezőgazdasággal foglalkozó népesség életfeltételeinek megfelelő legyen, a mennyiben a köteles tárgyak közé felvették a mezőgazdaságban és kertészetben való gyakorlati útmutatást is. A népiskolában azonban a gyermek nem részesülhetett szakoktatásban, csak a földműveléshez való kedvet ébreszthették és az észszerű gazdálkodás iránti fogékonyságát fejleszthették. Az idézett törvény szellemének megfelelően ép ezért *Wlassics* közoktatásügyminiszter a továbbképzés céljaira 1897-ben *mezőgazdasági ismétlő iskolákat* szervezett, melyeknek szervezete és tanterve a földművelésügyi miniszterrel egyértelműleg állapítottatott meg és életbeléptetésük a törvényhatóságok, közigazgatási bizottságok és tanfelügyelőségek kötelességévé tétetett. Ez iskolák célja, hogy az elemi iskolát végzett fiúkat és leányokat megismertessék az ott meghonosodott mezőgazdasági ágak gyakorlati üzésének alapelveivel és így a falusi lakosság szakértelmét növeljék azon községekben, melyeknek lakói főleg mezőgazdasággal foglalkoznak. 1899-ben már több, mint ezer ismétlő iskola állítottatott fel állami támogatással. A népiskolák és a velük kapcsolatos mezőgazdasági ismétlő iskolák *számára* szükséges szakképzett tanítók kiképzésére szolgál első sorban a *fanitoképezdéken a mezőgazdaság előadásának kötelezővé tétele*, a jövőndő falusi lelkészek mezőgazdasági kiképzésére pedig a papnevelő intézetekben nyújtott mezőgazdasági oktatás. Mégis hogy a már gyakorlatilag működő néptanítóknak és lelkészeknek is alkalom adassék a szükséges szakismeretek elsajátítására, a földműves-iskolák és egyéb szakiskolák mellett *négy hétre terjedő szünidei tanfolyamokat* létesítettek a mezőgazdaságban, kert- és szőlőművelésben és a tejjgazdaságban való kiképzés céljaira.

Miután ily módon a parasztfjúság mezőgazdasági kiképzetésének alapjai lerakva lettek, gondoskodni kellett a mezőgazdasági ismereteknek a felnőttek között leendő nem kevésbé fontos terjesztéséről is. Szerencsés gondolat volt, hogy a földművelésügyi miniszter ezen nehéz feladat megoldásában az erre legalkalmasabb társadalmi tényezőknek, a vidéki gazdasági egyesületeknek közreműködését vette igénybe. 1896-ban a földművelésügyi minisztériumnak anyagi és erkölcsi támogatása mellett ez egyesületek *kisgazdák számára népszerű előadássorozatok*at rendszeresítettek és ez idő óta azok évről-évre dicséretes buzgalommal czélszerűen javítva számban mindinkább szaporodnak. Az előadásokat télen tartják bizonyos gazdasági területek központjának tartott községekben; mint felolvasók kellő gyakorlati szakértelemmel bíró, a nép nyelvén járatos, köztiszteletben álló egyének működnek, a földbirtokosok, bérlők, mezőgazdasági és közigazgatási tisztviselők, papok, nyilvános tanítók, állatorvosok, szaktanárok, egyesületi titkárok és vándortanítók köréből; az előadások tárgyát azon gazdasági szakismeretek képezik, a melyre a közönséges szántóvető parasztnak szüksége van, hogy kisgazdaságát észszerűen kezelhesse és annak jövedelmét fokozhassa, avagy a mezőgazdaságnak a helyi viszonyokhoz mérten fontosabb valamelyik ágáról tartanak tüzetesebb előadást. A tanfolyamokon és előadás-sorozatokon nyert ismeretek továbbfejlesztését czélozzák a *vándor előadások*, a melyek a csekély ismeretkörrel bíró hallgatóság igényeihez mérten egyes, helyileg fontos gazdasági kérdésekről tárgyalnak. A mezőgazdaságban elkövetett hibák roszsálása oly kipróbált igazságok és tapasztalatok közlése, melyeknek ismerete a kisgazdák gazdálkodásának javára válik, felvilágosítások és útbaigazítások új, a helyi viszonyok által indokolt termelési ágak és értékesítési módok meghonosítására, tájékoztatás a mezőgazdasági törvényhozás felől, a szövetkezeti elv népszerűsítése, ezek képezik ezen előadások tartalmát. Az előadás-sorozatok és egyes előadások alkalmával bemutatnak jobb és tökéletesebb gazdasági eszközöket és a legértelmesebb és legszorgalmasabb hallgatók közt kisorsolják azokat, jó takarmánymagot osztanak szét, az előadásokat kinyomatják és a résztvevő kisgazdák közt ingyen szétosztják. Hogy ez előadássorozatok és előadások a parasztság körében mily tetszésben részesülnek, a mindnagyobb látogatottság mutatja. Míg 1896/97. év telén a 20 megyében tartott előadásokat 34.000 ember hallgatta, addig 1898/99-ben 54 megyében és 958 községben 418 szakképzett egyén 2400 előadást tartott, a melyekben 300.000

hallgató vett részt és a mely alkalmakkor 150.000 mezőgazdasági tartalommal bíró füzetet osztottak szét. Az áldásos eredmény abban mutatkozik, hogy a conservatív földműves nép nem irtózik többé az újításoktól, a kedvező eredményt látva maga óhajtja a javításokat, fogékony lesz a szövetkezés iránt, és a szakismeretek iránt való érdeklődés felkeltése, a kételyek eloszlatása és a közöny leküzdése után ismét bizalommal viseltetik szellemi vezetői iránt. A miniszter által életbeléptetett és még bővebb fejlesztésre váró *mezőgazdasági vándortanítói intézmény* most főleg a tanítóképezdéken nyújtandó mezőgazdasági oktatás céljaira, előadásorozatok rendezésére és előadások tartására szolgál, míg egyes gazdasági ágaknak, mint a len- és kendertermelésnek, a komlótermelésnek, a tejgazdaságnak és szövetkezeti ügyek fejlesztésére 1890-ben négy *vándortanári* állást rendszeresítettek, kiknek működési köre az egész országra kiterjed.

Mindazonáltal ezen nagyobbára elméleti oktatás nem elegendő arra, hogy a nép egy jobb gazdálkodási mód vívmányai iránt fogékonyná tétessék, ha nem kapcsolatos oly intézményekkel, melyek a felolvasás hallgatóit gyakorlatilag, szemlélet útján is meggyőzik az ajánlott újítások és tanácsok megvalósíthatóságáról és hasznosságáról. Ezen célra szolgálnak a *kisgazdák kirándulásai*, melyek rendszeren két napra tervezvék és a törvényhatóságok támogatásával a gazdasági egyesületek által rendeztetnek az állami méntelepek és földműves-iskolák gazdaságainak megtekintésére. Jótékony hatásuk már a helyszínen mutatkozik tenyész- és vetőmagvak megrendelésében. Ezzel szemben a *paraszt - mintagazdaságok* alakítása arra szolgál, hogy főképp oly vidékeken, hol rosszul művelt latifundiumok vannak, a haladás útját egyengessék vagy hogy a hol a nép nem bír kellő értelemmel, a földművelés azon ágát behatóan fejlesszék, a mely ott legelőnyösebben beválnék, vagy hogy végül példák által bizonyítsák a javításoknak, a szőlők újból beültetésének, kopár területek befásításának, öntöző csatornák létesítésének lehetőségét és jótékony hatásait. 1897 és 98-ban 27 ilyen, 14—53 kat. hold területű mintagazdaság alakítottatott oly képen, hogy egyes, a gazdasági egyesületek vagy megyei bizottságok által kiválasztott s a mezőgazdasági haladás iránt fogékonyt tanúsító kisbirtokosok azon feltétel alatt, hogy kötelezték magukat birtokukon a helyi viszonyoknak megfelelő valamely üzemterv szerinti gazdálkodásra, ministeri segélyben részesültek. A gazdasági eszközök és állatállomány kicserélésére és kiegészítésére,

az épületek átalakítására, trágyatelep létesítésére, vetőmagvak, műtrágya stb. beszerzésére a kormány csak oly mérvben nyújt segílyt, hogy a segítsége folytán beállott átalakulást az illető idővel saját erejéből is eszközölhette volna. Ezen mintagazdaságok erős buzdításul szolgálnak a környékbeli kisbirtokosoknak gazdaságuk emelésére.

A mezőgazdasági ismeretek terjesztése körül nem becsmérlendő szerepe van a *mezőgazdasági szakirodalomnak*. A földművelésügyi minisztérium kiadásában 1896 óta részben pályadíj-kítűzések, részben külön megbízás folytán írott, népszerű nyelvezetű és a haladásra serkentő *szakkönyvek* jelennek meg és jórészt ingyen vagy mérsékelt áron osztatnak szét. A mezőgazdasági előadásoknak már említett kinyomatása és szétosztása a hallottakra való emlékezésnek mélyítésére és a szaktudás emelésére szolgálnak, míg másrészt a nép nyelvén írott és tanulságos történeteket és elbeszéléseket tartalmazó *ponyvairodalom* több százezer példányban a szellem kiképzésének és az olvasmányok iránt való fogékonynyá tételnek hathatós tényezője. Különös rendeltetésre szolgálnak végül a *mezőgazdasági könyvtárak*, melyeknek célja, hogy állandóan ébren tartsák a kisgazdák érdeklődését azon mezőgazdasági ismeretek és újabb vívmányok iránt, melyekről a téli előadások alkalmával hallottak. 1899-ben egyes községekben ezernél több könyvtárt állítottak fel. A könyvek kikölcsönzése ingyenes; a könyvtár a földművelésügyi minisztérium kiadmányaival és magánadakozások folytán évről-évre gyarapodik.

Ha az itt vázolt intézményeket szemügyre vesszük, úgy az alsófokú mezőgazdasági oktatás terén nagy kihatású kormánytevékenységgel találkozunk, melynek jelenlegi iránya az eddigi tapasztalatok szerint kitűnően bevál, minthogy kiváló eredményeket idézett elő. A mezőgazdasági ismeretek óriási mértékben terjednek és nemsokára teljes változást fognak előidézni a mezőgazdák képzettségében és szakértelmében. Ezen örvendetes eredmény azonban nem csekély mértékben a *miniszeri szakfelügyelők* intézményének az általános tanok és tanácsok individualizáló, gyakorlati tevékenységének eredménye. A szőlő- és pinczegazdaságnak, gyümölcsstermelés és kertészetnek, az állat- és aprómarha-tenyésztésnek s a mezőgazdaság egyéb ágainak felügyelősségei nemcsak, hogy a gondoskodásukra bízott mezőgazdasági ágakban a helyi viszonyoknak megfelelő észszerű gazdálkodásra serkentik a kisgazdákat, de maguk is tevékenyen közbelépnek,

valahányszor arról van szó, hogy az említett termelési ág fellendítésére valamely hasznos intézmény az egész országban gyökeresen meghonosodjék vagy más irányú javítás eszközöltessék.

Ha mindezek daczára a magyar kisgazda még általában rosszul gazdálkodik, ha a természetes termelési forrásokat kihasználni s a nyújtott segédeszközöket alkalmazni nem képes, ha terményei mennyiségben és minőségben sokszor messze elmaradnak az elérhető mögött, ha a viszonyainak és gazdasága jövedelmezhetőségének legmegfelelőbb üzemmódokat nem alkalmazza és így a természetes viszonyokból fakadó munkamegosztás nem jut kifejezésre, ha az ország mezőgazdasági termelése, egyes ágait tekintve, sem a termelési költségekkel, sem a bel- és külföldi fogyasztási és piaczi viszonyokkal nincsen összhangban s míg egyes terményekben tekintélyes és nehezen értékesíthető fölösleg van, addig más oly mezőgazdasági termények előállítását, melyek fogyasztásképes piacra találnának, elhanyagolják, úgy mindennek okát leginkább abban találhatjuk, hogy irányadó köreink a *kisgazdaságok észszerű berendezésére*, a mi pedig az egész üzemnek alapját képezi, mindeddig semmi figyelmet nem fordítottak. Pedig a felügyelőségek a mezőgazdaság egyes üzemeiben és mellékágaiban csak úgy fejthetik ki teljes munkaképességüket, ha az üzemberendezésnek alapvető munkája már végbement. Mindenek előtt szükséges a művelési ágaknak olyan beosztása, mely az egyéni, helyi s természetes termelési és értékesítési viszonyoknak s a rendelkezésre álló üzemerőknek megfelelő; szükséges előbb a jövedelmet fokozó javítások keresztülvitele, a lehető legnagyobb hasznot ígérő használati módok s azok legczélszerűbb módjainak kiválasztása; szóval szükséges előbb a megfelelő gazdasági rendszernek — a talaj termő erejének fentartására, egyes sajátos termelési- és mezőgazdasági iparágak meghonosítására és fejlesztésére figyelemmel levő — megállapítása és a régi gazdálkodási módról az új észszerűbb és jövedelmezőbb üzemre való átmenet módozatainak meghatározása.

Ezen teendők a még megalkotandó *mezőgazdasági üzemberendezések országos felügyelőségének* ügykörébe tartoznak. Ez egyúttal oly központ volna, mely az egyes üzemágak körül működő szakfelügyelőségek működéseinek hasznosan egymásba kapcsolódását biztosítaná és az alája rendelő vándortanítókat egységesen szervezett hasznothajtó összműködésre segítené, a mint ezt már egy, a múlt évben az illetékes fórumhoz intézett

beadványunkban kifejtettük. Ez intézményt *a járási vándortanítók országos hálózata* egészítené ki — a járási állatorvosok mintájára — és annak költségeit a megyei önkormányzat és a minisztérium közösen viselné. Ezen férfiak, kiknek általános szakképzettségen felül kerületük gazdasági viszonyainak alapos ismeretével is kellene bírniok, a főszolgabírói hivatalnak mezőgazdasági ügyekben szaktanácsadói volnának és a járási mezőgazdasági bizottságok előadóiként is működnének; felkeresnék a helyszínen a kis üzemeket; a parasztbirtokokkal érintkezésbe lépnének az egyes községekben a külső és belső gazdasághibáinak kiirtására és a helyi viszonyoknak megfelelő üzemberendezések tekintetében. A vándortanítók által az üzemberendezési központhoz e tekintetben tett jelentések alapul szolgálnának a kis üzemek járásonkint keresztülviendő reformálásának.

Ezzel kapcsolatban a *jutalmazási ügy* is rendezendő volna és minden kiváló működés nemcsak az állattenyésztés és erdősítés terén, hanem a mezőgazdasági üzem minden ágában jutalmazandó volna. Mindenekfölött azonban jutalmakat kellene tűzni oly észszerűen berendezett és vezetett kisüzemek részére, melyek javított gazdálkodás mellett a legjövedelmezőbbek és az üzemnek és eredményeinek bemutatására minden évben a megye egy másik közigazgatási járásában kisebbszerű *kiállításokat* kellene rendezni.

Úgy a régi gazdálkodási módról egy újabb, észszerűbb, belterjesebb és jövedelmezőbb gazdálkodási módra való átmenetnél, mint a modern, a pénzgazdaságon nyugvó mezőgazdasági üzemnél a *fizetési eszközök* — akár beruházási, akár üzemtőke alakjában — nagy szerepet játszanak. Ezért is a szükséges tőke hiánya igen nagy baj a kisbirtokra nézve és a *czélszerűen szervezett, elegendő, kellő időben hozzáférhető, olcsó hitel* a kis mezőgazda számára, ki tőkét nem gyűjthetett a gazdasági üzemnek kiegészítő része és éltető eleme. Állam és társadalom egyaránt nagy mulasztást követtek el, midőn a termelési feltételek változásával egyidejűleg nem gondoskodtak a parasztgazdaságok számára megfelelő hitelforrásokról. Nagy akadályát képezte ez a gazdaságok korral haladó átalakításának és a parasztuzsora elterjedésének is okát képezte, a mi ismét nemcsak a hitelt drágította meg óriási mérvben, hanem a gazdasági terményeknek a hitelezőnél való elvesztegetésére is vezetett, melynek végül nem ritkán az egész birtok is utána úszott. De ebből következik

egyúttal az is, hogy állam és társadalom a hiányos hitelszervezést alapos gondoskodásuk tárgyává teszik, hogy kiirtsák az uzorát és megteremtsék és támogassák azon intézményeket, melyek a parasztgazdáknak a legjótékonyabban ható hitelt biztosítják.

A kisbirtokosnak csak úgy, mint a többi birtokostálynak egyfelől dologi hitelre és pedig ingatlan (jelzálog vagy beruházási hitel) és ingó hitelre, másrészt személyi hitelre van szüksége. A hitelnek mindezen nemeire a mezőgazdasági üzemnek természetéből folyó általános alapelvek mérvadóak. A hitelnek olcsóbbá és hozzáférhetőbbé tételére szükséges a hitelkérésnek gyors lebonyolítása, a hitel feltételeinek könnyen érthető megfogalmazása és közzététele, úgyszintén a hitelhálózatnak az egyes községekig való kiterjesztése, hogy a költséges közvetítés megtakarítható legyen. A hitel terheinek és a törlesztésnek könnyítésére szolgálnak: hosszabb lejáratú kölcsönök engedélyezése, a kamatok esedékességi idejének aratás utánra való megállapítása, tőkének, törlesztési részletnek, sőt rossz aratás esetén a kamatoknak prolongálása és felmondhatatlan törlesztési kölcsönöknek engedélyezése olyan hosszú időre való felosztással, hogy az évi törlesztési részlet a gazdaság hozadékából fedezhető legyen.

A *jelzálogkölcsön* egyes hibáktól eltekintve elég jól ki van fejlődve. Részben a törvényes szabályozás, részben a fővárosi intézetek dicséretre méltó eljárása a jelzálogkölcsön olcsóságára, helyes formájára és gazdag tagozásra vezettek. Mégis ezen jelzálogkölcsön majdnem kizárólag a nagy- és középbirtok érdekeinek szolgál, minthogy a nagy földhitelintézetek a kisbirtok számára egyáltalán nem vagy csak nehezen hozzáférhetőek. Ennek folytán a paraszt legnagyobb részét vidéki takarékpénztárakra szorul, melyek még igen sokszor felmondható és nem törlesztéses jelzálogkölcsönöket nyújtanak aránylag magas kamatláb mellett. A központi intézetek feladata volna ennél fogva a kisbirtokosok számára jelzálogkölcsönök felvételét és konverzióját lehetővé tenni és megkönnyíteni; ez esetben aztán a jelzálogkölcsön nemcsak a kisgazdák fentebb jelzett igényeinek felelne meg, hanem a pénzkölcsön záloglevélkölcsöné is átváltoztatható s így a jelzálogállomány minősége is javítható volna. Ennek a megvalósítására a központi intézeteknek a vidéki takarékpénztárak esetleges bevonásával az ország megfelelő pontjain fiókokat kellene felállítani és ezeknek üzleti körét különösen a köréhez tartozó vidék viszo-

nyai és szükséglete szerint berendezni. A jelzálogok megterhelésénél és a konvertálásoknál másrészt jó szolgálatot tenne a kisgazdáknak szövetkezeti társulása, kiknek képviselői tagjaik nevében a kölcsönért folyamodnának, a kamatokat behajtanák, minthogy az ilyen szervezet a hitelnyújtást megkönnyítené és a költségeket csökkentené.

A záloglevélhitelnek egyik kiegészítő részéről, a Magyarországon még meg nem honosodott, de a telepítésnél s a parasztosztály örökösödésének szabályozásánál alig nélkülözhető *járadékkölcsönről* megfelelő helyen lesz még szó. A *beruházási kölcsön* különböző fajai közül csak a filloxera által elpusztított szőlők megújításához szükséges hitelről van gondoskodva; de oly bankintézetek felállítására is törekedni kellene, melyeknek célja a már oly sürgős talajjavítások, öntözés és csatornázások, kopár területek beerdősítésének, keskeny vágányok építésének finanszírozása, a melyeket azután a közhasznú célra és a kezdet nehézségeire való tekintettel segélyösszeg, adó- és bélyegmentesség engedélyezése alakjában támogatásban kellene részesíteni. A külföldi *ingó-hitelt nyújtó intézményektől* Magyarország még mindig idegenkedik, daczára annak, hogy az álló termésre, learatott és kicsépeelt gabonára, vetőmagvak, szerszámok, gépek és marhaállományra való hitelezésnek törvényes szabályozása új, nagy hitelalapot teremtené s ily módon sok ezer parasztgazda megmenekedhetné a veszélyes váltóhiteltől, pénz- és gabonauzsorától és a részletüzletektől. Nevezetesen a termény-záloghitel kérdése is megoldható volna a magtárintézmény és a szövetkezetek segélyével, sőt a helyi szövetkezetek ellenőrzése és jóállása mellett a takarékpénztárak segélyével is. Végül a *személyi hitel* terén is nagy feladatok várnak megoldásra, mert ezt a községi hitelszövetkezetek és vidéki takarékpénztárak nem teljesen elégitik ki.

A magyar kisbirtok viszonyai mellett az egyetemlegesség elvén épült *mezőgazdasági hitelszövetkezetek*, a mennyire ezen társadalmi kezdeményezés folytán létrejött s a személyi hitel kielégítését célzó intézmény rövid fejlődésmenetéből megítélhető, előnyben részesítendőek a nyereségre törekvő vidéki takarékpénztári és részvénytársaságokkal szemben. A Schultze-Delitzsch-féle szövetkezeti típus, melynek meghonosodása még az ötvenes évekre nyúl vissza, nagy elterjedtségre sohasem tett szert. A Raiffeisen-pénztárak mintájára szervezett u. n. gróf Károlyi-féle

községi hitelszövetkezetek meghonosodása eleinte a parasztgazdák minden összműködéstől, külön érdekeik alárendelésétől és mindenféle kezességvállalástól való félelmével volt kénytelen küzdeni. Azonban az első ily nemű hitelszövetkezeteknek Pestmegyében az 1889 év folyamán való felállítása után a vezető egyének buzgó és odaadó fáradozásai folytán mindinkább szaporodtak az ilyen intézetek, úgy, hogy 1894-ben már a hazai szövetkezetek központi hitelintézete megalapítható volt, mely azután az ily központi hitelszövetkezetek felállítását más megyékben is jó eredménnyel vette foganatba. Az 1898. évi XXIII. t.-cz. végül a szövetkezeti ügyet újból szabályozta és kormány felügyelet és támogatás mellett a mezőgazdasági szövetkezetek országos központját létesítette, a mely a községi szövetkezetek felett az ellenőrzést gyakorolja és alaptökéjéből a már létező és még alapítandó ilyen intézetek számára szükséges pénzeszközöket rendelkezésre bocsátja. Hogy ez irányban a talaj mily jól elő volt készítve, az abból látható, hogy 1899-ben már 700 szövetkezet állott a központ kötelékében. Az ország egyes részein megyei központot is állítottak fel, a melyeknek feladata, hogy az országos központ és a községi szövetkezetek közt összekötő kapcsolatot képezzen; befolyásának köszönhető, hogy megerősödött a kisgazdák bizalma a szövetkezeti ügy iránt és a hitelszövetkezetek gyorsan fellendültek.

Nemcsak hogy a szövetkezetek száma megkétszereződött tíz év alatt; hanem a tagok száma is szaporodott szövetkezetenként bizonyosággal arra, hogy a szövetkezeti eszme a községekben utat tört magának és terjed. Az egyes részjegyek értékének tagonként való csökkenése azt mutatja, hogy tagjait a szegényebb néposztályból toborozza. A váltókölcson csökkenésével párhuzamosan gyarapodik a szövetkezet természetének jobban megfelelő kötvénykölcson. A takarékbetétek szaporodása mutatja, hogy a tagok mindinkább takarékosak lesznek s a községi szövetkezeteket egyúttal fokozatosan az idegen tőke mellőzésére is képesíti, a saját és idegen tőke közti mind kedvezőbb arány pedig csökkenti az osztalékképzés fizetendő összegeket és a feleslegeket szaporítja a tartalékalap javára. A mindig növekvő tartalék nemcsak a szövetkezet fennállását biztosítja, hanem azt hosszabb időre való hitelengedélyezésekre, saját hibájukon kívül tönkrement egyének megmentésére, birtokuk árverésénél való részvételre, a közjót előmozdító intézmények, faiskolák, népkönyvtárak felállítására, vándorantitók tartására stb. is képessé teszi.

A községi hitelszövetkezetek jótékony hatása azonban meg abban is nyilvánul, hogy olcsóbbá teszi a hitelt, miután a takarékpénztári és bankkölcsönnel járó mellékkiadásokat feleslegessé teszi, a falut az uzsorától megszabadítja, a nyomort csökkenti, a tönkrement egyének számát kisebbíti, másrészt ismét az összetartás érzetét erősíti, a takarékoságot, munkakedvet, becsületeséget és erkölcsösséget előmozdítja, a hitelnek gazdasági czélokra való észszerű felhasználásához szoktat és ily kép a gazdálkodás javításához általában jelentékenyen hozzájárul. Az állam és társadalom kötelessége lesz a hitelszövetkezeteket fejlődésükben a szövetkezeti ügy általános megbeszélése alkalmával kifejtendő elvek szerint támogatni.

Tekintettel a hitelszövetkezeteknek még fiatal és nem egész kifejlett szervezetére, bizony még rászorulnak kisgazdáink a már régen meghonosodott és nyereségre törekvő vidéki *takarékpénztári részvénytársaságokra*, melyeknek ügyfelei tényleg legnagyobb részt kisgazdák. A takarékpénztárak kedvezőbb helyzete az 1898. évi mérlegzárlat alább következő számaiból kitéjük:

		Takarékpénztárak — Hitelszövetkezetek	
Számuk		688	1261
Kölcsönök összege	1000 koronában	1,823.219	120.998
Saját tőke	»	276.288	121.299
Idegen »	»	1,802.344	100.653
Nyereség	»	33.536	9.238

A vidéki takarékpénztárak mezőgazdaságunk fejlődésének bizonyos fokán hozzájárultak a magánuzsora korlátozásához és a kamatláb mérsékléséhez; később azonban szervezetük nem tartott lépést a fejlődés és haladás követelményeivel. Ezért panaszkodnak ma a gazdák az elégtelen vagy túlzott hitelnyújtás, és az igen magas kamatláb miatt. Hiteltárczájuk még ma is túlnyomóan 10—12%-os váltókból áll, melylyel szemben 5—6%-os betétkamat áll; a különbözet az aránylag drága kezelésre és a részvényesek jelentékeny osztalékaira fordítatik. A vidéki takarékpénztárak sokszor elodázott reformálására elvileg a takarékpénztárak ügyének törvényi újraszabályozása útján, kellene törekedni és pedig vagy a kereskedelmi törvény módosítása vagy egy külön takarékpénztári törvény alkotása útján, de társadalmi közreműködés útján is, az üzem pénzügyi biztosítása czéljából országos takarékpénztári alap teremtése által. Egyidejűleg a hitelt kérő kisbirtokosok érdekei a hitelnyújtás és kamatfizetés megkönnyí-

tése és a kamatláb mérséklése útján megóvándók; nevezetesen törvényileg mérsékelt kamatláb-maximum volna megállapítandó, melyben már minden írásdíj, nyomtatási és postaköltség stb. befoglaltatnék. A reform keresztülvitelének természetesen a hazai viszonyok és fennálló állapotok tekintetbevételével rendkívüli szakértelemmel és körültekintéssel kellene történnie, hogy a hitelszövetkezetek gyenge kifejllettsége folytán a kisgazdákra még mindig nélkülözhetetlen takarékpénztárak létfeltételeikben ne gyengíttessenek.

Wiener Moszkó.

CHINA — AZ EMBERISÉG NAGY KÜZDŐTERE.

Még tíz éve sincs annak, hogy Chináról, a chinai nyelvről, szokásokról Európa legműveltebb köreiben is úgy beszéltek, mint valami meseszerűről, részben nevetségesről, különösen pedig értelmetlenről és megközelíthetetlenről. Harmincz évvel ezelőtt Japánnal is így voltak. Ebben most már alapos változást idézett elő a chinai-japán háború, az európai hatalmak területfoglalásai a chinai tengerpartokon és kiváltképen a jelenlegi bonyodalmak, melyek a mellett, hogy a közép birodalmának minden nyomoruságát, gyengeségét feltárták, egyszersmind arra is vezették az európai intéző köröket, hogy a chinai föld, nép és hagyományok kétségtelenül létező előnyös, esetleg hatalmi tényezőkké válható sajátságait is tanulmányozzák.

China és a chinai kérdés mindig előtérben fognak állani, ha a keletázsiai ügyek szőnyegre kerülnek. A többi terület és nemzetiség nem »érdekes« ott. Japán már majdnem egészen belezökkent az európai polgárosodás és műveltség kerékvágásába. Korea lakossága aránylag csekély, közviszonyai oly ziláltak, hogy szükségképen más hatalmak játéklabdájává kell lennie. A Manchu terület sorsát az oroszok intézik, Indochináét, Anamét, Tonkingét a francziák. Ezen országok jövő fejlődésmenete senkit sem nyugtalaníthat. Ám China, a nagy China egészen más. Területe óriás, lakossága annyi, mint egész Európáé, — ha ez a roppant tömeg megmozdul, eltíporhat oly hatalmakat, melyek eddig »nagyoknak« képzelték magukat. De nem mozdul meg; ahoz nincs vezetőiben elég becsületes erély, szervezetében elég szilárdság. Tehát jó, ha activ szerepet nem játszhat a nemzetközi életben, marad még számára a passiv szerep, az, melyet Anglia hatalmának alapköve, India játszik. Idegen hatalmak gyarmatosíthatják az óriás területet, kiaknázhathják a mérhetetlen természeti kincseket, hasznos, termékeny munkára taníthatják a szertelen számú lakosságot. Ám az idegenek megjelenése úgy hat a tehetetlennek látszó tömkelegre, mint valami éles, maró csepp; vonaglásokat, ellen-

hatást idéz elő, mely kétségessé teszi, hogy a harctéren annyival erősebb művelt államok csak a legkisebb eredményt is el fogják-e érhetni.

És a milyen kiszámíthatatlan a chinai nemzet, mint egész, épen olyan kiszámíthatatlanok vezető hatalmasai. Walton angol alsóházi tag, midőn nem is egy évvel a mostani idegen üldözések kitörése előtt beutazta Chinát, sehol sem talált vad ellen-szenvet és gyűlöletet, legfeljebb leereszkedő érdeklődést és gúnyt. Csak egy helyen fenyegették halállal — Kantonban, a hol a felvilágosodott, idegenbarát Li-Hung-Csang az alkirály és a honnan a nagy újító, Kang-Yu-Vei származik. A chinai anyacsászárnő rövid idővel azelőtt, hogy az idegenek elűzését és a megcsontosodott ősi hagyományok teljes diadalra juttatását megkísérettette, épen ezen hagyományokkal szakított, az európai követek nejeinek adott kihallgatás által. És hogy vélekedjünk azon erőszakos Tuán hercegről, a ki mint a jövő császár apja, biztosítva láthatta befolyását és annak megszilárdítása végett mégis oly kétségbeesett, örült, a chinai uralkodóház jövőjét veszélyeztető válsálatba fogott, mint az összes idegen hatalmak kihívása — nota-bene, mikor a chinai kormány rendelkezésére álló erők a kitűzött cél megközelítésére sem voltak elégségesek, a mint azt a következmények megmutatták? Minek tartjuk a vitéz Tung-Fu-Siang tábornokot, a ki egy nagy hadtesttel hetekig ostromlóit egy legfeljebb 500 ember által védelmezett épületsoportot, nem riadt vissza a követek nemzetközi mentességi jogának megtámadásától, de a tervbe vett büntettet az alkalmazott aránytalanul nagy eszközök daczára sem tudta (vagy talán titokban nem is akarta) végrehajtani?

Bizony a chinaiak eljárása elég különös, érthetetlen. De azért nagy hiba lenne fölötte elhamarkodva ítéletet mondani. Hiszen furcsának találhatják ők is az egyesült hatalmak eljárását. Mit szólhattak például ahoz, hogy az egyesült műveltek elindultak a pekingi követségekben minden órában a legszönyűbb halállal fenyegetett európaiak megszabadítására, erős küzdelem árán megverték a chinai hadsereget, megszállták Tiencsint és azután — nem siettek a Pekingben szorongatott követek és egyéb európaiak megszabadítására, hanem hosszasan, heteken át tanakodtak a fölött, hogy melyik népből való legyen a fővezér? Ezen hetek alatt a pekingi európaiak bármely órában áldozatul eshettek volna egy chinai részről véletlenül ügyesebben vezetett, hevesebben és kitartóbban keresztül vitt támadásnak. Mikor azután a fővezért

Waldersee tábornagy személyében megtalálták, az egyesült csapatok nem várva meg annak megérkezését, felkerekedtek és nélküle könnyű szerrel bevették Pekinget és felszabadították a követségeket. Vagy mit szóljanak a chinaiak az oly apróságokhoz, mint hogy az orosz főtiszték minden alkalmat felhasználnak arra, hogy a német fővezér terveit halomra döntsék, csapataik legnagyobb részét visszavonják, midőn az cselekvésre készül, utasításai ellenére nem tűrik az angol zászló kitűzését? A francziák négyszáz lovassal megszállják Paotingfut és ezáltal meggátolják, hogy a közös fővezér a több ezernyi egyesült európaiak élén győzelmi babérokat szerezzen. Mikor francia tiszték elfoglalják egy amerikai csapatszállító vasúti vonal — nyilván legjobb —: kocsiját, az amerikaiak rövidesen kiteszik szövetséges barátaiak — katonaköpenyegét. Ha tehát a chinaiak különöz eljárásukkal sokat mulattatnak minket, európaiakat, valóban mi sem maradunk adósaik.

Ha valaki a chinaiak eljárását az európaiakéval össze akarja hasonlítani, annak egy perczre sem szabad szem elől tévesztenie azt, hogy a míg az európai vezetők eljárása nagyjában megegyezik az egyes népek érdekeivel és törekvéseivel, addig Chinában a kormányt vagyis inkább a hatalmon levő clique-et mindig a nagy tömegettől elkülönítve íveli tekintenünk. Németország, Japán, Olaszország nagy népességi feleslegük számára keresnek elhelyezést és keresetforrást. Nagy-Britannia, az Észak-Amerikai Egyesült Államok és Franciaország iparuknak és kereskedelmüknek kívánnak érvényesülésre, terjeszkedésre helyet szerezni. Oroszország végre hagyományos politikájához híven területnagyságát emelni, annak új forrásokat nyitni. Kétségen felül áll és a felsorolt országokban körülbelül mindenki belátja, hogy mindegyik nemzetre nézve nagy előny lenne, ha kormánya elérné azon célokat, melyeket a távol keleten maga elé tűzött. Az Osztrák-Magyar monarchia, melynek sem népessége, sem ipara és forgalma nem teszi a terjeszkedést szükségessé, csak a nagyhatalmi állás jelzése céljából vesz részt néhány száz emberrel a hatalmak közös vállalatában.

Egészen másképp alakulnak a viszonyok Chinában. Ott a nép nem kivan egyebet, mint hogy ne háborgassák évezredek megszokott életmódjában, ne kényszerítsék új keresetmódokra, ne sértsék tekintetét idegenszerű berendezésekkel. A hatalmon levők pedig hatalmasak akarnak maradni, tovább is ki akarják

zsarolni a munkás, de korlátolt látkörű népet. Szívesen elfogadnak újításokat, európai segítséget, tanácsot, ha ez céljukat előmozdítja, de azonnal a nép megcsontosodott conservativisniusához folyamodnak, ha látják, hogy az újítások, vagy az idegenek befolyása korlátozhatják hatalmukat, csökkenthetik bevételeiket, megzavarhatják rég megszokott előnyeik élvezetét.

Itt van a magyarázata a chinai politika sajátságos ingadozásainak és ellenmondásainak. Az országban idegen uralkodóház, valamint az érdekeivel éhez fűzött mandarin-bureaukratia tisztában volt a felett, hogy néhány az európai hatalmak ellen szerencsétlenül viselt háború a Mandsu-dinastia bukását idézheti elő. Ezért lehetőleg kerültek minden nyílt összeütközést az európaiakkal, türték, sőt védték is a keresztény hittérítőket, kik utóvégre mindig hangsúlyozták a császár iránti hűség és engedelmesség kötelezettségét. De tovább is ment a mandarinokratia. Hatalmának fentartása céljából feltétlenül szüksége volt lehetőleg jól felfegyverzett és begyakorolt katonaságra. Ezért csapatait majdnem minden chinai alkirály lehetőleg európai módon fegyverezte fel, európai és japán tisztekkel képezte ki, némelyik európai mintára fegyvergyárat is állított fel. Az európai kölcsönpénz is igen jól esett a pekingi kormánynak, ezért semmi akadályt sem gördített a nemzetközi szervezetű vámigazgatóság működése elé, a vámok jövedelméből mindenkor pontosan fizette az államadósság kamatait. Sőt a vasútépítést és bányászatot is előmozdította, vagy legalább nem akadályozta a chinai kormány, mely olykor belátta, hogy a forgalom és különösen a nemzetközi érintkezés tetemes jövedelmi forrásokat nyit meg számára. Ezért is engedélyezett aránylag könnyen területeket a kikötő helyeken európaiak letelepedésére.

Azt persze nem kívánták a hatalmasok, hogy a chinai nép nagy tömege valóban megismerje és megkedvelje a nyugatról származó embereket, berendezéseket és eszméket, mely utóbbiak egyáltalában nem látszottak a hatalmon levőknek kedvező, hagyományos chinai kormányzás elveivel, vagyis inkább elvtelenségével összeegyeztethetnek. A Mandsu-udvar és a bureaukratia érdekében az állt, hogy a közönséges chinaiak csak kedvetlenül tűrjék az idegen betolakodókat és e mellett gyűlöljék őket, féljenek tőlük és régi uraik oltalmát keressék ellenük. Ezért nem szüntek meg a kisebb-nagyobb mandarinok a népet titokban ingerelni azok ellen, a kiket nyíltan védelmeztek: ezért terjesz-

tettek az európaiak felől mindenféle képtelen rémhíreket, pártolták az idegenellenes titkos szövetségeket.

A hogy a chinai kormány reformjait életbeléptették és a hogy másrészt reformokat megakadályozott, ez további következményeiben mindenképen csak a hatalmon levő clique előnyére szolgált volna; a nép túlnyomó nagy tömegének egyikből sem lett volna legcsekélyebb haszna sem. Mert a míg egyrészt az eddigi rendszer csökönyös fentartása kétségkívül meghagyta volna az ország urai kezében az eszközöket a nép kegyetlen kizsákmányolására, addig másrészt a reformokat is csak úgy léptette volna életbe a Meny birodalmának kormánya, hogy annak minden gazdasági haszna ismét csak a hatalmasok zsebébe folyjék; a többi lakosság, a száz és száz millió kuli, földműves, kisiparos tovább is küzdhetett volna a létminimumért. A chinai népnek tehát semmi oka sem volt magát kormányával azonosítani; annak győzelme vagy eredmény teljes visszavonulása egyáltalában nem mozdította volna elő érdekeit, emelte volna jólétét. A jelen zavarok megítélésénél tehát mindig egymástól elkülönítve kell tekintenünk a chinai népet és chinai kormányt, bár egyes alkalmakkor egyetértően jártak el.

A mi mindenekelőtt a chinai népet illeti, ennél a mostani kitörésre ugyanaz szolgáltatót okot, a mi Európában az ipari termelési és egyéb gazdasági viszonyok átalakulása folytán a socialis kérdés felvetését eredményezte. A chinai nép nyomora, mely már azelőtt is nagy volt, valósággal elviselhetetlenné vált a népesség nagymérvű szaporodása, a megfelelő kereslettel nem találkozó óriási munkakínálat folytán. Ezen rendszeren oly türelmes népnél beállott egyike azon válságos pillanatoknak, midőn egész bizonyossággal lehetett várni, hogy erőszakkal fog magán segíteni próbálni és óriás fanatismussal fog reátámadni arra, a kiben bajai okozóját fogja felismerni. Csak még az volt a kérdés, hogy ki lesz ez, kire fog a négyszázmillió nép dühe irányulni: a Mandsu-uralkodóházra, a mandarin-bureaukratiára, a gazdagokra általában, a keresztény hittérítőkre, vagy az összes idegenekre. A múlt év elején még minden valószínűség szerint eldöntetlen volt ezen kérdés, még egy csekélynek látszó, véletlen körülmény is meghatározhatta, megváltoztathatta volna a népszenvedély kitörésének irányát. Hogy a nép dühe tárgyául majdnem mindenütt az idegeneket választotta ki és csak a déli tartományok egy részében irányult a Mandsu uralkodóház ellen, ez könnyen megmagyarázható abból, hogy a chinai burokrácia

természetszerűleg többet érintkezett a néppel, mint az európai kereskedők, vagy akár a keresztény hittérítők, több eszköz állott rendelkezésére, hogy arra hasson és elhitesse vele, hogy minden szenvedését az európaiak okozzák. Éhez járult még az is, hogy az európaiak vasutai, nagy gőzhajói és egyéb gépszerű berendezései, bár a gazdasági élet fellendítésével jövőben megsokszorozgatták volna a kereset-alkalmakat, egyelőre sok szállítással, számárhajtással, bárka-vontatással foglalkozókat fosztottak meg az eddigi nyomorúságos kenyérkeresettől is és hajtottak az elégtelenség, az idegen-gyűlölők, a boxerek és egyéb összeesküvők táborába. Oly jelenség ez, melyhez hasonlót — a gépek, a nagyüzem és a tőke elleni gyűlölet alakjában — a kisipari termelésnek nagyiparivá való átalakulása idején Európában is láttunk és látunk még manapság is.

Mi indította már most a eh inai kormányt arra, hogy előbb meginduljon a reformok útján és azután egyszerre irányt változtatva bevesse az égő fáklyát azon óriás puszkapor-tartóba, melyhez a chinai nép összegyűlt elégedetlenségével, kétségbeesésével hasonlított? Bizonyára nem az európaiak és az európai műveltség iránti vak gyűlölet, mert ezen érzelmet a chinai hatalmasok már igen sok alkalommal el tudták nyomni magukban és alattvalóikban. Nem is pusztán az udvari cselszövények, mert a császár, az özvegy császárnő, Tuán és Csing hercegek közötti küzdelmeknek alapjában véve vajmi kevés köze volt az idegenkérdéshez. Az események a pekingi császári palotában körülbelül akkor is úgy alakulhattak volna, a mint alakultak, ha Kvang-Szu császár és Csing herceg véletlenül szintén reakciós, vagy az özvegy császárnő és Tuan herceg szintén szabadelvű álláspontot foglaltak volna el. Tényleg az idegen barát Csing herceg is támogatta pénzadományával a boxereket. A mi a pekingi hatalmasokat meglepő eljárásukra bírta: ez azon körülmény volt, hogy a chinai udvar és ennek mandarin-hívei alatt talaj és valamely nagy elhatározás nélkül lehetetlennek látszott az eddigi fényes állást az országban megtartaniuk.

A japánok könnyű győzelme úgy a bel-, mint a külföld előtt feltárta a mennyei birodalomnak katonai tekintetben hihetetlen fokú gyengeségét és megrendítette az uralkodóház és a kormányzó egyének tekintélyét. A hadi kárpótlást ki kellett fizetni, erre pénz kellett, melyet az eddig is az utolsó csepp vérig kiszipolyozott népből nem lehetett újabb keresetmódok nyitása, vagy a régiek kifejlesztése nélkül kiperéselni. Végre a ja-

pánok, oroszok, angolok és németek területfoglalásai, az idegen elem nagyobbmértvű beszivárgása és elhatalmasodása folytán mind kevésbbé látszott elkerülhetőnek, hogy az elnyomott nép új eszmékkal ismerkedjék meg és azok megvalósítására törekedjék. Hiszen az alkirályi székeket és egyéb állami főméltóságokat túlnyomó arányban oly férfiak töltik be, akik még emlékeznek a Taiping forradalomra, mely az 50-es és 60-as években csaknem véget vetett a Mandsu-dynastia uralmának. Valamit tenni kellett; csak azzal nem volt tisztában az udvar, hogy mit. Három évvel ezelőtt még a reformok útjára kívánt lépni, akkor még túlnyomó befolyással bírt az őszinte, lelkes reformátor, Kang-Yu-Vei. Az ő tanácsai folytán bocsátotta ki a császár azon oktatásügyi és gazdasági rendeleteket, melyek a mellett, hogy Chinát a felvirágzás útjára terelheték volna, még a bennszülött chinai elemet is megvédték volna attól, hogy a külföldi tőke túlságos elhatalmasodása által háttérbe szoruljon. Azonban ezen reformok tényleges életbeléptetése nagyon korlátozta volna a corruptiót, nagyon is az általános ellenőrzés és bírálat tárgyává tette volna a mandarinok eljárását, kik ennek folytán kénytelenek lettek volna hivatalaikban becsületesebben eljárni és lassabban gazdagodni. Ez nem tetszett nekik; egy hatalmas reform-ellenes párt keletkezett az udvar körében, melynek fejevé csakhamar Csü-Si császárnő lett, ki éles tekintetével hamar észrevette, hogy a pillanatnyi körülmények között mely jellem fog győzni, mely irányhoz való csatlakozás mellett szerezheti vissza a hatalmat, mely már-már kisiklott kezei közül. Mindenki tudja, hogy mi lett ennek következménye: a császárt, kinek nevében a reformok megindultak, megfosztották a tényleges hatalomtól, Kang-Yu-Veit — miután megölni nem sikerült — száműzték és az államtanácsot, valamint a Csung-li-jámen külügyi hatóságot idegenellenes elemekkel töltötték meg. Egyelőre ugyan nem kívánt az özvegy császárnő nyílt reactiót; még a Kang-Yu-Vei-aera egyes intézkedéseit is érvényben hagyta. De csakhamar kénytelen volt belátni az udvar, hogy egyszer a reformok lejtőjére jutva, többé meg nem állhat. Az utóbbi évek nagy változásai magukkal hozták, hogy a chinai néptől sok áldozatot kellett követelni, sokban kellett az egyesek érdekeit megsérteni. Ha már most az uralkodó clique nem gondoskodott arról, hogy a fellendült kereskedelem, forgalom, ipar áldásaiban a legutolsó munkátlan kuli is részesedhessék, hanem tovább is a maga számára kívánt minden hasznot biztosítani, akkor kétségtelennek látszott, hogy az elé-

gületlenség tovább tart és előbb-utóbb a bennszülött zsarnokok ellen is fordul. Miután tehát a reformok fele útján megállni nem lehetett, azokat egészen keresztülvinni az önző hatalmasok nem akarták, a chinai udvar egy óriás merészségű lépésre szánta el magát: a reformok teljes megszüntetésére, az idegeneknek az országból kipusztítására. Elhatározta, hogy a lejtőn lefelé gördülő követ, melyet tartósan megállítani nem bírt, egy titáni erőfeszítéssel visszahengeríti a hegy tetejére, oda, a hol évezredekig nyugodott. A nép hangulata ezen lépésre már elő volt készítve, csak azt kellett neki mondani: »íme, az idegenek nyomorúságod okozói; kormányod kívánja, hogy pusztítsd ki ősi hited és intézményeid ellenségeit« és biztos volt a forradalom kitörése. Minden ellenszenv mellett, melylyel a polgárosultság ellenségei irányában viseltetünk, kénytelenek vagyunk érezni, hogy nagy történelmi pillanat volt az, midőn a szenvedélyessége miatt csak a mostanihoz hasonló válságos helyzetben érvényesülni tudó, vad Tuan herczeg az államtanács ülésében kardott rántott és odakiáltotta a jelszót, hogy »El kell pusztítani minden idegent« és ezen jelszót rövid idő alatt száz és száz millió ember hangoztatta.

Tuan herczeg zászlóbontásával megkezdődött a döntő harc az emberiség műveltségének két legnevezetesebb alakja: az árja és a mongol között. El késett dőlnie, hogy az egész földkerekségen a fehér faj szabjon-e törvényt, mindenhova kiterjessze az újabb és jobb utáni törekvését, melynek oly sok régen jónak tartott esik áldozatul, mindenfelé hangoztassa-e az emberi szabadság, méltóság, egyenlőség, igazság, testvériség és keresztényi szeretet elveit, melyeket oly gyakran sért meg. Vagy pedig maradjon még a földön egy nagy birodalom, melyben ferdeszemű, sárgabőrű emberek uralkodnak, tartanak fenn rajongó tisztelettel évezredek, elavult intézményeket, az ismeret meghaladott formáit, vakon engedelmességek isteni eredetűnek tekintett államfőiknek, bálványozzák őseiket, nevelik gyermekeiket, többi embertársaikat azonban nem szeretik, rabszolgáikká teszik, ha lehet, megalázkodva szolgálják őket, ha amazok a hatalmasabbak. Attól függött ezen harc kimenetele, hogy a műveltség mely formája aczélozza meg jobban az izmokat, erősíti meg inkább a lelkeket, szolgáltatja nagyobb mértékben a küzdelemhez szükséges eszközöket. A tusa kimenetelét az első időben alig merhette volna valaki teljes bizonyossággal megjósolni. Ha China hadereje szervezetlen volt is, százmillió fegyverfogható ember fanatikus felbuzdulása-

ban mégis tönkretelhetne volna azon néhány ezernyi csapatot, melyet az egyesült hatalmak lassankint Chinába szállíthattak. A chinaiak győzelme esetén visszaállottak volna a hatvan évvel ezelőtti állapotok, a sárga faj teljesen elzárkózott volna a többi világgal való mindennemű érintkezéstől és kölcsönhatástól, a pekingi udvar és a mandarinok tovább is kizsákmányolhatták volna a népet, mely ugyan ennek fejében tovább is zavartalanul követhette volna ősei évezredes szokásait.

A dolog másképp történt; bebizonyult, hogy az idegenellenes mozgalom megindítói ügyes izgatók, de ügyetlen szervezők; az egyesült hatalmak seregeit nem sikerült túlnyomó tömegekkel elnyomni, a boxerek és az ezekkel szövetségben császári csapatok mindenütt vereséget szenvedtek, a gyűlölt japánok, európaiak és amerikaiak elfoglalták Pekinget és megszentelték a »tiltott város« mesés épületeit és kertjeit. A chinai udvar, a maga szempontjából igen helyes politikát követve, felhagyott minden komoly ellentállással, elmenekült messze az ország belsejébe, a hol a hatalmak csapatai alig fogják felkeresni és onnan hitegeti a győzőket békeajánlataival, miközben ugyan egyre végezteti ki az idegenbarát főembereket, tölti be helyeiket reactios férfiakkal és reménykedik a hatalmak közötti egyetértés végleges felbomlásában.

Hogy ez valóban be fog-e következni, azt ma még az egyes hatalmak között létrejött megegyezések és a béketárgyalások folyamatba tétele dacára sem lehet előrelátni. Bizonyos azonban, hogy Chinában a helyzet urai most már a hatalmak maradnak, akár együttesen, akár közülök az, mely a többit ki tudja verni a közös hódítmányból. Hogy ezen eredményt miképen fogják felhasználni, azt ma még szintén nem lehet tudni. Ha az emberiség elveiből indulnának ki, levennék a chinai népről a bilincseket és rátennék a chinai kormányra. Reákenyszerítenék a chinai hatalmasokat azon reformok életbeléptetésére, melyek egyrészt megvalósíthatnák a hatalmak gazdasági törekvéseit, másrészt a chinai nép jólétét is tetemesen emelhetnék. Ellenőrzés alá vehetnék a chinai állam közjövödelmeinek, rendszetének kezelését, egy szóval rendezhetnék a Közép birodalmának közállapotait, a mint Anglia rendezte Egyiptoméit, az európai nagyhatalmak Krétáéit. A további történelmi fejleményektől függ, hogy ezen állapot hova vezetne: China állami önállóságának teljes elenyészéséhez, ezen óriás birodalomnak India sorsára jutásához, vagy fordítva épen a chinai állam megerősödéséhez, valódi függetlenségéhez, népének szabadságához.

A hatalmak eddigi nyilatkozataiból kiindulva azt hihetjük, hogy valóban ez a szándékuk. Az ugyan sok önzetlen kijelentés daczára nagyon kétséges, hogy az egész vonalon együttesen veszik-e fel a reform-munkát, a mint ez Chinára nézve legkedvezőbb lenne. Nagyon könnyen meglehet, hogy mégis az érdekkörzetek elve fog érvényesülni, mely mellett épen nincs kizárva, hogy az egyes hatalmak az »érdekkörükbe tartozó« és »védelmük alatt levő« területet egészen el fogják kívánni szakítani a chinai tömegtől, vagy legalább Bosznia módjára »occupálni.«

Ezen eshetőséget, mely könnyen a Mennyei birodalom vég-óráját jelentheti, az emberiség sorsa fölött gondolkodó bölcselek különbözőképen fogadnák. Megsiratnák azokba kik az emberi műveltség és polgárosultság különféle alakjait mint az emberi szellem különböző nyilvánulásait egyaránt becseseknek és fentartásra, kifejlesztésre méltóknak tartják, azon idealisták, a kik az aztékok birodalmának és a spanyolországi mór uralomnak bukását is megsiratták. Ellenben örülnének rajta azon realista gondolkodók, a kik az európai műveltségnek minden más műveltséggel szemben feltétlen fölényt, sőt egyedüli jogosultságot tulajdonítanak, az új gyarmatosításokban az emberiség sikereit látják és a nem árja népeknek csak akkor bocsátják meg, hogy léteznek, ha Japán módjára teljes egészében elfogadják a műveltség európai formáját. Azon rémképtől, hogy az európai tanítók által gazdaságilag és katonailag kinevelt sárga népóriás esetleg a fehér faj ellen fordítja az ettől kölcsönzött fegyvereket és eltapossa az európai nemzeti műveltségek egész sorát — a világtörténelem jelen pillanatában nem fél senki.

Dr. Farkas Geiza.

ÖNÁLLÓ MAGYAR JOGFEJLŐDÉS.

— Két czikk. —

I.

Árpádkori házassági vagyoni jog s a nemzeti eredet problémája.

Dr. Kolosváry Bálint kritikája dr. Illés József »Magyar házassági vagyoni jog az Árpádok korában« ez. művéről¹ s ez utóbbinak megjegyzései² a kritikára újból fölvetették magánjogunk nemzeti eredetének problémáját.

E kérdés kedvencz témája irodalmunknak. Az Országbírói Értekezlettől napjainkig nincs kérdés irodalmunkban, mely oly széles méltatásban részesült volna, mint éppen a régi magyar házassági vagyoni jog és örökjogban állítólag bennrejlő sui generis nemzeti intézményeink fentartásának vagy eltörlésének szükségessége. Mert hisz lényegileg ez a tartalma az ági Öröklés kérdése körül lezajlott több mint negyedszázados irodalmi harcznak!

Kétségtelen e mindkét oldalról nagy apparátussal folytatott vitának nagy fontossága; talán e nélkül magánjogunk codificatiójának legújabb kísérlete sem indult volna »a jogtörténeti codificatio« büszke jegyében! De hogy közvetlen az Országbírói Értekezlet után, — midőn senki az országban tisztában nem volt »a visszaállított régi magyar jog« tartalma tekintetében, — a midőn tehát az irodalomnak s a tudománynak első sorban arra kellett volna concentrálnia összes törekvését, hogy beható kritikában részesítse régi jogunk forrásait, a hasznavehető anyagnak kiválasztásával igyekezzék áthidalni a szakadékot, melyet jogunk fejlődéseinek folytonosságán az 1849. események illetve az absolut hatalomnak a kényszer parancsszavával életbeléptetett intézkedései oly fájó módon létesítettek, éppen e téma kötötte le majdnem kizárólag íróink figyelmét, rendkívül élénken jellemző akkori politikai s közviszonyainkra, nemzetünknek a múlt tradícióihoz való ragaszkodására, a hazafias, csengő frázisok és pose iránti előszeretetére, szóval arra, hogy *igazán* »kelet népe« vagyunk.

¹ L. »Huszadik Század« II. kötet 302. 1.

² L. »Huszadik Század« II. kötet 381. 1.

E helyett írónk tankönyvekben szolgailag kiírták az osztrák jog és a pandekta jog tanításait és — e mellett — büszke mellverdeséssel hirdették magukat a >>nemzeti irány« híveinek.

Egy Zsögödre volt szükség (1877), hogy egyfelől a »nemzeti genius«, másfelől a »hűbéri maradvány« és középkori rendiség tetszetős frázisainak tömkelegéből a kérdés lényege kiemeltesék s a felesleges sallangoktól megtisztítva a nemzeti állam nemzeti léte nagy problémáival hozassék kapcsolatba és helyes szempontokból mérlegeltessék.

A jogtörténeti codificatio elve végül diadalt aratott.

De a nemzeti eredet nagy problémája tekintetében, úgyszólván ma is ott vagyunk, a hol voltunk; a Werbőczy előtti jogot, sőt a Hármaskönyvet is abban az irányban, hogy szerzője művének anyagát honnan vette, vájjon hűen tükrözi e az vissza a nemzet régi szokásait, miként Werbőczy s Ulászló megerősítő levele állítják, ma sem ismerjük. Jogunk múltjának története máig megírva nincs!

Mindaddig pedig, míg a Hármaskönyv előtti jogéletünk képe a rendelkezésre álló összes adatok s különösen oklevéltári kutatások alapján hűen megrajzolva nem lesz, minden állítás e nagy kérdésben pro és contra, csak levegőben lógó subjectiv gyanítás számba megy, mely megközelítheti ugyan, sőt esetleg az éleslátás intenciójával el is találhatja az igazságot, a nélkül azonban, hogy anyagi értékű positiv bizonyosság számba mehetne.

Ebből a szempontból is teljes mértékben csatlakozunk a kritika elismerő szavaihoz és melegen üdvözöljük az Árpádkori házassági vagyonjogunk megíróját, ki e művével jelentékeny adalékot szolgáltatott jogunk történetéhez, s egyben fontos segédeszközt adott magánjogunk művelőinek kezébe is, a kik eddig, ha csak az Árpádkori és Anjoukori okmánytárakat áttanulmányozni nem akartuk, régi jogunk valamely részletére vonatkozó kutatásainkban kénytelenek voltunk — szerzőnk szavaival élve — Werbőczy előtt is csak Werbőczyt látni, vagyis a Hármaskönyv előtti jogunk tekintetében a sötétben tapogatózni.

Dr. Illés könyve a történet világosságát gyűjtja meg régi jogunk egy önálló részlete tekintetében; s a mennyire — magából a műből megítélni képesek vagyunk, szerzőnk adataiból a szigorú tárgyilagos kritika által levezethető eredményeket levonta, de óvakodott merész következtetésektől, vagy attól, hogy kifejezesezett jogintézményeket lásson ott, a hol úgyszólván csak a kezdet kezdetéről lehet szó.

De különös fontosságú e könyv a régi magyar jog nemzeti eredetének problémája szempontjából. Ha lehet szó önálló magyar nemzeti jogról: bizonyynyal jogéletünk fejlődése kezdetén meg kell lennie.

A mű eredményei megerősítik azok véleményét, a kik a magyar jog önálló eredetét tagadásba vették azon az alapon, hogy a félnomad magyar nép régi hazájában az állami lét fenntartására szükséges intézményekkel nem bírhatott, s az új hazában állandóan letelepedve csak úgy tarthatta fenn magát a fejlettebb kultúrájú szomszéd népek között, ha azok intézményeit, jogát, recipiálja. Illés műve bebizonyítja, hogy házassági vagyongunk a germán népjogok házassági vagyongjának tipikus intézményeit viseli magán.

Nemzeti jogról tehát csak abban a másodlagos értelemben lehet szó, hogy az átvett intézmények fejlődésükben kétségtelenül mutatnak föl önállóságot és a speciális viszonyokhoz való alkalmazkodást.

Ezen önálló fejlődés, a mely egy önálló nemzeti lét mellett szükségkép kell hogy fennforgóit legyen — az alapintézményektől a részletekben való kisebb-nagyobb eltéréseivel — sajátosága volt régi magánjogunknak, és ez képezi, a kritika szavaival élve annak »tiszteletre méltó múltját«.

Azt hisszük mi is, hogy ezen nincs semmi restelni való. A közjog terén — az európai irány eszméknek nyugatról keletre hömpölygő hullámai fáradtan érvén hozzánk — nemzetünk a közre állandóan irányzott tekintetével, képes volt egy önálló történeti alkotmányt producálni, melynek párja e tekintetben az angolon kívül nincs Európában; a magánjog terén azonban, egyrészt a magánjog fejlődésének rendkívüli lassú conservativizmusánál, másrészt hazánk zivataros múltjánál fogva, mely ritkán engedte belső jogéletének consolidálásával foglalkozni e nemzet fiait, kénytelen volt megelégedni azzal, hogy az idegenből kölcsönvett mag a honi talajban kikelve, a viszonyokhoz képest több-kevesebb önállósággal fejlődjék.

De mely nemzet az, mely a par excellence jogásznemzet: a rómain kívül magánjog terén önálló fejlődésű eredeti intézményrendszer tudott producálni?

Azt hisszük, hogy a kritika (daczára, hogy azt mondja, hogy »az idegen eredet teljes határozottsággal csak a coquisitio conjugalisnál mutatható ki«) lényegében ily értelemben szól önálló, nemzeti jogról.

Végezetül szabadjon pár szóval reflektálnunk Dr. Kolosváry Bálint következő szavaira, » . . . a közelmúltban szinte megtevelyedett jogtörténeti tudományunk pálczát tört immár a Dell'Adami-féle törekvések irányzata fölött, s kivetette egészséges gyomrából azokat a tetszetős és szellemes, lényegükben azonban hallatlanul fölületes tanokat, melyek magánjogunk tiszteletreméltó múltjának besötétítése mellett, jogrendszerünkben a római kánonjogi apaság és germánjogi apaság javára mindent és egészen kisajátítottak.«

Ha jól értjük, kettőt vet szemére a kritika Dell'Adaminak: 1. törekvéseinek »magánjogunk tiszteletre méltó múltjának besötétítését« czélzó irányzatosságát, 2. tanainak hallatlan fölületességét.

Bár távol áll tőlünk írmodorának maró sarcasmusát és satyráit, polémiáinak rendkívül éles, legtöbbször személyeskedő tenorját (pld. Herczegh elleni támadásaiban), iratainak fölényeskedő hangját bármi tekintetben is helyeselni: azt hisszük, hogy Dell'Adami Rezső, a jogirodalmunk pótolhatatlan kárára oly korán elhunyt páratlan genialis férfiú e gáncs egyikét sem érdemelte meg.

Dell'Adami szegényes irodalmunkban a legelső sorában hangoztatta az összehasonlító s a modern jogtudomány magas szempontjait; először vette a modern jogtudomány kritikájának bonczkése alá régi jogunkat, és csak miután kimutatta régi jogunk anyagának — felfogása szerint — hasznavethetlenségét: állt a jogtörténeti codificatio elleneseinek táborába; tőle bírjuk ma is egyedül Werbőczynek és Werbőczytól kezdve régi jogunknak kritikai méltatását; ő volt az első a nemzeti irány elleneseinek sorában és örök jogunk intézményeit, jelenségeket az összehasonlító jogtudomány álláspontjáról vizsgálta.

Hogy széles körű s mély medrű tanulmányaiban a részletek tekintetében sok helyütt tévedett, többször ellenmondásokba keveredett (pld. Jancsó »M. Házassági vagyonyjog« (1888) 42. 1. és M. özvegyijog 1895 6. 1.): magában véve még nem igazolhatja ama lesújtó kritikát.

Hibáztatni lehet, miként Dr. Illés is teszi, nála azt, hogy a hármaskönyv előtti jogra nézve oklevéltári kutatásokat nem végzett; de törekvéseinek irányzata nemzeti jogunk múltjának besötétítésére czélzott volna, valóban nem lehet állítani arról, ki — lelkiismeretes (helyes vagy helytelen ezúttal ne vitassuk)—jogtörténeti kutatások alapján foglalta el álláspontját, s kinek lelkében a faj s hazaszeretet tüze

ép oly magas lánggal lobogott, mint a nemzeti irány legnagyobb képviselőinél.

Tanulmányainak eredménye tekintetében, hogy tudniillik régi jogunk germán eredetű, s hogy Werbőczy hármaskönyve a római, germán és canonjogok compilatiója, sajnos még ma sem mondhatunk definitív ítéletet; s különösen nincs jogunk Werbőczyre vonatkozó állításait kétségbe vonni nekünk, kik másfél évtized óta, czáfolatlanul hagytuk Thomaschek osztrák történész azon állítását, hogy a Hármaskönyv nagyrésztében a »Summa Legum« XIV. századi osztrák jogkönyvnek kiírása.

Dr. Illés könyve, nem ellene, de mellette szól Dell'Adami eredményeinek.

S így látszik, hogy a magánjog fejlődése terén a haladó időnek szelleme is a nemzeti irány terhére billenti a mérleg serpenyőjét. Nehogy azonban félreérttessem, e megjegyzést precíz-síroznom kell.

A nemzeti államban, megvan a jog s a szükség is a nemzeti jogra; s hogy egy szorosan jogtörténeti fejlődésű magánjog mily kincs a »nemzeti fajsúlytöbblet«, s a kultúra »önfény« tekintetéből egy nemzetre, melancholikus resignatióval olvashatjuk a nemzeti irány nagyjainak (V. Ö. Zsögöd: Nemzeti irány, dékáni megnyitó beszéd; etc, Jancsó id. mű. Előszó etc.) irataiból, hol az intézmények jogtörténeti fejlődésének óriási fontosságát az önálló nemzeti lét legnagyobb kérdésének szempontjából fejtegetve látjuk.

S bár még ma a nemzeti állam, illetve a nemzetiségi társadalom napjait éljük, s a nemzeti állam institutióinak szeretetét szívja már be úgy szólván az anyatejjel a gyermek: a bölcselő szemeinek tekintetét nem kerülhetik el azok a jelenségek, melyek a jövő társadalmának nevében kopogtattak és kérnek, majd követelnek bebocsáttatást a jelen társadalom kapuján.

Napjainkban az a theoria, mely szerint az emberiség egyetemes érdekei a nemzeti sajátságok és intézmények különszerűsége által szolgálvak legjobban, s az egyetemes emberi megvalósítává éppen a faji individualitások fentartása által valósítható meg: mind erősebb és erősebb támadásokban részesül.

A műveltségnek, a civilisatiónak terjedése hova tovább hasonlóná teszi az életviszonyokat, s ezek nivellírozása mindszűkebb térre szorítja a faji különszerűségek nyilvánulásait; a

sui generis nemzeti intézményeinek és viszonyok kora alkonyodóban van, s azokkal együtt mind szűkebb és szűkebb körre szorul a különszerű jogok jogosultsága is.

S a tekintetben, hogy azon irány, mely a magánjogok egységes nemzetközi szabályozását írta zászlajára, még pedig nemcsak a kereskedelmi és váltójog területére nézve, ma máinem marad a platonikus óhajok terén, utalok a hágai nemzetközi conferentia mellett pld. »a Congrès de droit compare« ez évi párisi tanácskozásaira.

Dr. Kiss Albert.

II.

Önálló magyar jogfejlődés.

(Válasz a »Magyar házassági vagyoni jog és önálló nemzeti fejlődés« cz. cikkre, a »XX. Század« f. évi. 11. számában.)

Az Árpádkori házassági vagyoni jog érdemes szerzője, nem fogja rossz néven venni, ha a kritikára adott megjegyzéseire pár szóban válaszolunk. Az ügy érdekében nem teszünk vele talán rossz szolgálatot, hiszen az önálló nemzeti jogfejlődés kérdése most, mikor jogalkotásunk a codificatio jegyében jár, a jogélet bármely vonatkozásában is egyaránt figyelmet igénylő dolog.

»Önálló nemzeti jogfejlődés«, — miért állítjuk a kérdést ilyenetképp élére? Feleletül constatáljuk, hogy a »megjegyzések« az Árpádkori házassági vagyoni jog intézményeinek vitatását, erre a sokkal szélesebb alapra terelték át.

Ehhez képest első sorban szó nélkül írjuk alá, a »Megjegyzésekének azokat a praemissáit, hogy az általános fejlődés és így a jogfejlődés története is az »eredetiség«-nek három főformáját különbözteti meg. Azt először, mely az egyetemestől eltérő, különleges okok eredménye. Lehet, hogy csak egy intézmény, lehet, hogy egy egész intézménykör, de önálló és eredeti, mert sehol sincs meg másutt, mint csak azon nép, vagy faj körében, melynek jogalkotó geniusza megteremtette. Azt másodsor, mely térben és időben távol álló népeknél azonos intézményekben bár, de egymástól teljesen függetlenül végbement fejlődési processus után jelentkezik. Itt tehát az eredetiség csak a fejlődés elszigeteltségében és önállóságában nyilvánul, míg maga az intqzmény bizonyos cultur-niveau elérésétől lévén feltételezve

a fejlődés ezen a fokán szükségképpen mindenütt ugyanazonos. Végre jogtörténelmi eredetiség van harmadszor ott is, hol nem valamely intézmény »eredete« az, a mely éppen »eredeti«, hanem csak valamely jogintézménynek egy megelőző receptió utáni speciális és a forrástól eltérő továbbképzéséről van szó.

Ezeknek az általános kereteknek felállítása után a »Megjegyzések« a mint az eszmemenetből kitűnik a kritika álláspontját osztályozzák. Ebből az osztályozásból, annak az alapján hogy a kritika a Dell'Adami féle irányzatot és római jogi apaság és germánjogi anyaság javára való universalis kisajátítást elítéli, a »megjegyzések« kivehető conclusiói arra hajlanak, mintha a kritika a szerzőtől a jogtörténelmi eredetiségek" legelőbb emiített fajtájának megállapítását várta volna Árpádkori házassági vagyongyökünkben. A legújabb időkig határozott tendenciával törekedett a régibb jogtörténelmi iskola arra — mondják a »megjegyzések« — hogy az ilyen őseredetiségeket fölkutassa, s a nemzeti becsület nevében és a faji önérzet növelésére azokat megállapíthassa. Már pedig az az irány, mely mindenütt őseredetiségeket akar felfedezni s e részben még az erőszakosságtól sem riad vissza; a tudomány nevét nem érdemli meg. Csak egy irány az, melyet a jogtörténet tudománya is kitűzhet, s ez, szigorú exact módszer alapján az igazságnak földerítése, stb. A mondottakban a »megjegyzések« megadták — indirecte — kritikánknak a kritikáját.

E pontban a kritika és a »megjegyzések« nem értették meg egymást. Mi azt az irányzatot ítéltük el, mely magánjogunk tiszteletreméltó múltját, intézményeink önálló fejlődését egyszerűen elsikkasztja, s utólag fedezi fel a jövő számára, hogy Werbőczyék s az »approbata regni consuetudo« életszervei, hajdani ítélőmestereink koponyájában a magyar agyvelő helyét német Schöffenchuch-ok, Weichbildrechtok, s különböző Spiegel-kék foglalták el. — S íme, úgylátszik, beleestünk — pálczáttörve ez irányzat fölött —, a cseberből a vederbe, mert csatlakoztunk a őseredetiségeket dühvei kutatók táborába. Pedig nem így van. Mi csak constatáltuk, hogy az »Árpádkori házassági vagyongyök« című tanulmány anyagi értékű adatok alapján dolgozik, s egy újabb bizonyítéka annak, hogy az az elitelt irányzat immár végkép túlélte magát.

Meglehet tévedtünk; hisz a »megjegyzések« nem tudják megérteni, hogy miben tévelyedett meg a jogtörténelmi tudomány, s minő irány felett tört pálczát. Hát a fölött az irány fölött, mely tagadhatatlanul él és létezik máig is, mely 1861 óta szá-

mos történeti műben, sőt codificatorius alkotásokban megnyilatkozott; melynek egyik főképviselője Dell'Adami volt, kivel ez az irány — (nem mondtuk, hogy az *egész* jogtörténeti irodalom) teljesen azonosítható; a fölött az irányzat fölött törtünk pálezát, ismételjük, melynek torzszülöttje a Győry-féle házassági vagyoni vázlat, és a Teleszky-féle öröklési tervezet, s melynek hamis elvei kifejezést bőségesen nyertek az 1873. évi jogászgyűlés határozataiban és a többi. De hát lehet-e ezen jelenségekre e vonatkozásban ráutalnunk? Mindenesetre igen. Mert jogéletünk e jelenségei mögött ott lappang az a jogtörténeti felfogás, mely régi magánjogunk gazdag humusát, fejlődésképes jog gondolatokkal telített intézményvilágunk termő talaját nem művelte, nem kímélte, de egyenesen fölírta.

Szerző okleveles anyagát vizsgálva és következtetéseit mérlegelve, távolról sem gondoltunk tehát arra, hogy tőle olyanforma conclusiókat várjunk; hogy íme! intézmények, melyek Baszkiriában születtek, Lebediában nőttek nagygyá, és a Duna-Tisza síkjain dicsérték Árpád honfoglaló hőseinek jogalkotó génuszát. Nevetséges volna akár mongol, akár csuvasz népek jog gondolatait az Árpád kori házassági vagyoni jogban keresni.

De igenis némi ellentétet constatáltunk a föltárt adatok és ama kijelentés között, hogy: »A régi magyar házassági vagyoni jog rendszere a *germán népjogok házassági vagyoni jogának typicus jeleit viseli magán.*« (»A magy. házassági vagyoni jog az Árpádok korában.« 61. lap.) Ezt az ellentétet a »Megjegyzések« nem simították el.

Mert ám elégedjünk meg a magyar házassági vagyoni jog és germán népjogok azonosításánál a férj kezeiben való tényleges vagyoni összesítéssel, s mondjuk, hogy mivel a több mint 200 oklevél a magyar jogban is ezt a kizárólagos férji igazgatást igazolja: ergo nálunk is a Verwaltungsgemeinschaft szerint osztották nő és férje közt az igazságot: még sem szabad elfelejtenünk, hogy a házassági vagyoni jogi intézményeket nem azok külsőségei, de béltartalmuk szerint kell szemügyre vennünk s hogy a férj »közös« igazgatása alatt a legkülönbözőbb házassági vagyoni jogi rendszerek helyezkedhetnek el. Volt-e nálunk mundium? férji hatalom? puissance maritale? Vagy talán a germán jogi törvénytelen anyasággal jár az, hogy jogunk e »becses« intézményt nem örökölhette? Bizonyára nem volt soha; s mondják bár ismételten is a »Megjegyzéseké, hogy a magyar nőt az Árpád kori házassági vagyoni jogban csak *igen szórványosan* illette meg az élők közötti

rendelkezési jog; nem hiszem, hogy a »megjegyzések« ennek a különben is csak »kezdetben« szórványos rendelkezési jognak azonosságát a germán nők *kivételes* rendelkezési jogával ki tudnók mutatni. Nem ismerem *Schroder* forrásadatát, melyre a »megjegyzések« e részben hivatkoznak. Bizonyára csak kivételes, különleges és egyedülálló forrásadat az. Mert hisz maga *Schroder* (*Das eheliche Güterrecht in Süddeutschland und in der Schweiz im Mittelalter* cz. m. Stettin u. Elbing. 1868. 97-99. lapok) hangsúlyozza, hogy a nő önálló rendelkezési joga: a régi igazg. közösségben semmi, csak az u. n. Schlüsselgewalt biztosít számára a háztartás körében egy kis szabadabb mozgást, meg az a körülmény, ha férje betegség okán a gazdaság vitelére teljesen képtelenné vált. (*Schröder*, *Das fränkische ehel. Güterrecht im Mittelalter* cz. m. Stettin, Elbing, Danzig 1871. 17. lapon idézett *burgdorfi* adat.) De erről talán csak nem lehet itt szó. A germánjogi eszmekörbe való bekebelezést tehát a »Verwaltungsgemeinschaft« fölvétele alapján indokoltnak még nem vélem, mert mi reális bizonyítékunk sincs arra, a kezelés tényleges közösségén kívül, hogy házassági vagyonjogunkat minden további nélkül e nagyon is bő köpönyegnek alája terítsük. A kezelésnek a férj kezében való tényleges egyesülése pedig külsőség, mely nem mond semmit sem. (Egyúttal a kritika 2. alatti conclusiójára is.)

Sőt az a körülmény, hogy Árpádkori házassági vagyonjogunk a hozományt a germán jogokkal ellentétben ismeri, a magyar nő nagy jogi önállóságát bizonyítja. (Kritika 1. pont.) Erre a »Megjegyzések« azt felelik: a magyar hozomány a kiházasítás lassú elterjedéséből fejlődik ki. A kiházasítás pedig rokon a germán Aussteuerrel. A germán Aussteuer e korban még csirában maradt. A magyar jogbaá tvett kiházasítás ellenben a hozományt létesítette. Az Aussteuer átvétele hypothesis, melynek alapja az» hogy a kiházasítás az Aussteuerrel rokon. Hát egyéb alap a germánjogi anyaság megállapítására nincs? Hát az az »önálló fejlődés«, mely egy új intézmény megteremtésének impozáns erejével nyilatkozik meg, holott az Aussteuer erre nem volt képes; semmi? az ily független »fejlődés«-t nem tekinti-e a jogtörténet tudománya, még ha a hozomány intézményi jelentősége nem is valami kiváló, az önálló rendszer, a nemzeti őserők, a jogalkotó szellem fényes tanúbizonyságának?

Árpádkori házassági vagyonjogunk »germánjogi típusát« tehát itt nem tartom indokoltan megállapíthatónak.

Ismételjük, hogy az Árpádkori házassági vagyonyjogból nem láttuk egészen beigazoltnak szerző azon állítását, hogy a magyar házassági vagyonyjog rendszere a *germánjogok típusát* viseli magán. A »Megjegyzések« végconclusiói módosítják e tételt és a germánjogok típusát nem a házassági vagyonyjogi rendszerre, hanem annak csak »*alapszerkezetéire nézve* állapítják meg. Ez már más. Rendszer és alapszerkezet nem egymást fedő fogalmak. Az alapszerkezet germánjogi típusa azt jelenti, hogy a magyarjog domináns házassági vagyonyjogi intézményei fellelhetők a germánjogokban is. Hasonló elemekből épült fel ez is, az is. A germánjogba való bekebelezésnek ez már mindenesetre úgy quantitative mint qualitative nagyon különböző módja, s a »Megjegyzések« azzal a mondatával, hogy: »nem is kebeleztem be házassági vagyonyjogunkat mindenestül, hanem csak az eredetét találtam meg a germánjogban, de kimutattam«: kétségtelenül, nem csak közelebb jutottunk egymáshoz, de a kérdést is tisztáztuk legalább magunk között.

Mindezért a szerzőnek köszönetet és üdvözlötet!

—t.

TUDOMÁNYOS SZEMLÉK.

Sociologiai tanszék az egyetemen.

A költségvetés tárgyalása alkalmával a pénzügyi bizottságban *Emmer* Kornél egy sociologiai tanszék felállítását hozta a cultusminis-ternél javaslatba. Örvendetes jelenség ez az indítvány, kétszeresen örvendetes, hogy olyan férfiú ajkáról hangzott el, kinek széles látókörű államférfiul egyénisége azzal biztat, hogy szavainak a politika személyi tekinteteken és tekintélyen alapuló világában is megfelelő súlya lesz.

Egyébként nem áltatjuk magunkat azzal a reménnyel, hogy ezeket a bölcs szavakat a közel jövőben tett követné. A minnek örülünk, az az idők jele, az első hullám egy szükséglet kielégítése felé, mely sokkal komolyabb és jelentőségtejtjesebb, semhogy kételkedhetnénk, hogy előbb vagy utóbb utat fog törni magának.

Különben ez az eszme, ha más formában is, már egyszer a múltban szőnyegre került. Valaki a jogi karon évekkkel előbb sociológiából magántanári képesítést kért, nagyon helyesen arra gondolva, hogy a docensi intézmény egyik főfeladata nyugatszerte az, hogy olyan tárgyak előadásáról is gondoskodás történjék, melyek még rendes tanárral képviselve nincsenek. A kar többsége azonban arra az álláspontra helyezkedett, hogy ilyen tudomány nem létezik. Nyilván egyesek a transcendentális észjog és politika rendkívül exact és termékeny tudományos eredményein felbuzdulva a társadalom természettudományáról, a sociológiáról tudni sem akartak, mások a saját tudományos erejük és a tankönyvgyártás terén elért sikereik alapján lenézték azokat a szörnyen vague, bizonytalan és a komoly tudóshoz nem méltó eredményeket, melyekre Spencer, Ribot, Tarde, Lombroso, Kidd, Lubbock, Ferri, Wallace, Durkheim, Grosse, Símmel, Beöthy Leo stb. stb. jutottak.

De, még ezzel sem elégedtek meg a vezető körök. A cultusministeriumban már készen áll a javaslat, mely a jogbölcseletet és a politikát, azt a két tárgyat, melyen át a sociologiai kutatások eredményei némileg az ifjúságba beszivároghattak volna — nyilván a kar előterjesztése alapján — ha nem is formailag, de lényegében nem létezővé teszi, mert nálunk, fájdalom, még csak büntető sanctio alatti tudományseretet létezik és ez a büntető sanctio a vizsgálat és szigorlat. A sokat hangoztatott »nemzeti« szellem tehát ismét diadalt ült: mint rendesen szokott a német minta lemásolásában. Azt az osztrák jogi oktatási reformot hozzák be, mely megalkotása idejében talán bölcs dolog lehetett: akkor, midőn az észjog hiábavalóságáról meggyőződtek, de helyette mást tenni nem lehetett.

A »tudományos boxerismus« azonban nálunk kissé lassú, mert kényelmes természetű, valószínűleg az intensiv tudományos munka által

okozott kifáradás következtében. Azt az osztrák reformot, mikor indokolt volt, nem hozták be, de most, mikor minden értelmét elvesztette, most, midőn európaszerte (hogy Amerikáról ne is beszéljünk) egyre érezhetőbbé válik a törekvés a társadalom-tudományi nevelés erősítésére. — a mi a közjogi kérdésekről a socialisokra átment korban természetes is — most akarják azt behozni és vele társadalom-tudományunk gyöngye kezdeteit is megfojtani, csak azért, hogy majd egy félszázad múlva, ha a németeknek eszükbe jut egy ellenkező reformot keresztülvinni, siessenek azt — lehetőleg ismét ötven évvel elkésve, mikor újból egy új irány váland a nyugaton uralkodóvá — a közoktatásügy fejlesztésére és a nemzeti genius nagyobb dicsőségére behozni.

A tudományos élet kicsinybevétele, sőt lenézése a mi közéletünk egyik legszomorúbb tünete. A tudomány komoly jelentőségéről a nemzet életében — nem phrasisokban, hanem a lelke mélyében — nagyon kevés ember van még áthatva. Sokan még a tudmánynyal foglalkozók közül is csak egy hasznos mesterséget látnak benne, legfeljebb valami alsóbbrendű szakértő segédet a politika és a közigazgatás szolgálatában. Azt, hogy a haladás, a fejlődés, az átalakulás egyedüli dinamikai princípiuma nagyon kevesen értik meg. Csak a minap is a Bodnár jutalmazása vitájában *egy tanfőrfiú* megróttá, hogy nem foglalkozik kellőleg nemzeti tárgyakkal. Nemrég jelent meg egy egyetemi tanár könyve, mely szinte kéjeleg a hazafias frázisokban. És ez emberek nem látják, hogy a valódi tudósnak a maga igazságait kell keresnie, nem pedig a közvéleménynek hízelegnie.

Ilyen körülmények között az *Emmer* Kornél bölcs javaslata hogyan számíthatna sikerre? Vigyázzunk, hogy a *több* utáni törekvésben el ne veszítsük a meglevő *keveset*. Vajha *Emmer* Kornél és a vele hasonló színvonalon álló politikusaink kicsiny csapata a jogi szakoktatás reformjának közelgő debatja alkalmával felemelnék szavukat a magyar társadalmi tudomány szerény, de életképes fájának megvédelmzésére!

—r —r.

A magyar polgári törvénykönyv tervezetének első szövege.

Mikor ő Felsője 1860 október hó 20-án kelt diplomájával a hazai magánjogot hatályában visszaállította; az alkotmányos aera hajnalhasadásával jogéletünk volt az első, mely az ötvenes évek zsibbasztó álmából fölébredt. Mondják, és részben tán nem minden alap nélkül, hogy az osztrák polgári törvénykönyv majd egy évtizedes uralmából: a magyar jogfejlődés csak hasznot húzhatott. Am hirdesse bárki is, hogy dologi és kötelmi jogunk szövevényeiben a gyakorlat ma is csak az osztrák polgári törvénykönyv Ariadne-fonalán tud eligazodni, annyi bizonyos, hogy az idegen jognak erőszakos octroyálásával a magyar jog fejlődését a hatalom ketté vágta. Jogunknak az országbírói értekezlet, tanácskozásain föltárt számos tökéletlenségét nem a 48 előtti magyar jog, hanem az osztrák polgári törvénykönyv rovására kell írunk, mely ezt a 48 előtti régi jogot korszerű fejlődésében brutálisan megakadályozta. — A magyar jog visszaállítása az életrekapó nemzet első lélegzetvétele volt, melyre a czopfos doctrinák §-okba foglalt rendszere, az osztrák polgári törvénykönyv, mint széttört bilincs hullt le a nemzeti élet egyik legerőteljesebb tényezője, — az eddig megbénított nemzeti jogrendszeréről. És az első gondolat, mely a nemzeti consolidatio küszöbön álló nagy munkáját illette: a magánjog codificatioja volt.

Ha a magánjogi törvénykönyv megalkotásának nagy jelentőségéről csattanó bizonyítékok akarunk felhozni: úgy nem kell másra tekintenünk mint éppen erre a történelmi jelenségre. A magánjog minden korok és minden nemzet egyetemes jogrendszerében az a fundamentum, melyben az emberi és társadalmi életből fakadó minden oly viszonylat, mely egyáltalában jogi szabályozás alá vonható a szabályozásnak eredeti indokát és módját megtalálja. Ezért hat ki a magánjog codificatiója valamennyi jogviszony körre. Ezért jelenti a magánjog codificatiója mindig azt a legnagyobb szabású jogalkotást, melyre a társadalom csak akkor képes, ha az államélet organizmusát e nagyszabású alkotáshoz méltó mozgató erők hozzák működésbe.

Nálunk e méltó mozgató erő a 48—49-iki évek megrázkódtatása és az arra következő szomorú korszak volt. Negyven év előtt megkezdett codificatorius törekvéseink mögött ott van tehát az a világtörténelmi háttér, mely egymagában is biztosítékot nyújthatott arra, hogy magánjogi kódexünknek előbb-utóbb meg kell születni, s hogy e codex nem lesz a jogéletnek elenyésző nyomtalanul tovatűnő jelensége. Azok a codificatiók, melyek nem a codificatio önálló gondolatából, hanem az elposványosodott nemzeti erők utánzási ösztönéből keltek elő, a nélkül, hogy a megelőző jogfejlődésben talajra találnának: sohasem tölthetik be a jogtörténelemben azt a magasztos szerepet, melyre a magánjog szervek egységének megalkotása hivatva van. Közös sorsuk, hogy születésük perczétől kezdve életképtelenek.

A német polgári törvénykönyv az egységes német jog megalkotásának eszméjét valósította meg. Ezt az eszmét pedig — bár régen bolygatta a nagy gondolkozók agyát — csak a német birodalmi egység proclamatiója — legújabb korunk e legnagyobb világtörténelmi eseménye — pattantotta szikrába. A francia Code Civil szintén világtörténelmi események izzasztó kohójában látott napvilágot. Forradalomban nagygyá nőtt férfiak, s a világ leghatalmasabb hadvezérének vas energiája kellett ahhoz, hogy az ezer szokásjog által ezerfelé marczangolt francia magánjog egysége megalkottassék. Sőt ez a forradalmi szellem volt az, melynek hatása alól Európa egyetlen nemzete sem tudván magát emanczipálni: megtermékenyítette a régóta vajúdo osztrák codificatio ügyét is és 1811-ben végre dűlőre segítette.

Ha tehát a napokban megjelent magánjogi törvénykönyvtervezet*) közvetlen kapcsolatba hozzuk immár negyvenéves codificatorius törekvéseinkkel; ezzel csak arra mutatunk rá, hogy az a tény, mely szerint a több mint egy évszázados álom megvalósulásának küszöbére jutottunk; nem lesz hajszálnyival sem kisebb jelentőségű nálunk mint volt e stadium elérése a Code Civil s a Bürg. Gesetzbuch megalkotásánál a külföld nagy népei jogéletében, mert magánjogi codificatióink forrását oly történelmi események fakaszták elő, melyek hazánk jövődó sorsára a legelhatározóbb hatással valának.

A polgári törvénykönyv tervezetének még csak az első szövegezése az a díszes könyv, mely előttünk fekszik. Tábláját akaratlan s nem sejtő poezissal, a könyv bekötője földíszítette a Galanthus nivalis fehér virágaival. A hóvirág: a tavasz első virága. S annyi megihusult munka annyi ferde irányzat, s a kedvezőtlen körülményektől tehetetlenné nyűgözött annyi jószándék sikertelensége után: jól esik jogéletünk e nagy

*) »A magyar ált. polg. törvénykönyv tervezete. Első szöveg. Készíteték az igazságügyi ministerium kebelében szervezett állandó bizottság szerkesztő tagjai. Budapest, Grill Károly cs. és kir. udv. könyvkereskedése 1900.«

ünnepnapján ez a kis symbolismus, mely oly híven fejezi ki erős meggyőződésünket, hogy végre elkövetkezett az idő, mikor társadalmi és állami életünk megtud birkózni a legnagyobb szabású jogalkotási feladattal: a polgári törvénykönyv elkészítésével. Mai chaoticus jogrendszerünkben kezdünk kibontakozni. Az irányadó tényezők immár erős kézzel ragadták meg a kormányaidat, s hogy célhoz fogunk jutni: annak bizonyossága ez az első egységes és rendszeres egész tervezet.

»Mehívom a nagy mű megalkotásához az ország egész jogász-közönségét. Bizza ránk mindenki hazafias áldozatkészséggel azt az anyagot, melyet a tudomány és az élet tapasztalatai útján e téren magának összegyűjtött.« Erdély Sándor volt igazságügyminister ezekkel a szavakkal vezette be annak a bizottságnak ülézéseit, mely fáradhatatlan munkásságával s *Lányi Bertalan* ministeri tanácsosnak a legpróbb szerkesztési teendőkre is kiterjedő gondos, tapintatos és tudományos vezetői működésével többre vitte a magyar magánjogi codificatio ügyét pár esztendő alatt, mint a mennyire e téren a *Projectum legum civilium*tól kezdve valamennyi hasonló irányú törekvéseink előrehaladtak. Az idézett szavakat *Plósz* minister is programjába vette, s így ismerve a Magyarországon nagyon is erős és hatalmas jogászközvéleményt: nincs kétségünk az iránt, hogy a codex igazán »nemzeti« codex lesz, mert megalkotásában részt fog venni az ország egész művelt társadalma, s ennek különösen az a része, mely a jogfejlődésnek valóságos élő orgánuma: a bírói és ügyvédi kar. Hogy a codex »nemzeti« törvénykönyv legyen, arról egyébiránt maga a szerkesztő bizottság is gondoskodott. Gondoskodott még pedig azzal, hogy az első szövegezésében megjelent tervezetbe fölvette jogunk mindama intézményeit, melyeket legalább kifejlődésük menetére nézve tisztán magyar institutióknak tekintetünk, s melyeket a modern gazdasági élet és nemzetközi jogfejlődés kívánalmaival összhangba hozni: a legdicséretreméltóbb buzgósággal törekedett. *Werbőczy* nagy szelleme ölelkezik a tervezetben a nyugat-európai jogfejlődés geniusával, s ha a tervezetnek e jellemvonását törvényhozásunk a codexben át tudja vinni: a magyar ptkv. százados élete biztosítva van.

A tervezet egy időre nyugodni fog, hogy az ország jogászközvéleményének módjában legyen felőle megnyilatkoznia. Mindenesetre a Huszadik Század hasábjain is gyakran fog az olvasó, jogéletünk e nagy horderejű tüneményével, s a tervezet intézkedéseinek vizsgálatával találkozni.

Egyelőre csak a leghálásabb elismerés adóját kell lerónunk azok előtt, kik a magyar codificatiót a megvalósulás küszöbéhez eljuttatták.

A tervezet előszava kilátásba helyezve az indokolás közelebbi közrebocsátását, részletesen elmondja ez első szöveg kidolgozásának történetét. Tartalommutatója föltünteti a tervezet rendszerét. E szerint a tervezet anyagát öt részben tárgyalja végig: I. Személyjog; II. Családjog; III. Dologjog; IV. Kötelmi jog és V. Öröklési jog. E részek 35 címre, ezek pedig fejezetekre és összesen 2043 §-ra tagolódnak. A Személyjogi rész, valamint a Kötelmi jognak a társaságról és a közösségről szóló fejezeteit (1—93 és 1693—1744 §-ok) *Lányi Bertalan*; a Családjognak házassági címét (94—182 §-ok) *Zsögöd Benő*; a családjognak többi részeit (183—484 §-ok) *Sipőcz László*; a Dologjogot (485—915 §-ok) *Imiling Konrád*; a Kötelmi jogot a fentemített két fejezet kivételével (914—1692 és 1745—1793 §-ok) *Thirring Lajos*, és az Öröklési jogot végül (1794—2043 §-ok) *Schwartz Gusztáv* készítették.

Magánjogi tanulmányok.

»Magánjogi tanulmányok, tervezetek és kisebb dolgozatok stb. Írta Zsögöd Benő. 2 kötet, Budapest, 1901. Politzer Zsigmond és fia kiadása.«
28 korona

Zsögöd Benő budapesti egyetemi professor »Fejezetek kötelmi jogunk köréből« ez. korszakos munkájából az I. kötetnek 2-ik kiadása csak a napokban hagyta el a sajtót. És íme, ismét előttünk fekszik két hatalmas volumen, mint gyűjteményes kiadása azoknak a kisebb tanulmányoknak, czikkeknak és vitairatoknak, melyekkel a nagytudományu szerző több mint két évtizedes tanári pályája alatt a magyar magánjog irodalmát gazdagította. Zsögöd nem a »ponyva-jogász« és nem a compendiumos hazafiak írója; ahhoz, hogy fejtegetéseinek igazi mélysége, analitikájának teljes tökélye világossá váljon az olvasó előtt, törvényes szokásjogunk szövevényes labirintusában igenis nagy fókú járatosság kívántatik. Hányszor halljuk, mint tör pálezát a felületesség a fölött, a minek megértéséhez ítélőképességét a gondviselés egy köznapias agyvelő szűk látókörében nagyon is rövidre szabta. S talán nincs író, kinek feje fölött az érthetlenség kicsinyes vádját gyakrabban mondták volna ki; mint Zsögöd Benő. Pedig nincs író, a kit nem lehetne megérteni; nincs könyv, melynek gondolatmenetét nyomról-nyomra követni nem lehetne, csakhogy vajjon van-e sok olvasó, olyan, kiben megvan a fogékonyság lelkevel oly közel férközni az író teremtő szelleméhez, hogy gondolatainak megszülemléseit, az agy bámulatraméltóan nagy munkálkodását figyelemmel kísérhesse? Zsögöd írói egyéniségét a »Fejezetek« domborítják ki legjobban, s mégis a »Magánjogi tanulmányok« két kötet sokkal érdekesebb. E két kötetben t. i. mint tükörben látjuk a még jóformán ismeretlen jogakadémiai professor kisebb terjedelmű szakkzikkeitől a mindig impozánsabbá váló irodalmi termékek hosszú során át a »Fejezetek« nagyszabású megalkotásáig Zsögöd tudományos írói egyéniségének kifejlődését.

A »Magánjogi tanulmányok« foglalatjával a magyar jogásközönység egyébként régóta ismerős. — Tárgyuk szerint főkép az öröklési, kereskedelmi és családi jog területén mozognak. Egy részük a »Magyar Igazságügy« és más szakközlönyök hasábjain látott napvilágot; más részük codificatorius dolgozat, vagy önállóan is megjelent értekezés, számos könyv- és döntvénybírálat s végül egy pár kéziratban maradt munkátat rekeszti be a két kötet gazdag tartalmát.

Közelebről, az I. kötet mindenekelőtt reprodukálja Zsögöd »Öröklött és szerzett vagyon« ez. több kiadásban is megjelent kitünő művét, függetlenül e mellett a »Kiskornak utáni öröklésről« című dolgozatot. Azután két döntvény-kritika következik, majd szerző dissertatio inauguralis-sza »A bírói zálogjog némely kiterjesztéséről«. Ezt követi a váltókezesség és az 1879. évi jogász-gyűlés tárgyában kelt két kisebb czikk, majd a *Sztrokay-féle* díjjal jutalmazott akadémiai pályamű »4 köteles rész«. Azután egy »Keresk. jog és keresk. eljárás« cz. kisebb szakközlemény és a *Teleszky-iéle* örökösödési törvénytervezetnek nagyszabású bírálata. Egy programm academicum, egy könyvbírálat s egy a bonorum possessiot tárgyaló töredék rekeszti be a kötetet.

A II-ik kötetet »Kereskedelmi jogunk egynémely alapfogalmához« címmel terjedelmes »kritikai széttekintés« vezeti be, mely után szerző egyik legjelentősebb munkálata a törvényes örökösödést szabályozó tervezete következik. Ex privata diligentia készült e munkátat, azzal a czél-

zattal, hogy a magyar örökösödési jogrendszer történeti alapon való föl-építésének lehetőségét kimutassa. — Zsögöd a hazai jog lehető conser-vatiojáért vívott irodalmi harcokban igen nagy érdemeket szerzett, s ha e küzdelmek ma már mondhatnók minden vonalon győzelemre tudtak vergődni: e győzelmek jórésze az ő nevéhez fűződik. A tervezetet »*A collatoról*« czímen, a tervezet XI-ik fejezetének részletes indokolása követi, majd hat kisebb-nagyobb s szintén az örökjogi codificatiohoz fűződő cikk, értelmezés, észrevétel, polemikus jellegű értekezés, azután egy részletes javaslat az öröklési törvény életbeléptetéséről s ezzel aztán a családjogi közlemények következnek. E körből a családjogi tervezet némely intézkedéseiről és indokolásáról szóló fejtegetésekre találunk, majd közölve van szerző egész *Családjogi* javaslata indokaival egye-temben, mely javaslat — mint köztudomású — a ptkv. megjelent első szövegezésébe is befoglaltatott. A kötet legvégén egy polemikus cikk áll, a telekkönyvön kívüli elbirtoklásról.

Zsögöd a magyar jogirodalomban ma már egy nagyon kifejezett jellegű irányt képvisel; sőt iskolát is alapított.

Nagy és becses szolgálatot tett a *Politzer-czég* a magyar jogász-világnak, hogy Zsögöd dolgozatait e gyűjteményes alakban kiadta, s könnyen hozzáférhetővé tette mindenki számára, hogy azokkal tüzetesen is foglalkozhassék.

— t

Vauvenargues.

Vauvenargues válogatott morális művei. Gondolatok és életszabályok. Tanácsok egy fiatal embernek. Francziából fordította Kun Sámuel. Buda-pest, 1900. Révai Leo kiadása. 70 oldal.

Kun Sámuel, a ki nálunk a positiv philosophia népszerűsítése körül munkálkodik — kényerét különben mint nyomdai corrector keresi — lefordította és a »Positivista könyvtár« 3. füzeteként kiadta a XY⁷III. század egyik kiváló moralistájának Vauvenarguesnak (Luc de Clapiers) válogatott gondolatait.

Furcsán vagyunk manapság a maximákkal és reflexiókkal, a philo-sophia rövidárúival. Idegenkedve veszszük kézbe gyűjteményeiket, mert tudjuk, hogy nem vár reánk összefüggő olvasmány, a mely érdeklődé-sünket tartósan lekötne, hanem legjobb esetben is nincs gondolatmozaik, a mely szemünket elkápráztatja s eszünket elfárasztja töredékes alkat-részeivel. Azután idegenkedünk a nagy mondásoktól s teljes skepsissei viseltetünk az életszabályok egyéni haszna iránt, mert tudjuk, hogy tetteinkben az ilyen maximák ép oly kevésbé vezérlelenek, mint a milyen kevés hatással voltak ránk zsenge korunkban a bölcs szavak és morál-pilulák, a melyeket tankönyveink, — még latin és görög nyelvtanaink is lefordítandó mondatok capsuláiban foglalva — iparkodtak nekünk beadni.

»Der Baum der Erkenntniss wird mit Thränen begossen«. Az élet ürömpoharát nem mulasztja el tőlünk bármily okos maximák gyűjteménye.

Ha tehát nem is altatjuk magunkat azzal, hogy az ilyen gyöngy-sorok valami nagy gyakorlati haszonnal járnak, más szempontból ma is érdekeseeknek tartjuk. Ha nem mesterkélt kifundálások, akkor élet-tapasztalatok becses leszűrődései; annál értékesebbek, mennél mélyebb elme, vagy nemesebb szív élettapasztalatait formulázzák. Ha nem is élet-

szabályok, legalább intim gyónások, a melyek egy-egy kiváló egyéniségre s korára vetik vissza a fényüket és árnyékukat, mert az a mód, a hogyan valaki a világot, az életet, az erkölcsöt s egyéb nagy kérdéseit nézi s rólok ítéleteit megalakítja, jellemző a nézőre, ítélkezőre is, úgyszintén a korrá, a melyben élt. Morális, paedagogiai haszon helyett tehát inkább pszichológiai érdeklődést ad ez a műfaj.

A francia irodalom bővelkedik a philosophiai aphorismairókban. Montaigne, Pascal, La Rochefoucauld, La Bruyère mellé szegődik Vauvenargues, de merőben különbözik tőlük, a hogyan amazok is mind elütnek egymástól. Az első kedves, elbájoló, egyben csodálatosan tudós csevegő, a ki az »Essaik«-ben szeszélyesen repked egyik mély tárgyról a másikra s mindenben kételkedik; Pascal »Gondolatai« egy önsanyargató, erősen pathologikus lelket tárnak elénk, a mely finom mondásaival, keserű iróniájával, lángoló képeivel, fájdalmas hangjával csak egy czélt ismer: a közönyös és kételkedő olvasót átvezetni az eleven hitre, mert a tehetetlen, vergődő értelemnek szerinte egyedül a vallás nyújt békét; La Rochefoucauld herceg, XIV. Lajos udvarának blazirt arslánjai, »szomorú« könyvében, a »Maximák és reflexiók«-ban egy önző udvari élettől megcsömörülvén, még előbb a Fronde csalafintaságait megutálván, az embergyűlölet túlzásába esik s életbölcseiségét, bárhogyan variálja is, mindig egyetlen mondatra vezet vissza, hogy minden emberi tett mozgató oka az önzés; La Bruyère végül — a legkevésbé mély, — változatos, humorban bővelkedő gallériáját adja az életből jól ellesett »Jellemek«-nek.

Vauvenargues-nak nem ezek a jellemző vonásai. Távol áll a kételytől, épúgy, mint Pascal remegő lehangoltságától és vallásos buzgóságától, szenvedései nem szakasztják ki tövestül lelkéből az emberszeretetet, végre nem is satírizálja oly könnyedén az emberi viszonyokat, mint La Bruyère. Bár mindössze 32 évet ért (1735—1747.), satnya testtel kemény hadi életben katonáskodott, súlyos betegségekben sínylődött: lelke mégis ifjan szert tett derült egyensúlyra, méltányosságra s mély belátásra. Aristokratikus érzésű, mert származása és környezete azzá tesz ki s mert belátja, hogy »a természet épen nem alkotta egyenlőknek az embereket s dolgokat; ellenkezőleg, legáltalánosabb törvénye az alárendeltségi s függési viszony«, valamint hogy »az erősebb jogokat vindikál magának a gyengébb felett«, még az állatvilágban, »sőt az élettelen tárgyak birodalmában is«, azonban még sem néz le az élet nyomorultjaira göggel, mint az említett udvaronca, hanem mintegy a forradalom szelétől megcsapva felháborodással emeli ki, hogy »az alatt, míg egy nemzet legnagyobb része megvetve, szegénységben és testet sanyargató munkában sínylődik, a hátra levő rész fényűzésben, kényelemben s gyönyörökben dűskálva nem győzi eléggé csodálni annak a politikának dicsó vívmányait, a mely felvirágoztatja a művészeteket s a kereskedelmet s az állam hatalmát a szomszéd népek előtt félelmissé teszi.«

A középút, de nem a közepesség, barátja mindenben, az eszeség szószólója, de nem feltétlenül. Sőt mondásai a rideg rationalismusnak egyenesen hadat üzennek. »Faculté maîtresse«-sze a benső érzelmesség, nem érzélgősség. Legjellemzőbb mondása a legismertebb is: *A nagy gondolatok a szívből erednek.* E mellé sorakoznak szavai, hogy az ész nem ad boldogságot, hogy »az ész a lélek szeme, nem pedig erőforrása. Az erő a szívben lakozik, azaz a szenvedélyekben. A felvilágosodott értelem nem adhatja meg az akaratot s a tevékenységet,« vagy »Ész és érzelem felváltva vezérlik s támogatják egymást. A ki csupán csak az egyikhez folyamodik s a másikat elhanyagolja, az meggondolatlanul félredobja a gyámoszlopok egyikét, melyekkel a természet gyarlóságún-

kat istápolni igyekezett« stb. Voltaire s az angol ész-istenítők korában bizonyára szokatlan hangok.

Rokonszenvensé teszik szerzőjüket, ha nem is értünk minden gondolatával egyet. Csalhatatlan Zarathustra-orakulum szerepét különben maga sem akarja játszani: »Kevés oly életszabály van, a mely minden körülmények közt s minden szempontból igaz maradna.«

Stílusa is egyszerű, igénytelen, világos, mert elve, hogy »mikor valamely gondolatunk nem elég erőteljes arra, hogy egyszerű kifejezést ölthessen fel, ez annak a jele, hogy azt kíméletlenül el kell vetnünk.« Törekvése közben azonban mégis sokhelyt a laposság, elnyúltság hibájába esik s sohasem éri el La Rochefoucauld kiélezett velősségét. Hosszabb lélekzetű dolgai, pl. egy fiatal emberhez intézett tanácsai már zavarodottak és érdektelenekek is. Korai halála bizonyára megakadályozta abban, hogy gondolatait kellőleg kimélyítse, rendezze és kicsiszolja.

A fordító, — kiről különben magyarosságáért dicsérettel kell megemlékeznünk, — ha már rostált a mondások közt, még jobban rostálhatott volna. Akkor a megmaradt szemek csak nyerne vala értékben, míg így a tiszta búza közt bizony akad útszéli igazságok, jelentéktelen mondások konkolya.

Fáradozása azonban így is méltánylást érdemel s külön felemlítést a gondos életrajzi bevezetés.

Dr. Wildner Ödön.

Egy államregény dióhéjban.

Dr. Goldstein Ferdinand: Der Staat ohne Rente oder Entwurf zur Lösung der socialen Frage.

Az emberiség azon örökös panaszára, hogy a világ nincs jól úgy, a mint van, a szellemileg magasabban álló egyének különféle javaslatokkal felelnek, melyek lényegileg mind odavezetnek, hogy a társadalom szervezetének javítása útján igyekezzék az emberiség általános jólétét, boldogságát emelni. A forma ugyan, melyben ezt teszik, igen különböző. Némelyek azt mondják: »Miatán nem jól van, a mint van, legyen inkább így . . .« Ezek az államférfiak. Mások ismét így szólnak; »Valóban nem jól élünk; jobb lenne, ha így tennénk . . .« Ezek a gyakorlati tudósok. Végre akadnak olyanok is, a kik csak azt mondják: »Bárcsak inkább így és így lenne« — és ezen jelszó alatt vázolnak egy, nézetük szerint jobban szervezett, boldogabb emberi társadalmat. Ezek az utópisták, az államregény-írók.

Van valami szeretetre méltó ezen tudós rajongók erőfeszítéseiben. Tudják, hogy javaslataik nem fognak elfogadásra találni, de azért előadják eszményüket azon reményben, hogy az emberiség mégis tetszést fog abban találni és talán még egy lépést is fog annak irányában tenni. Előállanak több száz, egymással összefüggő javaslat tömkelegével és örülniök kell, ha a társadalom azok közül egyet-kettőt helyesel és félig-meddig megvalósítani törekszik.

Az államregények írói újabb időben többnyire nemzetgazdák és jobbára elfogadják a socialisták elveit. Akadtak azonban, különösen régebben, államférfiak és bölcsészek is, a kik eszményi, boldog társadalmak képeit varázsolták olvasóik lelki szeméi elé. A jelen ismertetés tárgyát képező államregény szerzője történetbölcsész. A legfőbb tekintélyek, a kikre hivatkozik: Lessing, Herder, Kant, Fichte. Sokat idézi Goethét

is. Az általa használt régi forrásoknak megfelelően eszméi is meglehetősen tarka vegyülékét képezik a XIX. század socialista ideáljainak. így Belamy befolyásán kívül Fourier hatása is erősen érezhető.

Goldstein mindjárt munkája bevezető fejezetében a történetbölcseleő álláspontjára helyezkedik, midőn kifejti, hogy a judaeai zelotismus, a római kereszténység, a görögországi sophistismus, a francia és osztrák antisemitismus, végre a socialismus nem egyéb, mint ugyanazon jelenségnek, t. i. az alsóbb néposztályok egyenlőségi törekvéseinek külső ki nyomata, kifejezése.

A tulajdonképeni államregény csak 37 oldalra terjed. Ennek daczára a szerző igazi német alapossággal építi fel társadalmi rendszerét, a mennyiben annak alapjánál, a családnál kezdi fejtegetéseit. A szülők-ből és nem több mint 2—3 (semmi esetre sem több) gyermekből álló családok négyenként lagnának egy-egy villaszerű épületben. Mindegyik családnak meglennének saját igen kényelmes helyiségei vízvezetékekkel és mindenféle mechanikai kényelmes eszközzel, mert Goldstein társadalmában a fődolog lenne: véget vetni a szegény osztályok munka-kényszerének, minél kevesebbet dolgozni és a házban és műhelyben minél több munkát villanyossággal végeztetni. A házban lakó négy családnak lenne egy közös étkezőhelye, éléskamarája, benzín-kocsija. A négy családanya hetenként felváltva vezetné a közös háztartást.

Több, például 12 ily négycsaládi ház egy szép kert köré építve egy községet, vagy »részyarmatot« képezne. Goldstein úgy képzeli, hogy legalább az első időben egy község lakói földművelésen kívül valamenynyien egy bizonyos iparággal, pl. a szövő-iparral foglalkoznának. Az ily községnek lenne közös tanácskozó, lakomázó és mulató helye, casinója és »valahol a házak körén kívül, hogy a szemet ne bántsa« gyárépülete. A község igazgatását egy választott tanács intézné, melybe minden házbői egy tag jutna; a tanács elnöke esetleg díszjelvényekkel lenne kitüntethető.

Több ily részyarmat képezne egy »teljes gyarmatot«. Ennek már lenne egy bizonyos centrumban iskolája, postája, áruháza, nyomdája. Az egyes rész és teljes gyarmatok termékeikre nézve csereviszonyban állanának egymással, úgy, hogy közöttük munkamegosztás létesülhetne, így a vasúti főállomásoknál levő teljes gyarmat lakossága a vasúti szolgálót teljesítené, a kikötőkben egész sereg teljes gyarmat látná el a szükséges munkákat. Munkájáért minden ember megkapná az életfentartásához szükséges cikkeket és ezeken kívül pénzt is, hogy kénye-kedve szerint vásárolhasson be. Az egyesek és községek között felmerülő peres ügyeket minél számosabb népbíróság intézné el. A magasabb tudományok és művészetek ápolására, nagyobb szabású intézmények létesítésére több teljes gyarmat egyesülne. Börtönök nem lennének, mert a tökéletes, boldog társadalomban kevés ok lenne büntettek elkövetésére, az egyes atávistikus hajlamokban szenvedőkkel pedig »elbánná« a társadalom. Szervezett katonaság helyett minden ember gyakorolná magát a harczhoz szükséges ügyességekben és alkalom adtán választott vezérek alatt vonulnának táborba. Nyilvános istentiszteletnek vagy vallástanításnak nyoma sem lenne. Nem lennének — kórházak sem; e helyett minden egyes orvos tartana két néhány ágyra berendezett betegszobát és egy mütő-helyiséget.

A társadalom alapját a természet által nyújtott erőknél, nevezetesen a víz esése által nyújtott villanyossági erőnek munkára alkalmazása képezné. Az emberiségnek egyszer titáni munkára kellene magát elhatároznia, hogy az összes folyóvizeket zsilipekkel és turbinákkal lássa

el s a nyert villamos erőt földalatti vezetékek segítségével elvezesse mindenhová, a hol arra szükség van, hogy még: a gőzüzem és az ettől elválaszthatatlan szénbányászat is elkerülhető legyen. Ha azután egy nemzedék akadna, mely ezen óriás munkában töltene életét, utódaik könnyen túlnyomólag erő- és munkagépek segítségével szereznék meg minden szükségletet és élvezetet. Az emberiség egy hallatlan erőfeszítés után pihenőre térne.

A szerző különben eszközt is ajánl terve megvalósítására. Szerinte igen szépen menne a dolog, ha csak a munkás-osztály az első »részgyarmatok« alapítására fordítaná azon milliókat, melyeket ma strikeokra és socialista párttevékenységre pazarol. Akadnának jótékony emberbarátok is, a kik támogatnák a vállalatot, mely mindinkább gazdagodnék, míg végre magához váltana minden földet és minden erőforrást és az egész föld (vagy talán csak a német birodalom?) részgyarmatokból, teljes gyarmatokból és ezek szövetségeiből állana, melyek között megindulhatna a cserekereskedelem.

Goldstein rendszerének megsebezhető pontját nem nehéz megtalálni. Ott van ez, a hol ezen reformátor minden részleges emberi szervezetet gazdasági egyéniséggel, kereskedési, túltermelési, tulajdonszerzési képességgel ruház fel. Ki nyújt arra nézve biztosítékot, hogy egyes igen jó helyen fekvő, kiadós erőforrásokkal rendelkező rész-gyarmatok nem fogják előnyös helyzetüket arra használni, hogy a velük folytatott cserét más arra reáutalt gyarmatok lakóira nézve oly drágává tegyék, hogy végre minden rendelkezésre álló munkaterméket magukhoz ragadnak, valóságos gazdasági uralmat gyakorolnak, tőkésékké válnak? Azon mérész ítéleteket és javaslatokat, melyeket szerző némely, különösen orvosi és művészeti kérdésekben előad, még a nem szakértő is igen sajátos érzelmekkel fogja elolvasni.

In magnis et voluisse sat — mondjuk a »Staat ohne Rente« szerzőjének dicséretére.

Dr. Farkas Geiza.

A király lelkiismerete.

The conscience of the King By James Carmichael Spence. London, Swan Sonnenstein & Comp. 280 o.

Ez a képletes című munka eredetét egy Spencer által indítványozott tervnek köszöni, mely később elejtetett ugyan, de a szerzőt mégis a jelen könyv megírására készítette, ami az eredeti tervnek csak egy részlete.

Spencer terve az volt, hogy az angol törvénykönyv tartalmát a legrégebb időktől kezdve, rövid táblázatos formában tüntessék elő, kimutatva minden törvény hozatalának az okát, a hatásokat, melyeket az előidézett és ha visszavonatott, visszavonásának indokát is.

Ez a terv széles alapú történelmi igazolását czélozta Spencer híres elméletének az állam hatásköréről, mely szerinte kizárólag a jogrend fentartásában és a külellenségek elleni védelemben áll. Spence ez a könyve is ezt az elméletet akarja megerősíteni, helyesebben annak további következményét, hogy az állam mindig hibázott és hibázni fog, mindig bajt és szerencsétlenséget okozott és fog okozni, ha ezen a határon túl megy, mert mindig az igazságosság fundamentális princípiumába ütközött.

Spence érvei részben concreta adatok, részben lélektani bizonyítékok.

A lélektani elemzésben is tud újat és érdekeset, ha nem is mindig meggyőzőt mondani. Így pl. »Mi az igazságosság? A választ nem lehet egy definitióba beleszorítani; de a mint az emberek használni tudják szemeiket az optika elméleteinek minden ismerete nélkül, ép úgy igazságot szolgáltathatnak annélkül, hogy exact módon tudnák mi az igazság.«
Ep ezért sikerül nagyban és egészben az igazságszolgáltatás.

Az állam beavatkozásánál egyéb ügyekben ép az ellenkező történik. A törvényhozó, mint ilyen, olyan cselekedeteket követ el, melyeket mint magánember nem követne el. Pedig a mi igazságtalan az egyén cselekedetében, igazságtalan a törvényhozásban is. Minden jóérzésű ember pl. visszariadna attól, hogy erőszakkal elvegyen valamit A vagyonából azért hogy B.-nek — tegyük fel — a fiát iskolába küldje vagy melegedő házat építsen belőle. A magánember azonban, ha törvényhozó lesz, elfeledi, hogy az alkotott törvény ilyen igazságtalan fájdalmat mér az egyesre és azt hiszi, hogy az erőszak, melyet rendőr vagy katonaság utján vihet végbe, megszüntik igazságtalanság lenni.

Azt hisszük a Spence elemzései nem sokban viszik előre ezt a vitás problémát. Gyakorlati adatai is csak azt mutatják, hogy a törvényhozás elegendő előrelátás nélkül dolgozott: a dolgokhoz nem értő s a dolog természete szerint alacsony színvonalon álló emberek lelkiismeretlenségül hoztak törvényt.

A kérdés kulcsa nem is az igazságosságban van. Spencer sokkal mélyebbre ment és sokkal többet mond akkor, midőn azzal érvel, hogy a »legnagyobb boldogság«-ra vezető közvetlen út meg nem határozható, midőn arra utal, hogy a legkezdetlegesebb korokban az emberi cselekvőség legjobban van békóba szorítva és a haladás a szabadság egyre erősebb kiterjedése irányában történik.

Nyegleség volna egy ismertetés keretében állást foglalni egy oly kérdésben, mely olyan végtelenül komplikált mint az állami hatáskör helyes mértéke. Sokan a socialista írók közül, kik a kérdést olyan szerfölött egyszerűnek tartják, írásaikban csak azt mutatják, hogy az itt megoldandó óriási nehézségeket még csak nem is sejtik. Csak egy analógiára szeretnénk itt rámutatni, mely tán nincs minden tanulság nélkül.

Az orvosi tudományban sokáig vita tárgyát képezte és némileg még ma is, hogy a betegségekben nem volna-e jobb a természeti erőket szabadon működni engedni és azokba bele nem folyni. Az orvosi tudomány fejlődésével, az átlagos egészségi állapot javulásával és az életkorok, emelkedésével úgy látszik a kérdés a beavatkozás javára dőlt el, bár nem lehet megállapítani, mi Írandó ezen eredményből a természeti kiválasztás számlájára. Az azonban viszont kétségtelen, hogy a kontár, a kuruzsló és a rossz orvos inkább árt, mint használ, hogy jobb semmi orvosság, mint rossz, bizonytalan vagy nem kellőleg alkalmazott orvosság. A szervezetben mindig megvan a nismus a bajon segíteni. A helytelen beavatkozás; ezt a természetes, áldásos irányzatot gyengítheti vagy megronthatja.

Helyesen megállapítani a bajt, a symptomákat az okoktól kellően megkülönböztetni, az organismus részeinek kölcsönhatását és a szerek befolyásának eredményeit minden irányban teljesen ismerni: ezek mellett a feltételek mellett áldásos a gyógytudomány. Ezért nagyobbak eredményei a sebészetben, miét a belgyógyászatban.

Máskülönbben többet öl mint gyógyít.

Kaizl pénzügytana.

Finanzwissenschaft von Dr. Josef Kaizl. Erster Theil; ans dem Böhmi-schen übersetzt von Dr. Alois Körner. Wien, Manz'she k. u. k. Hof-Verlags- und Universitätsbuchhandlung, 1900.

A gyakorlati politikusok által írt közgazdasági és pénzügytani munkáknak van egy közös jellemvonásuk. Ez a közös jellemvonás az egyes kérdések realisztikus felfogása. Ugy látszik, hogy az eleven politika kegyetlen kézzel lerombolja az elméletek terén oly gyakori illúziókat és mindenkit, még azokat is, kik az elmélet teréről kerültek a politikai küzdőterre, arra kényszeríti, hogy a gyakorlati élet igényeivel és szükségleteivel, nehézségeivel és akadályaival megalkudjanak. Ez a gyakorlati jelentőségű tudományoknál kétségtelenül nem hiba, sőt az ilyen felfogásból kiinduló munkáknak megvan az az előnyük, hogy jelentékenyebb s nagyobb hatást tudnak elérni, mint azok, a melyek az elmélet és gyakorlat közt fönnálló, gyakran fájdalom igen nagy úrt minduntalan éreztetik. A nemzetgazdaság és pénzügytan pedig eminenter gyakorlati értékkel bír s gyakorlati célokat akar megvalósítani és annak a már Moiré által kigúnyolt doctrinair felfogásnak, a mely szerint többet ér, ha a beteg a tudomány szabályai szerint elpusztul, mintha a tudomány szabályai ellenére életben marad, ma már vajmi kevés híve van.

Csak pár hóval ezelőtt volt alkalmunk egy kiváló gyakorlati politikusnak, Scharling jelenlegi dán pénzügyminiszternek egy közgazdasági szakmunkájával foglalkozhatni és már ismét akadt egy ezúttal hozzánk sokkal közelebb álló politikus, Kaizl József dr., ki a gyakorlati élet terén szerzett tapasztalatait az elmélet terén is tudja és akarja értékesíteni. Kaizl eddig inkább politikai szerepéről volt ismeretes. Köz-tudomású dolog, hogy az osztrák ifjú-cseh párt egyik legkimagaslóbb vezérét tiszteli benne, a kinek az utolsó évek eseményeiben nagy szerep jutott, kivált mióta Badeni gróf szerencsétlen emlékezetű minisztériumában a pénzügyi tárczát vezette. Miniszter korában igen gyakran jött érintkezésbe Magyarország akkori vezető államférfiaival is, hisz az utolsó kiegyezési tárgyalásokban neki is bőven kijutott a munkából s így Magyarországon is a legismertebb osztrák politikusok közé tartozik.

Kaizl pénzügytana régebben keletkezett, még abban az időben, a mikor csak egy képviselői mandátumnak és a prágai egyetem egy katedrájának birtokosa volt, de az excellenciás címűtől — ellenzéki képviselő léteire, — még távol állt. 1892-ben adta ki az előttünk fekvő két-kötetes, de aránylag kis terjedelmű munkáját »Finančni věda« című alatt. A cseh nyelv azonban nem tartozik azok közé, a melyek egy tudósnak hírét hazáján kívül is terjeszthetnék, így csak a most megjelent német fordítás révén szerezhetünk magunknak ítéletet Kaizl-ról, mint tudományos szakemberről.

Kétségtelenül Kaizl-re is termékenyítőleg hatott a gyakorlati politikával való foglalkozás. Szerinte a pénzügytani kutatások feladata nem annak kifejtése, hogy egy állam pénzügyi rendszerének milyenek kellene lennie egyik vagy másik közgazdasági vagy politikai szempontból, hanem az, hogy kimutassák, miként és mily törvények szerint szerzi meg az állam η feladatainak teljesítéséhez szükséges eszközöket. Kaizl igen helyesen rámutat arra, hogy a pénzügytan methodológiája mindeddig igen tökéletlen fokón áll s hogy a tudomány valójában nem egyéb, mint több-kevesebb elméleti szabálynak több-kevesebb gyakorlati tanácscsal való keveréke. Általános hibája mindennemű sociologiai kutatásoknak, mondja

szerző, hogy fiatalságuk és aránylag csekély fejlettségük miatt, de az emberek praktikus hajlamainál fogva is folyvást a praxis felé gravitálnak és nem választják el kellőleg az esetleg hézagos elméleti kutatásokat a közvetlen praktikus alkalmazástól. Ezt a hibát, a melyet különben a pénzügytan terén más írók is éreztek, így különösen az olaszok (Loria, Ricca-Salerno, Viti de Marco), igyekeznek Kaizl elkerülni, a mikor célul tűzi maga elé, hogy pozitív alapokon írjon meg egy elméleti pénzügytant.

Mert elméleti pénzügytant ír Kaizl is, csak hogy egy praktikus ember gondolkozásmódjával. Nem ambitionálja, hogy minisztereknek s képviselőknek zsebkönyvet írjon, a melyet minden felmerülhető esetben tanácsadóul használhatnak, de az sem célja, hogy az egész socialis kérdést az állam pénzügyi tevékenység szempontjából oldja meg. »Je ne propose rien, je n'impose rien, j'expose«, mondja a szerző. Csak azt akarja megmagyarázni, hogy a közületek mily módon szerzik meg pénz-eszközeiket, hogy mely mozzanatoknak van kihatásuk a pénzügyek berendezésére, hogy miként függnek össze a pénzügyek a társadalom politikai és nem politikai rendszabályaival, hogy miként nyilvánul itt a jelenségek coexistenciája és successiója. Célja a tiszta felismerés, tehát pusztán az elmélet, semmi praktikus cél nem tűz ki, nem akar sem vezér-fonalat, sem tanácsokat, sem útmutatást adni, sem a jelenleginél jobb pénzügyi berendezéseket javaslatba hozni.

A tudomány e realiztikus felfogása nem kicsinylendő érdem. A ki egyszer foglalkozott ilyen dolgokkal, tudja, mily nehéz ahhoz alkalmazkodni, a mit Leroy Beaulieu mond: »Il faut savoir respecter les frontières qui séparent les diverses catégories des connaissances humaines.« Az egyes tudományágak határvonalai annyira ingadozók, hogy határvillongások úgyszólván elkerülhetlenek.

Hogy Kaizlnek mennyiben sikerült felfogását keresztülvinni, ez legjobban az u. n. általános adóelméletből lehetne megítélni. Ez a rész azonban német fordításban még nem jelent meg. Ha sikerült Kaizlnek munkájában az említett határvonalon belül megmaradni, akkor a pénzügytan irodalomtörténetében jelentős helyet fog elfoglalni.

KORTÖRTÉNETI SZEMLE.

Felesleges, sőt talán egyenesen veszélyes vitákkal töltötte el a magyar országgyűlés az elmúlt hónap javarészét. A trónörökösnek házassága alkalmából kiadott és becikkelyezés végett az országgyűlés elé terjesztett nyilatkozata hatalmas közjogi vitát idézett elő, a melyben az összes pártok előkelőségei tevékeny részt vettek. A vita magas niveauon mozgott mindvégig és büszkeségére válhatik a magyar parlamentnek, de ez mitsem *változtat* azon, hogy jobb lett volna az ilyen vitát teljesen elkerülni, mert még a legjobb esetben is aggályoknak s kételyeknek csiráját kellett magában hordania oly kérdésekre vonatkozólag, a melyekben már az is baj, ha teljes egyhangúság nem uralkodik. Nincs szándékunkban a vita jogi vonatkozásainak fejtegetésébe belemenni, a minek itt nem is volna helye, hisz Széli Kálmán miniszterelnök s Szilágyi Dezső vaslogikával fejtették ki, hogy a kérdés jogászai szempontból is teljesen tisztázva van. Politikailag e vitának célja nem volt s nem lehetett, mert nem hiszszük, hogy még a magyar függetlenségi pártnak is oda irányult volna törekvése, hogy mesterségesen praetendenseket növeljen fel. Ez nem állhat sem az ország érdekében, sem bármiféle párt érdekében, mely az ország érdekét igazán szívében viseli.

A vitának most vége van s óhajtjuk, hogy az ország mielőbb feledjen el mindent, mi e fejtegetések folyamán felszínre került.

Megindult a költségvetési vita is, — az utolsó ez országgyűlésen. Egy év sem fog letelni és új képviselők fognak bevonulni a képviselőház termébe. Nagy feladatok várnak az országgyűlésre. Ugyyszólván összes intézményeink reorganizációja vagy átalakítása áll küszöbön. Új magánjogi codificációt, új közigazgatási szervezetet, több lényeges pontban új kereskedelmi törvényt, nagyobb szabású büntetőjogi reformokat, új adórendszert kell megteremteni és a közel jövőben megszűnő kereskedelmi szerződések a kereskedelempolitikában is előreláthatólag lényeges átalakulásokat fognak maguk után vonni. Szükségesebb, mint valaha, hogy az ország jóéleve gondosan megválogassa azokat, kikre e feladatok keresztülvitelét bizonni akarja, s hogy ezek megválogatásában nemcsak a személyekre, de az elvekre s irányokra is tekintsen, a mi ma, midőn minden pártban mindenféle irány van képviselve, korántsem oly egyszerű, mint akkor volt, a mikor a párthoz tartozás egyszersmind az elveknek garanciáját is képezte. Az elvek bizonytalanságának, mely politikai világunkat a mostani napokban legfőképen jellemzi, nem szabad a jövő országgyűlésre is átmenni, ha fontos érdekeket nem akarunk kockára tenni. Az országnak egyenesen követelnie kell a határozott állásfoglalást minden kérdésben s tévedés volna, ha valaki a legfőbb államférfiúi bölcsességletéteményeseinek azokat tartaná, kik minden iránynyal, minden áramlattal békében és jó barátságban akarnak élni. Ez előnye lehet a diplomatáknak, de hibája az államférfiaknak, nekünk pedig ilyenekre van szükségünk a jelzett feladatok megvalósítására. Nem tehetség vagy lángelme

kell az országgyűlésnek, de politikai becsületesség, elvhűség és önzetlenség. Nem az eszes fők, de a szilárd gerinczek hiányát érezzük leginkább.

A külpolitikában a nagy események hiányoznak. A *kínai kérdés* teljesen stagnál s ki a nem kénytelen rá, az nem foglalkozik azokkal a végnélküli tárgyalásokkal s jelentéktelen csatározásokkal, a melyek kínai területen folytatódnak, a nélkül, hogy a legcsekélyebb eredményre vezettek volna. Megelégedéssel lehet üdvözölni, hogy a német-angol egyezmény, melynek jelentőségére utolsó szemlényben rámutattunk, a hatalmak körében kedvező fogadtatásra talált, a mennyiben első, második és negyedik pontjához az összes érdekelt hatalmak hozzájárultak. Csak a harmadik pontra vonatkozólag, mely arra az esetre, ha a szerződésben lefektetett elvek bármely hatalom részéről megsértetnének, a szerződő felek egyöntetű eljárását helyezi kilátásba, jelentették ki az észak-amerikai Egyesült-Államok, Oroszország s Franciaország, hogy ez eshetőségre nem akarják kezeiket megkötni. Ez egyezmény alapján most már általánosan elfogadott elvnek vehető, hogy Kína területi épségét egyik állam sem akarja veszélyeztetni.

A Kína kormánya elé terjesztendő békefeltételekre vonatkozólag szintén megállapodások jöttek létre a hatalmak által a tárgyalások vezetésével megbízott pekingi követek között. A feltételek tíz pontba vannak összefoglalva. Ezek szerint Kínának azon a helyen, a melyen Ketteler báró német követet kínai katonák meggyilkolták, emléket kell felállítani s Németországba egy császári herceg közvetítésével bocsánatkérő levelet kell küldenie. Tizenegy névleg megnevezett magas hivatalnokon s császári hercegen, kik az európaiak ellen irányuló mozgalmat első sorban támogatták, halálbüntetést kell végrehajtani. Ott hol kihágások fordultak elő, az u. n. »provinciális vizsgák« öt évre felfüggesztendők. Jövőben minden hivatalnok, ki nem igyekszik eléggé az idegenek elleni kihágások meggátlására, elbocsátandó és megbüntetendő. Kínának kárterítést kell fizetnie. A Csung-li-Jamen eltörendő, funkciói egy külügy-ministerre ruházandók. A kínai császárral való közvetlen közlekedés megengedendő. Taku s a többi erődtörő, fegyvereknek s hadi szereknek Kínába való bevitelét megtiltandó. A követések érdekében állandó védőcsapatok maradnak Pekingben s a tengerrel való közlekedés is őrségekkel biztosított. Az egész országban két éven keresztül császári proklamáció függesztendő ki, mely a boxerek mozgalmát megtiltja.

Nem mondhatjuk, hogy e békefeltételek túlszigorúak volnának, midőn oly barbár gazságok megtorlásáról van szó, mint a milyenek Kínában előfordultak. Mégis kérdéses, hogy az összes hatalmakban meglesz-e a kellő kitarítás e feltételek elfogadtatására.

A kínai kérdésben való tárgyalásokkal hosszadalmasság tekintetében tán egyedül a *délafrikai háború* vetekedhetik, mely még mindig nincs befejezve. Az elmúlt hónap alatt oly események híre érkezett Európába, a melyek, ha magukban véve nem is bírnak valami nagy jelentőséggel s nem is hoznak a boeroknak lényeges előnyöket, mégis igen kedvező világításba helyezik a jelenlegi boer vezérek mozgékony-ságát s ügyességét. Angliában már azt is mondják, hogy szerencse, hogy a boerok nem mutattak már a hadjárat elején, mikor az angolok még számra nézve kisebbségben voltak, ekkora vállalkozási szellemet, mint ma. Szinte hihetetlen, hogy ugyanazok az emberek mily sokkal kiválóbb képességeket tanúsítanak most mint egy évvel ezelőtt. Igaz, hogy a sors erősen megszállta a boer nemzetet. Körülbelül 17.000 boer angol fogságban van, 10—12.000 boer elesett, sebeiben vagy betegségekben pusztult el, vagy harczképtelen lett. Igen sokan elhagyták

az országot, mások alávetették magukat az angoloknak s birtokaikra vonultak vissza. A kik még harcolnak, azok a viharedzett, harcias, kétségbeesett, kalandos elemek, azok, kik a háborúban nem veszíthetnek semmit vagy csak igen keveset s kik valószínűleg nem tudnák, hogyan keressék meg kenyerüket, ha a békés állapot ismét helyreállana.

Transvaal elnöke, az agg Krüger, jelenleg Európában jár, hogy személyesen igyekezzék a nagyhatalmak valamelyikét közbelépésre bírni. A francia nép, melynek körében jelenleg tartózkodik, lelkes tüntetéseket rendez mellette, a melyekből a francia kamara is kivette részét, de azért Krüger csak egy csulódással gazdagabban fog visszatérni hazájába, ha ugyan pár hónap múlva még lesz hazája, hová visszatérhet.

Angliában a választási győzelem annyira megerősítette a conservatív kormány állását, hogy Salisbury végre elhatározhatta magát minisztériumának régóta sürgetett átalakítására. A cabinet tagjain eszközölt változtatások közt legfontosabb az, hogy Salisbury a külügyi tárczát Landsdowne lordnak adta át, ki bizonyára oda fog törekedni, hogy elődjének szellemétől s politikájától egy hajszálnyira se távolodjék el. *Franciaországban* Waldeck Rousseau kabinetje megélte a világkiállítás befejezését is és a kamara úgy látszik egyelőre még tartani kívánja a kormányt, bár néhány merész szociálpolitikai javaslata sok ellenséget szerzett neki. A vakáció utáni első ülésen — mely minden francia miniszterelnökre igen veszélyes, mert egy hosszú szünet folyamán sok sérelem és panasz szokott összegyűlni — Waldeck-Rousseau győzelmet aratott, de igen nehéz győzelmet. A német országgyűlésen az új kancellár, Bülow gróf, nem kevés sikerrel védte meg külpolitikáját, különösen kínai politikáját, a szociáldemokraták s a doctrinair szabadelvűeknek Richter által vezetett pártja ellen. Bismarck óta senki sem beszélt a kancellári székéből oly sikerrel és erővel, mint e vita folyamán Bülow. *Oroszországban* a czár komoly megbetegedése komoly aggodalmakra adott okot, a melyek nagyságán meg lehetett mérni, mily fontos a jelenlegi czár élete a civilizációra. Az aggodalmak azonban most már java-részt eloszoltak, *Spanyolországban* egy kartista fölkelés ütött ki kissé túlkorán. Meglehetősen operetteszerűen folyt le, de mindenesetre bizonyít annyit, hogy Spanyolország még mindig alkalmas talaj a forradalmak számára. *Romániában* végül befejeződött a maczedon bizottság bérenczei ellen megindított gyilkossági per. Annál a pár halálítéletnél, melyet a törvényszék hozott, sokkal nagyobb fontossággal bír az, hogy a tárgyalás során a bolgár kormány által pártfogolt maczedon bizottság bűnrészessége kétségbevonhatatlan módon kitűnt.

Mindezek azonban inkább egyes symptomák, mint valóságos kortörténeti események, úgy, hogy részletesebben nem kell velük foglalkoznunk. Nagyobb jelentőségű az a politikai átalakulás, a mely az *észak-amerikai Egyesült-Államokban* megy végbe s a mely többek közt a november negyedikén lefolyt elnökválasztásban is kifejezésre jutott.

Az átalakulás, melynek jeleit észlelhetjük, abban áll, hogy az Egyesült-Államok lakói nemzetté kezdenek formálódni. A nemzeti öntudat eddig abban a hatalmas népben, mely az Egyesült-Államokat alkotta, teljesen hiányzott. E nép a leghidegebb logikával konstruálta meg államot s azt mindig első sorban saját egyéni érdekeik szempontjából szemlélte. Az állam körét lehetőleg szűk térre szorította, a magánosok s a társadalom tevékenységének lehetőleg tág korlátokat szabott. Az államnak valami a magánérdektől független, a nemzeti önérzeten vagy büszkeségen alapuló politikája sohasem volt és ezért sem állandó hadsereg, sem hódító háborúk sem léteztek. Ezt az alapirányát az észak-amerikai államok politikájának különben már az 1776-iki nyilatkozat is kifeje-

zésre juttatja, a midőn kimondja: We are a Republic and not a Nation, — köztársaság vagyunk és nem nemzet.

A külföld ezért ezzel a hatalmas állammal nem is igen számolt. Tudta, hogy azokon a tereken, hol a különböző nemzetek egymással versengeni szoktak, az észak-amerikai Egyesült-Államokkal nem fog találokzni. Ezek mindig megelégedtek azzal, ha polgáiraik a kellő szabadságot élvezték kereskedelmük tekintetében a külföldön is, politikai befolyásra vagy éppen hódításokra nem gondoltak. A politikai befolyás és a hódítások nem egyéni érdekeket képeznek, legfőlegb nemzeti érdekeket, s ilyeneket az Egyesült-Államok polgárai nem ismertek. Csak körülbelül tíz éve annak, hogy ez a felfogás lényegesen át kezd alakulni, s ez átalakulásban a republikánus párt ragadta magához a vezérszerepet.

A mi azt a két hatalmas pártot — a republikánus és a demokrata pártot — illeti, mely az Egyesült-Államokban a vezérszerepért küzd egymással, ezek gyökerei még Washington korába nyúlnak vissza, a mikor az akkori kincstárnok, Alexander Hamilton és az akkori államtitkár, Thomas Jefferson között bizonyos ellentétek merültek fel, melyek csakhamar pártok alakítására vezettek. A »republikánusok« Jefferson körül, a »foederalisták« Hamilton körül csoportosultak. Ma, midőn a pártok hosszas átalakulásokon mentek keresztül, a republikánusok tűnnek fel úgy, mint a foederalisták örökösei, míg a mai demokraták teljes joggal hivatkozhatnak Jefferson és az akkori republikánusok elveire mint elődeikre. Jefferson tényleg a demokratikus világnézet doctrinair híve volt, ki át volt hatva a francia- encyklopedisták tanaitól, bizott a tömeg józan Itélőképességében s rajongott az önkormányzatért. Reá, az 1776-iki nyilatkozat szerzőjére vezetendő vissza az Uniót alkotó egyes államok rendkívüli függetlensége. A szövetség és az egyes államok közti alkotmányos viszony megteremtésénél szemben találta magával a foederalistákat, kiknek vezérik, Hamilton, erős központi hatalom mellett kardoskodott. Hamilton nem törődött annyira az államformával, hanem inkább az állam hatalmát és tekintélyét akarta növelni. Ő a régi európai iskolához tartozott s az Egyesült-Államok fejlődése talán lényegesen más irányt vett volna, ha Hamilton nem halt volna meg igen korán, Jefferson elnöklése alatt 1804-ben. Minden százados átalakuláson keresztül vörös fonalként végigvonul a foederalisták, a későbbi whigek és a mai republikánus politikáján az a törekvés, hogy Hamilton eszményét megvalósítsák. Más gondok soká háttérbe szorították e törekvéseket. De az 1889-ben Blaine republikánus államtitkár kezdeményezésére létrejött panamerikán kereskedelmi szerződés már mutatja, hogy Hamilton eszménye végre mélyebben hatolt bele az amerikai nép gondolkodási módjába. 1892-ben Hamson republikánus elnök fölbátorítja a hawaii szigeteket, hogy az északamerikai államszövetségbe való fölvételüket kérelmezzék. Utódja, a demokratapárti Cleveland, hivatkozással a demokrata elvekre, a leghatározottabban megtagadta a kívánság teljesítését 1897-ben Mac-Kinley republikánus elnök ismét felveszi Harrison tervét. A demokrata senatus azonban meggátolja e terv diadalát, s csak midőn a senatusba republikánus többség jut, válik lehetségessé a terv keresztülvitele. A spanyol-amerikai háború — mely egyenesen republikánus befolyásra jött létre — azután hihetetlenül megduzzasztotta az imperialistikus politika vitorlát s hogy a nép e politikát helyesli, azt mutatja az a fényes győzelem, a melylyel Mac-Kinley újból megválasztatott elnöknek. E győzelem újabb négy esztendőre biztosítja az imperialistikus politika túlsúlyát. *Vogue la galère.*

Nem érdektelen egy pillantást vetni azokra a nagy problémákra, a melyeket az utolsó évek imperialistikus politikája az Egyesült Álla-

mokban felvetett. Az Egyesült Államok jó darab idegen földdel gyarapodtak, a melynek jogi állására vonatkozólag intézkedni kellett, mi annál nehezebb volt, mert az amerikai alkotmánynak régi interpretációja mellett ez alkotmány jótéményeiben csak az amerikai országok része-sülhetnek.

A *hawaii* szigetek javára ez elvet már megtörték. Egyelőre amerikai hivatalnokok kormányozzák a szigetcsoportot, de az idő, a melyben ez a szigetcsoport mint teljesjogú állam két senatort és egy képviselőt fog Washingtonba küldeni, már nincs messze. *Portorico* helyzete is tisztázódott már. Ezt a gazdag szigetet a párizsi béke, — mely a spanyol-amerikai háborút befejezte, — csak úgy mellékesen odaitélte az Egyesült Államoknak, még pedig minden kikötés nélkül. Az Egyesült Államok eleinte hajlandóknak mutatkoztak arra, hogy *Portorico* lakóinak megadják a teljes állampolgárságot s velük szemben lerombolják azokat a válaszfalakat, e melyek az ipari vámok képében az Egyesült Államokat minden hozzájuk nem tartozó területtől elválasztják, a republikánus párt azonban tisztán a plutokrátiához tartozó czukortermelők érdekében megbuktatta ezt a felfogást s *Portorico* még ma is magas vámokkal van elválasztva attól az országtól, melyet a jövőben anyaországának kell tekintenie, nagy elégedetlenségére a demokrata pártnak, mely azt az elvet proklamálta, hogy »az alkotmány a lobogót követik«. — A *Fülöp-szigeteken* egy tízmillió lélekből álló nép csökönyösen tovább küzd 60.000 amerikai katoná ellen, kiket az Egyesült Államoknak alapjában igen ferde helyzetükben mint a spanyolok örökösei el kell ott tartaniok. A szigetcsoportra senki sem akarja a polgári jogokat kiterjeszteni. Az az ázsiai faj, mely itt lakik, békés körülmények közt oly gyorsan elszaporodnék, hogy abban az esetben, ha állammá emeltetnék, a népképviselők egész raját küldené Washingtonba. Politikai Összeolvasztásról tehát szó sem lehet, az autonómiának azt a mértékét pedig, melyet a szigetek lakói követelnek, a republikánusok nem akarják nekik megadni. — *Cuba* szigetén még mindig tart az átmeneti állapot és az ottani lakók már alkalmat is találtak annak kifejezésére, hogy az amerikaiak ellenfelekkel állnak szemben. A cubai kérdés már eddig is azokhoz tartozik, melyek leginkább teszik szükségessé egy erős flotta fenntartását s leginkább fenyegetnek azzal a veszélylyel, a melytől minden amerikai fél, hogy a hadsereget majd az általános védkötelezettség alapján meg kell erősíteni.

A komplikációk, melyeket az Egyesült Államok imperialisztikus politikája felvetett, szembeötlők, és ép oly szembeötlő a nehézség is, e politikának következményeit az Egyesült Államok eddigi szellemével összeegyeztetni. De a nagyhatalmi állás elérésére tett lépések mindenütt azokhoz tartoznak, a melyeket könnyebb megcsinálni, mint visszacsinálni s minden valószínűség a mellett szól, hogy az imperialisztikus politika fogja megváltoztatni az amerikai nép szellemét, nem pedig az amerikai nép szelleme az imperialisztikus politikát.

Budapest, 1900. nov. 28.